

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิด ทฤษฎี และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่ผู้ศึกษาวิจัยใช้เป็นแนวทางในการศึกษาวิจัยเรื่อง “การขับเคลื่อนวิถีพุทธภายใต้กระแสบริโภคนิยม : ศึกษากรณีพระสุบิน ปณีโต วัดไผ่ล้อม อำเภอเมือง จังหวัดตราด” มีดังนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับพุทธปรัชญากับพลังชุมชน
2. แนวคิดเกี่ยวกับพุทธปรัชญากับสิทธิมนุษยชน
3. ทฤษฎีความทันสมัยและลัทธิบริโภคนิยม
4. แนวคิดเกี่ยวกับพุทธเศรษฐศาสตร์
5. แนวคิดเกี่ยวกับพุทธศาสนากับการขับเคลื่อนสังคมไปสู่ความดีงาม
6. แนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง
7. แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทใหม่ของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนด้วยพุทธปรัชญา
8. ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
9. กรอบแนวคิดในการศึกษา

2.1 แนวคิดเกี่ยวกับพุทธปรัชญากับพลังชุมชน

เมื่อ 2,500 กว่าปีที่แล้ว พระพุทธศาสนาได้ถือกำเนิดขึ้นมาโดยมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นองค์พระศาสดาและมีพุทธธรรม ซึ่งเป็นอมตะเหนือปรัชญาอื่นใดใช้สำหรับเป็นตัวบทสำคัญในการเผยแผ่หลักธรรมคำสอนต่าง ๆ หลักการของพุทธปรัชญาที่สำคัญประการหนึ่ง คือ พุทธปรัชญาเป็นกระบวนการฝึกอบรม และพัฒนามนุษย์ให้รู้ เข้าใจในผลของการปฏิบัตินั้นด้วย พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการกระทำ เป็นศาสนาแห่งความเพียรพยายาม ไม่ใช่ศาสนาแห่งการอ่อนวอนร้องขอ แต่ต้องลงมือทำด้วยตัวเอง จากแนวคิดดังกล่าวนี้ สามารถนำมาประยุกต์ใช้สร้างพลังชุมชนให้เกิดความเข้มแข็งได้มีลำดับขั้นตอน 3 ประการ คือ ประการแรก การสร้างพลังความคิด เป็นการสร้างให้ชุมชนเกิดการรับรู้ และสามารถตัดสินใจได้ด้วยตนเอง โดยปราศจากการครอบงำจากอิทธิพลใด ๆ ประการที่สอง การสร้างพลังการกระทำ เมื่อชุมชนเกิดการรับรู้แล้วก็นำไปสู่การเรียนรู้เพื่อเป็นการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมให้เกิดผลสำเร็จตามจุดมุ่งหมาย ไม่ใช่แต่คิดเท่านั้นแต่ต้องลงมือทำด้วยตัวของชุมชนเอง และต้องทำด้วยความรัก สามัคคี มีความพร้อมเพรียง จึงจะถือเป็นพลังชุมชนที่สมบูรณ์ ประการ

สุดท้าย การสร้างความมีระเบียบวินัย และป้องกันความเสื่อมสลายของชุมชน โดยการสร้างให้ชุมชนมีความสามัคคีปรองดองกันในชุมชน รวมทั้งสร้างให้ชุมชนสามารถป้องกันความล่มสลายของชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากกระแสโลกาภิวัตน์

อุทิศ จิตเงิน (2544 : 81- 89) กล่าวว่า พระพุทธศาสนามีหลักธรรมคำสอนต่าง ๆ มากมายหลายหมวด แต่ละหมวดมีระดับความลึกซึ้งที่แตกต่างกัน ทั้งในทางโลกียธรรมและโลกุตระธรรม และภายในหลักธรรมแต่ละหมวดก็มีข้อปลีกย่อยหรือมีองค์ประกอบต่าง ๆ ที่เชื่อมโยงกัน ส่งเสริม สนับสนุน เกื้อกูลทั้งภายในหมวดเดียวกันและระหว่างหมวด เป็นดังโครงข่ายใยแมงมุม หลักการของพุทธปรัชญาที่สำคัญประการหนึ่ง คือ พุทธปรัชญาเป็นกระบวนการฝึกอบรม และพัฒนามนุษย์ให้รู้ เข้าใจและมีทำที่ถูกต้องต่อสิ่งต่าง ๆ และสามารถนำมาปฏิบัติได้จริง รวมทั้งรู้และเข้าใจในผลของการปฏิบัติอีกด้วย ไม่ใช่เพียงแค่คิด รู้ เข้าใจเฉพาะแต่ในทฤษฎีเท่านั้น เพราะพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งการกระทำ เป็นศาสนาแห่งความเพียรพยายาม ไม่ใช่ศาสนาแห่งการอ่อนวอน ร้องขอ แต่ต้องลงมือทำด้วยตัวเอง จากแนวคิดดังกล่าวนี้สามารถนำมาประยุกต์ ใช้สร้างพลังชุมชนให้เกิดความเข้มแข็งได้มีลำดับขั้นตอน 3 ประการ คือ

ประการแรก การสร้างพลังความคิดหรือสัมมาทิฐิร่วม เป็นการสร้างให้ชุมชนมีพลังความคิดรู้เข้าใจ สิ่งที่ชุมชนประสบอยู่นั้นคืออะไร อยู่ในสถานะอะไร มีอะไรเป็นเหตุปัจจัยจะเข้าไปเกี่ยวข้องกับแล้วต้องรู้ และเข้าใจว่าจะได้รับผลหรือประโยชน์อย่างไร

ประการที่สอง การสร้างพลังการกระทำ เป็นการนำพลังความคิดหรือสัมมาทิฐิร่วมสู่การปฏิบัติให้เกิดผลสำเร็จตามจุดมุ่งหมาย ไม่ใช่เพียงแค่คิดเท่านั้นแต่ต้องลงมือทำด้วยตัวของชุมชนเอง และต้องทำด้วยความรัก สามัคคี มีความพร้อมเพรียง จึงจะถือเป็นพลังชุมชนที่สมบูรณ์

ประการที่สาม การสร้างความมีระเบียบวินัย และการป้องกันความเสื่อมสลายของชุมชนนี้ถือเป็นการสร้างให้ชุมชนเคารพกฎกติกาของชุมชน และสร้างให้ชุมชนมีความสามัคคีปรองดอง พร้อมเพรียงเป็นเอกภาพในชุมชน รวมทั้งสร้างให้ชุมชนสามารถป้องกันความล่มสลายของชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากกระแสสังคมโลกภายนอก

อุทิศ จิตเงิน กล่าวถึง ขั้นตอนในการสร้างพลังชุมชนทั้ง 3 ประการ โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. การสร้างพลังความคิดหรือการสร้างสัมมาทิฐิร่วม สัมมาทิฐิ คือ ความเห็นชอบ เห็นตามสถานะที่เป็นจริง ไม่บิดเบือน คลาดเคลื่อนเลื่อนลอย สัมมาทิฐิถือว่ามีความสำคัญมาก เพราะสัมมาทิฐิอยู่ในฐานะที่เป็นประธาน เป็นตัวนำเป็นหัวหน้าในการที่จะนำเข้าสู่องค์กรคัมภีร์ข้ออื่น ๆ ในอภิญ्ञกัมมรรคหากบุคคลใดไม่เกิดสัมมาทิฐิ คือ มีมิฉชาติทิฐิ บุคคลนั้นย่อมจะประกอบกรรมด้วยอกุศลธรรมและในทางตรงกันข้าม ถ้าบุคคลนั้นมีสัมมาทิฐิก็เป็นการง่ายที่บุคคลนั้นจะประกอบกรรมด้วยกุศลธรรมสัมมาทิฐิ จึงเป็นเหมือนประตูที่จะพาเข้าสู่การกระทำที่ดีงาม การสร้างสัมมาทิฐิร่วม

คือ การสร้างทฤษฎี (ความเห็น) ของกลุ่มคนที่มีทฤษฎีแตกต่างกันให้เกิดมีความคิดเห็นร่วมกันตรงกัน เป็นไปในทิศทางเดียวกัน หากชุมชนเกิดสัมมาทฤษฎีร่วมแล้ว ชุมชนนั้นกำลังเปิดประตูสู่การกระทำที่ดีงามได้เช่นกัน

การเสริมสร้างสัมมาทฤษฎีร่วมให้เกิดขึ้นนั้นจะต้องอาศัยปัจจัย 2 ประการที่เชื่อมโยง ส่งเสริมสนับสนุนกัน คือ ปัจจัยภายนอก (ปรโตโมสะ) และปัจจัยภายใน (โยนิโสมนสิการ)

1.1 ปรโตโมสะหรือปัจจัยภายนอก หรือปัจจัยทางสังคม คือ การอาศัยบุคคลอื่นหรือสิ่งแวดล้อมรอบตัวมาช่วยชี้แนะช่องทาง ชักนำให้เกิดสัมมาทฤษฎี ปรโตโมสะ เป็นวิธีการเริ่มต้นด้วยศรัทธา คือ ศรัทธาผู้อื่น แต่ผู้อื่นในที่นี้จะต้องมีคุณสมบัติ 2 ประการ คือ

1.1.1 มีคุณสมบัติของความเป็นคนคืออยู่ในตัวเอง คือ มีหลักธรรม ที่เรียกว่า สัปปริสธรรม 7 ประการ ได้แก่ การรู้จักเหตุ รู้หลักความจริง รู้หลักการ รู้จักกฎเกณฑ์แห่งเหตุผล (ธัมมัญญา) รู้ความหมาย รู้ความมุ่งหมาย รู้ประโยชน์ที่ประสงค์ รู้จักผลที่เกิดขึ้นจากการกระทำ (อรรถัญญา) ความรู้จักตนเข้าใจตนเองในฐานะต่าง ๆ (อัตตัญญา) เช่น เพศ อายุ ความสามารถ เป็นต้น ความรู้จักประมาณ ความพอดี (มัตตัญญา) ความรู้จักกาลเวลาอันเหมาะสม (กาลัญญา) ความรู้จักบริษัทรู้จักชุมชนคนหมู่มาก (ปริสัญญา) ว่าเป็นอย่างไร มีลักษณะอย่างไร และรู้จักบุคคลว่าแต่ละคนนั้นมีความแตกต่างกัน เพื่อที่จะเข้าไปเกี่ยวข้องได้ถูกต้องเหมาะสม (บุคคลัญญา)

1.1.2 คุณสมบัติเฉพาะสำหรับทำหน้าที่ต่อบุคคลอื่น คือ มีหลักธรรมที่เรียกว่า กัลยาณมิตรธรรม 7 ประการ ได้แก่ เป็นผู้รักใคร่พอดี (ปิโย) เป็นผู้มีความประพฤติแก่ฐานะน่าเคารพ (ครุ) เป็นผู้มีความรู้มีภูมิปัญญาควรแก่สรรเสริญ (ภาวนีโย) เป็นผู้ฉลาดพูด พูดให้ได้ผล เป็นที่ปรึกษาที่ดี (วัตตจาจะ) เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำพร้อมรับฟังคำวิพากษ์วิจารณ์ (วจินกขโม) เป็นผู้พูดถ้อยคำลึกซึ้งอธิบายเรื่องที่ยุ่งยากซับซ้อนให้เข้าใจได้ (คัมภีรญจะ กถัง กัตตา) เป็นผู้ไม่ชักนำไปในทางที่เสื่อมเสีย (โน จัญฺฐาเน นิโยชเย)

นอกจากนี้ยังมีหลักธรรมเสริม หรือช่วยผู้ที่ยังไม่สามารถเป็นปรโตโมสะที่สมบูรณ์ แม้หลักธรรมเหล่านี้จะไม่เกี่ยวข้องโดยตรง แต่ก็มีเกี่ยวข้องโดยอ้อมในลักษณะที่เป็นแนวทางการพัฒนาฝึกฝน อบรมตนเองให้มีคุณสมบัติของปรโตโมสะที่สมบูรณ์ยิ่งขึ้น หลักธรรมเหล่านี้ ได้แก่ วิธีการคิดและมองสิ่งต่าง ๆ ว่าไม่มีสิ่งใดอยู่ได้โดยลำพัง แต่ทุกสิ่งล้วนมีเหตุมีปัจจัยอาศัยเกี่ยวเนื่องกัน (หลักปฏิจสมุปบาท) การลด ละ เลิก ต้นหา ทิฏฐิ มานะ (การขจัดปัญญาธรรม) การไม่มีความลำเอียงเพราะความรัก ความชัง ความหลงและความกลัว (การกำจัดอคติ) มีการคิดพิจารณา ไตร่ตรอง ไม่เชื่อหรือยึดถืออะไรโดยง่าย (กาลามสูตร) รู้จักพูดและสื่อความหมายให้ผู้อื่นเข้าใจ (วิธีการพูด)

1.2 โยนิโสมนสิการ (การกระทำในใจโดยแยบคาย) หรือปัจจัยภายในตัวบุคคล คือ การใช้ความคิดที่ถูกวิธี ความรู้จักคิด คิดมีระเบียบ มีเหตุผล คิดเร้ากุศล ไตร่ตรองตามแนวเหตุปัจจัยเมื่อได้รับ

ฟังสิ่งใดมา ก็นำมากระทำในใจโดยแยกกาย รู้จักคิดแยกแยะ วิเคราะห์ สังเคราะห์ เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ถูกต้อง สอดคล้องกับสถานะที่เป็นจริง ผู้ที่มีโยนิโสมนสิการ คือ ผู้ที่มีอิสระในความคิด มีความคิดเป็นของตนเอง ไม่เชื่อฟัง ศรัทธาผู้อื่นโดยปราศจากเหตุผลของตนเอง วิถีโยนิโสมนสิการ หรือวิถีกระทำในใจโดยแยกกาย ได้แก่

1.2.1 วิธีคิดแบบสาวเหตุปัจจัย เป็นวิธีคิด พิจารณาให้เข้าใจในสถานะของสิ่งทั้งหลายว่าต่างเป็นเหตุปัจจัยกัน อาศัยกัน ส่งผลสืบทอดกัน

1.2.2 วิธีคิดแบบแยกแยะส่วนประกอบหรือกระจายเนื้อหา เป็นวิธีคิดพิจารณาให้เข้าใจว่า สิ่งนั้น สถานการณ์นั้น โดยภาพรวมมีอะไรเป็นส่วนประกอบบ้าง

1.2.3 วิธีคิดแบบสามัญลักษณะหรือวิธีคิดแบบเท่าทันธรรมดา เป็นวิธีคิดเพื่อให้เกิดความเข้าใจในความไม่คงทนถาวร ทุกสิ่งล้วนมีความเปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา

1.2.4 วิธีคิดแบบอริยสัง หรือวิธีคิดแบบแก้ปัญหาคือ เป็นวิธีคิดสืบสาวหาสาเหตุต้นตอของปัญหาเพื่อเตรียมแก้ไข แล้วกำหนดเป้าหมายและหาวิธีแก้ไขให้ตรงจุด

1.2.5 วิธีคิดตามหลักการและความมุ่งหมาย เป็นวิธีคิด พิจารณาให้เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างหลักการกับจุดมุ่งหมาย เพื่อลงมือปฏิบัติให้ได้ผลตามหลักการหรือจุดมุ่งหมายนั้น

1.2.6 วิธีคิดแบบคุณโทษและทางออกเป็นวิธีคิด พิจารณาข้อดีข้อเสียของสิ่งต่าง ๆ และมองเห็นทางออก มองเห็นจุดมุ่งหมาย และรู้ว่าจุดมุ่งหมายที่จะไปนั้นคืออะไรเป็นอย่างไร

1.2.7 วิธีคิดแบบคุณค่าแท้ คุณค่าเทียม เป็นวิธีคิดให้เข้าใจถึงสาระอันเป็นแก่นแท้ของสิ่งต่าง ๆ เช่น คุณค่าแท้ของอาหาร คือ อาหารนั้น มีคุณค่าทางโภชนาการ คุณค่าเทียม คือ มีรสอร่อย เป็นต้น

1.2.8 วิธีคิดแบบอุปายปลูกเร้าคุณธรรม เป็นการเลือกวิธีคิดในทางที่เป็นประโยชน์เพื่อการฝึกอบรม พัฒนาตนเองและสังคม

1.2.9 วิธีคิดแบบเป็นอยู่ในปัจจุบัน เป็นวิธีคิดเพื่อให้อยู่กับปัจจุบัน ไม่อาลัยอาวรณ์อดีต ไม่พะวงเรื่องในอนาคตแต่เน้นการกระทำในปัจจุบันและสามารถปฏิบัติได้อย่างมีจุดหมาย

1.2.10 วิธีคิดแบบวิภังชวาท เป็นวิธีคิด วิเคราะห์ แยกแยะ ให้ครบทุกด้าน ไม่จับด้านใดด้านหนึ่งขึ้นมาวินิจฉัยตีขลุมลงไปอย่างนั้นทั้งหมด

การสร้างให้คนนอกชุมชนและคนในชุมชนเกิดสัมมาทิฐิร่วมกัน กลุ่มคนทั้งสองจะต้องพยายามพัฒนาตนเองให้มีคุณสมบัติเป็นปรโตโมสะที่ดี ที่พร้อมจะรับฟังความคิดเห็นของฝ่ายตรงข้ามด้วยเหตุผลโดยปราศจากอคติใด ๆ แล้วนำข้อคิดเห็นนั้น เข้าสู่การกระทำในใจด้วยตนเอง (โยนิโสมนสิการ) ปรโตโมสะ และโยนิโสมนสิการ เป็นปัจจัยที่ส่งเสริม เกื้อหนุนกัน กล่าวคือ ปรโตโมสะหรือความเป็นกัลยาณมิตรจะเป็นผู้ชี้ช่องทางชักนำ (การเสวนาสดับธรรม) ให้เกิดศรัทธา ศรัทธาจะ

เชื่อมต่อกับโยนิโสมนสิการเกิดการกระทำในใจ ด้วยวิธีคิดและด้วยเหตุผลของตนเองจนเกิดความเข้าใจได้ด้วยตนเอง นั่นคือ สัมมาทิฐิรู้ร่วมได้เกิดขึ้นแล้ว สัมมาทิฐิรู้ร่วม คือ ทุกคนเห็นร่วมกันว่าสิ่งนั้นคืออะไร มีสภาวะอย่างไร สิ่งนั้นมีอะไรเป็นเหตุปัจจัยมองเห็นวิถีทางหรือแนวทางปฏิบัติต่อสิ่งนั้นอย่างถูกต้อง ถูกทาง และมองเห็นว่าเมื่อลงมือปฏิบัติแล้วจะเกิดอะไรอย่างไร สัมมาทิฐิรู้ร่วมนี้เป็นการสร้างพลังทางความคิดเห็น (การรวมพลังทางความคิด) ที่จะผลักดันสู่การกระทำต่อไป

2. การสร้างพลังการกระทำ คือ การนำพลังความคิดหรือสัมมาทิฐิรู้ร่วมสู่การปฏิบัติให้เกิดผลสำเร็จตามความมุ่งหมาย ในพุทธศาสนามีหลักธรรมคำสอนที่สามารถอธิบายประยุกต์ใช้ได้ และที่สำคัญมองเห็นได้ชัดเจน คือ อทิธิบาท 4

อทิธิบาท 4 เป็นคุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมาย คือ ชุมชนต้องมีใจรักที่จะทำสิ่งนั้น อยากเห็นสิ่งนั้นบรรลุผลสำเร็จ (เกิดฉันทะ) ชุมชนมีความเพียรพยายามที่จะทำสิ่งนั้นอย่างถึงที่สุด ไม่ย่อท้อไม่ปล่อยปละละเลย (วิริยะ) ชุมชนเอาใจจดจ่ออยู่กับสิ่งนั้น (จิตตะ) และชุมชนต้องหมั่นคิดไตร่ตรองตรวจสอบ พิจารณาหาเหตุผล เพื่อการแก้ไขปรับปรุงอยู่เสมอ (วิมังสา)

ความมุ่งมั่นของชุมชนที่จะทำงานนั้นให้สำเร็จด้วยความรัก ความสามัคคีมีเอกภาพในการทำงานของหมู่คณะถือเป็นพลังการกระทำของชุมชน

3. การสร้างพลังความรัก ความสามัคคีในชุมชน มีหลักธรรมที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ คือ สาราณียธรรม 6 ซึ่งเป็นหลักธรรมที่สร้างให้เกิดความรัก ความสามัคคีของชุมชน ซึ่งชุมชนจะต้องมีคุณธรรมเหล่านี้ คือ มีเมตตาทายกรรมต่อกัน (ช่วยเหลือกิจธุระของเพื่อนสมาชิกด้วยความเต็มใจ) มีเมตตาวจิกรรม (ช่วยบอกแจ้งสิ่งที่เป็นประโยชน์สั่งสอน แนะนำ ตักเตือนด้วยความหวังดี กล่าววาจาสุภาพ) มีเมตตาตามโนกรรม (ตั้งจิตปรารถนา คิดทำสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่กัน) มีสาธารณโภจิ (มีการแบ่งปัน เลี้ยงเจืองานให้ได้มีส่วนร่วมใช้สอย บริโภคทั่วกัน) มีศีลสามัญญตา (มีความประพฤติสุจริตดีงาม) มีทิฐิสามัญญตา (มีความเห็นชอบร่วมกันในข้อที่เป็นหลักการสำคัญที่จะนำไปสู่การจัดปัญหาต่าง ๆ) สาราณียธรรม 6 จะช่วยเสริมสร้างความรัก ความสามัคคี สร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างกันและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชุมชน

4. การสร้างคามมีระเบียบวินัยของชุมชน เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยและสงบสุขของชุมชน ชุมชนจำเป็นต้องมีกฎ กติกา ที่ยึดถือและปฏิบัติร่วมกันอย่างเคร่งครัด การเคารพกฎ กติกาของเหล่าสมาชิกนี้แสดงให้เห็นถึงความมีวินัยของหมู่คณะ ดังที่พระพุทธองค์ได้เปรียบเสกขาทที่บัญญัติ “เป็นเสมือนหนึ่งค้ายที่ร้อยดอกไม้ต่างพรรณ ที่ร้อยดอกไม้ดีแล้ว แม้มันก็ไม่กระจายขจัดไม่ได้ ซึ่งดอกไม้เหล่านั้น” เสกขาทที่บัญญัติจึงเปรียบเสมือนเครื่องมือหรืออุปกรณ์ที่จะร้อยรัดเหล่า สมาชิกในชุมชนอยู่ร่วมกันด้วยความเป็นระเบียบเรียบร้อยสงบสุข จากแนวคิดเรื่อง พระวินัยปิฎก สามารถนำมาอธิบายประยุกต์ใช้ในการสร้างให้ชุมชนมีความเป็นระเบียบเรียบร้อยและสงบสุขได้ดังนี้

4.1 เนื้อหาในบทบัญญัติ (กฎ กติกา) จะต้องสอดคล้องกับกรอบทั้งหมดของหลักการ หรือ จุดมุ่งหมาย และเมื่อปฏิบัติตามแล้วสามารถบรรลุหลักการหรือจุดมุ่งหมายนั้นได้ไม่คลาดเคลื่อน เลื่อนลอย

4.2 การกำหนดบทลงโทษต่อผู้ละเมิดข้อบัญญัติ (กฎ กติกา) ต้องพิจารณาความหนักเบา จากข้อบัญญัติแต่ละข้อว่ามีความใกล้ (ง่าย) หรือไกล (ยาก) ที่จะเข้าถึงหลักการหรือจุดมุ่งหมายนั้นมาก น้อยเพียงใด หากข้อบัญญัตินั้นใกล้ ง่าย และเร็ว ที่จะเข้าถึงหลักการหรือจุดมุ่งหมาย ถ้ามีการละเมิด บทลงโทษต้องหนักและขณะเดียวกัน ถ้าข้อบัญญัตินั้นไกล ยาก และช้า ที่จะเข้าถึงหลักการหรือ จุดมุ่งหมาย ถ้ามีการละเมิดบทลงโทษต้องเบาตามลำดับ

4.3 จุดมุ่งหมายของการบัญญัติกฎ กติกา จุดมุ่งหมายนอกจากจะเป็นเครื่องมือสร้างความ เป็นระเบียบเรียบร้อยของชุมชน และเปิดโอกาสให้สมาชิกปฏิบัติได้อย่างสะดวกแล้ว บทบัญญัติ แต่ละ ข้อต้องสอดคล้อง ไม่ขัดกับสิ่งที่ดำรงที่มีอยู่ในชุมชน เช่น ความเชื่อ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรม ที่ดำรง เป็นต้น

4.4 กระบวนการบัญญัติกฎ กติกา จะต้องเกิดจากการปรึกษาหารือ ประชุมร่วมกันใน บรรยากาศที่เป็นกัลยาณมิตร ไม่ใช่เกิดจากผู้ใดผู้หนึ่งกำหนดขึ้น โดยลำพัง จากนั้นก็ประกาศให้เหล่า สมาชิกรับทราบและถือปฏิบัติโดยทั่วกัน

เมื่อสมาชิกถือปฏิบัติตามกฎ กติกา เคารพกฎ กติกา ความมีวินัยก็จะเกิดขึ้นในชุมชน ความมี วินัยของชุมชนเป็นเครื่องชี้วัด (Indicator) หนึ่งที่จะชี้ว่าชุมชนมีพลังความเข้มแข็งมากน้อยเพียงใด

5. การป้องกันความเสื่อมสลายของชุมชน เนื่องจากกระแสสังคมโลกภายนอกได้เปลี่ยนแปลง ไปอย่างรวดเร็ว ในยุคข้อมูลข่าวสาร ชุมชนจึงหลีกเลี่ยงไม่พ้นที่จะถูกกระทบจากกระแสสังคมโลก ภายนอกการป้องกันไม่ให้ชุมชนไหลตามกระแสนี้โดยไร้เหตุผล มีหลักธรรมที่สามารถนำมาอธิบาย ประยุกต์ใช้ช่วยป้องกันการเสื่อมสลายของชุมชน คือ หลักธรรมที่เรียกว่า “อปริหานิยธรรม 7” อันเป็น หลักธรรมที่ช่วยสร้างความมั่นคงให้กับชุมชน หากปฏิบัติตามหลักธรรมนี้ ชุมชนจะมีความมั่นคงและ ชุมชนจะยังสามารถดำรงความเป็นตัวของตัวเอง รักษาหลักการหรือจุดมุ่งหมายเดิม (สัมมาทิฐิร่วม) ไว้ได้ โดยไม่เสื่อมสลายไปตามกระแสสังคมโลกภายนอก อปริหานิยธรรม มี 7 ประการ ที่ชุมชน จะต้อง มี คือ ชุมชนต้องหมั่นประชุมกันเนื่องนิคัย พร้อมเพียงกันประชุม พร้อมเพรียงกันเลิกประชุม และพร้อมเพรียงกันปฏิบัติภารกิจ ไม่บัญญัติและเลิกล้มข้อบัญญัติ โดยไม่ได้ผ่านความเห็นชอบของ สมาชิกของชุมชน ให้ความเคารพเชื่อฟังผู้อาวุโสซึ่งมีประสบการณ์ชีวิตมาก่อน ให้เกียรติซึ่งกันและกัน ชุมชนมีความเคารพในคุณงามความดี เชิดชูวัฒนธรรมทั้งภูมิปัญญาที่ดำรงของบรรพบุรุษ และชุมชน รู้จักแสวงหาและรักษาคนดีให้อยู่ในชุมชน

หลักอภิธานิธรรม เป็นหลักธรรมที่จะช่วยสร้างความมั่นคงให้กับชุมชนอภิธานิธรรม จึงเปรียบเสมือนเป็นภูมิคุ้มกันของชุมชนที่จะช่วยป้องกันสิ่งแปลกปลอมจากสังคมภายนอก และยังช่วยให้ชุมชนสามารถเลือกรับปรับใช้สิ่งใหม่วัฒนธรรมใหม่ที่หลั่งไหลเข้าสู่ชุมชนได้อย่างถูกต้องและเหมาะสม

กล่าวโดยสรุป ในพุทธปรัชญา มีหลักธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และสามารถนำมาอธิบายประยุกต์ใช้ในการสร้างพลังชุมชนได้ กล่าวคือ การสร้างพลังชุมชนนั้น เริ่มต้นด้วยการสร้างพลังทางความคิดด้วยกระบวนการสร้างสัมมาทิฐิร่วม (โดยกระบวนการปรโตโฆสะและโยนิโสมนสิการ) จากนั้นนำพลังทางความคิดนี้ สู่อการปฏิบัติให้เกิดผลสำเร็จตามความมุ่งหมาย เป็นพลังการกระทำ (ด้วยกระบวนการอิทธิบาท 4) แล้วสร้างความรัก สามัคคี และมีเอกภาพให้เกิดขึ้นในชุมชน (ด้วยกระบวนการสาราณิธรรม 6) จากนั้นเสริมสร้างชุมชนให้อยู่ร่วมกันด้วยความมีระเบียบวินัย (โดยการประยุกต์แนวคิดเรื่องวินัยในพระวินัยปิฎก) ขณะเดียวกันชุมชนก็ต้องมีภูมิคุ้มกันจากกระแสโลกาภิวัตน์ด้วย (ด้วยกระบวนการธรรมอภิธานิธรรม 7)

นี่คือ แนวคิดการสร้างพลังชุมชนในพุทธปรัชญา ซึ่งหากปฏิบัติตามขั้นตอนเหล่านี้ได้พึงหวังได้ว่าชุมชนนั้นจะเกิดพลังชุมชนที่เข้มแข็ง สามารถพึ่งพาตนเองได้ และนำไปสู่การพัฒนาชุมชนของตนเองได้อย่างยั่งยืน

จากการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับพุทธปรัชญากับพลังชุมชน ผู้ศึกษามีความคิดเห็นว่า แนวคิดดังกล่าว หากปฏิบัติตามขั้นตอนเหล่านี้ได้ พึงหวังได้ว่าชุมชนนั้นจะเกิดพลังชุมชนที่เข้มแข็งสามารถพึ่งพาตนเองได้ และนำไปสู่การพัฒนาชุมชนได้อย่างยั่งยืน อย่างไรก็ตามยุคนี้เป็นกระแสทุนนิยมและโลกาภิวัตน์ รัฐมีความพยายามจะทำให้ประเทศทันสมัย จึงมีการขยายโครงสร้างพื้นฐานต่าง ๆ ทางด้านเศรษฐกิจและสังคม เช่น ถนนหนทาง ไฟฟ้า บริการด้านการศึกษา สาธารณสุข การโทรคมนาคมอย่างกว้างขวาง ครอบคลุมไปทั่วประเทศ ทำให้คนไทยโดยทั่วไปมีชีวิตความเป็นอยู่สะดวกสบายขึ้น เหมือนมีชีวิตที่ดีขึ้นในระดับหนึ่ง แต่ในขณะเดียวกันได้ก่อให้เกิดความล้มละลายทางเศรษฐกิจของหมู่บ้าน ทำให้สถาบันครอบครัวล่มสลาย ซึ่งถือได้ว่าสถาบันครอบครัวเป็นสถาบันแรกที่ทำหน้าที่ขัดเกลาทางสังคม ในเมื่อส่วนใหญ่อยู่ในสภาพบ้านแตก กล่าวคือ สถาบันครอบครัวอ่อนแอและชุมชนอ่อนแอตามลำดับ อันเนื่องมาจากการอพยพแรงงานชนบทสู่เมือง อย่างไรก็ตามการสร้างพลังชุมชน ก็คือ การระดมศักยภาพที่มีอยู่ในตัวบุคคลแต่ละคนหรือแต่ละกลุ่มในชุมชน ทั้งในด้านความรู้ ความสามารถ ความคิดเห็นให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน แสดงออกทางพฤติกรรมร่วมกันในลักษณะต่าง ๆ เช่น การร่วมกันแสดงความคิดเห็น ร่วมคิดแก้ปัญหา หาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา และตัดสินใจดำเนินการตามวิถีทางประชาธิปไตย เพื่อให้บรรลุเป้าหมายร่วมกัน รวมทั้งการทำให้ชุมชนมีพลังสำรองเพื่อให้ได้รับผลจากการพัฒนา การระดมศักยภาพที่มีอยู่ในตัวบุคคลหรือแต่ละกลุ่ม

ในชุมชนนับได้ว่าเป็นนิมิตหมายอันดีอย่างยิ่งในการสร้างพลังชุมชน นิมิตหมายนี้จะถูกขับเคลื่อนไปในทิศทางใด อย่างไร ก็ในเมื่อระบบการกำหนดนโยบายและทิศทางการพัฒนาประเทศยังต้องเข้าไปผูกพัน และพึ่งพิงระบบตลาดโลกอยู่ในขณะนี้ ดังนั้น รัฐต้องดำเนินนโยบายการกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่นให้เป็นรูปธรรมอย่างจริงจังเสียที เพื่อแก้ปัญหาของการรวมศูนย์อำนาจไว้ที่ส่วนกลาง ซึ่งจะทำให้ชุมชนได้แก้ไขปัญหากจากฐานล่าง โดยให้ผู้ที่อยู่กับปัญหาได้ทำความเข้าใจกับปัญหาของตนเอง และคิดค้นหาวิธีการแก้ไขปรับปรุงในลักษณะที่สัมพันธ์กันต่อปัญหา ความต้องการ และความสามารถของตนเองอย่างแท้จริง (เสน่ห์ จามริก. 2523 : 25 ; อ้างถึงใน พิณีจ ลภทรานนท์. 2529 : 16) จึงจะทำให้ชุมชนเข้มแข็งได้ การสร้างพลังชุมชนต้องมีความสอดคล้องซึ่งกันและกันกับนโยบาย และ ทิศทางการพัฒนาประเทศ ด้วยเหตุนี้รัฐต้องปรับเปลี่ยนท่าทีในการพัฒนาประเทศ และต้องพัฒนาอย่างบูรณาการทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และต้องดำเนินการอย่างทั่วถึง จริงจัง และต่อเนื่อง เพื่อจะส่งผลให้ครอบครัว ชุมชน สังคม และประเทศชาติพัฒนาไปในทิศทางเดียวกัน

2.2 แนวคิดเกี่ยวกับพุทธปรัชญากับสิทธิมนุษยชน

ศาสนา เกิดขึ้นจากความพยายามของมนุษย์ที่จะแก้ไขปัญหากของชีวิต คือ ความทุกข์ ศาสนาช่วยให้คนอยู่ร่วมกันได้ด้วยดี และช่วยให้บุคคลมีความพึงพอใจ คนทุกคนเกิดมาเท่าเทียมกันแต่ก็เพียงบางแง่เท่านั้น ส่วนอีกหลายแง่ไม่มีใครเกิดมาเท่าเทียมคนอื่นเลย การที่มนุษย์ปฏิบัติผิดหรือมีท่าทีผิดต่อความเสมอภาคและไม่เสมอภาคนี้ ได้ก่อให้เกิดปัญหาทางสังคมจนถึงปัญหาทางจิตใจ ตามหลักพุทธศาสนาคนทุกคนเท่าเทียมกันในข้อที่ว่า คนทุกคนตกอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติเดียวกัน ทุกคนต้องเกิด แก่ เจ็บ ตาย ทุกคน ทุกคนต้องได้รับผลตามที่ตนได้กระทำไว้

มนุษย์ เป็นผู้ที่ฝึกได้หรือให้การศึกษาได้ มนุษย์มีศักยภาพจะบรรลุธรรมสูงสุด การพัฒนาตนโดยชอบยอมทำให้บรรลุธรรมสูงสุดได้อย่างแน่นอน และเป็นไปเองตามธรรมคานี้ คือ กฎแห่งกรรมตามกฎแห่งธรรมนี้ ย่อมเป็นการกำหนดว่าบุคคลทุกคนแม้มิได้รับการเอื้ออำนวยโอกาส ก็ควรจะได้มีโอกาสที่พัฒนาตนเองเพื่อให้ศักยภาพของเขาได้ปรากฏและเจริญไปสู่ความสมบูรณ์ ดังนั้น ความมีอิสระภาพในการพัฒนาตนเองและการช่วยเหลืออำนวยโอกาสในการพัฒนาตนเองนั้น จะเป็นรากฐานของพุทธจริยธรรม กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ บุคคลทุกคนมีสิทธิในการพัฒนาตนเอง ดังนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสย้ำเสมอว่า มนุษย์ทุกชั้นวรรณะจึงต้องตกอยู่ในอำนาจกฎแห่งกรรม และในที่สุดก็อยู่ภายใต้กฎแห่งกรรมเท่าเทียมกัน พระพุทธองค์ทรงถือว่าทุกคนมี โอกาสเข้าถึงชีวิตที่ดี และโลกุตระธรรมเป็นสมบัติของทุก ๆ คน พระองค์ทรงแสดงอิสระภาพที่เป็นจุดหมาย ซึ่งจะพึงบรรลุได้ก็ด้วยความอิสระภาพ

และทรงแสดงวิธีการอันเป็นสุขซึ่งนำไปสู่จุดมุ่งหมายที่เป็นสุข ถ้าสิทธิในการพัฒนาตนเองถูกจำกัด ก็เป็นสิทธิอันชอบธรรมที่จะดิ้นรนขวนขวายเพื่อสิทธินั้น ถ้าหากไม่มีการเอื้ออำนวยความช่วยเหลือ และปัจจัยที่เกื้อกูลแก่การพัฒนาตัวเอง ก็สามารดิเพียรพยายามส่งเสริมให้มีความช่วยเหลือ อย่างไรก็ตามยังมีข้อควรระวัง คือ บุคคลควรทำด้วยแรงจูงใจที่เป็นกุศล ถ้าเขาดิ้นรนขวนขวาย เขาก็ควรกระทำอย่างนั้นด้วยเห็นแก่ธรรม ด้วยวิธีนี้เท่านั้นมนุษย์จึงจะสามารถบรรลุถึงจุดหมายที่ชอบธรรม เข้าถึงอิสรภาพโดยไม่ต้องละเมิดอิสรภาพของผู้อื่น

เสน่ห์ จามริก (2545 : 1-45) ได้กล่าวว่า อุดมการณ์สิทธิมนุษยชนในปัจจุบันกำลังตกอยู่ใน ภาวะที่น่าเป็นห่วง คือ สิทธิและผลประโยชน์ของชนชั้นและของประชาชาติ ซึ่งขัดแย้งซึ่งกันและกัน ไปทั่วโลก ภัยคุกคามจากสิ่งเหล่านี้ต่อชีวิตและศักดิ์ศรีของมนุษย์ย่อมเป็นที่เห็นกันได้ และนำ สะพริงกิ้วในรูปของการแข่งขัน และกดขี่ทางเศรษฐกิจ และทางการเมือง ลัทธิการทหาร และการ สร้างสมกำลังอาวุธ ซึ่งทั้งหมดนี้ล้วนแต่เป็นภัยอย่างมหันต์ต่อมนุษยชาติทั้งมวล

จากปัญหาสิทธิมนุษยชนดังกล่าว ได้มีผู้แสดงผู้คิดเห็นอย่างจริงจังขึ้นมาทั้งในตะวันออกและ ตะวันตก ถึงความถูกต้องของหลักความคิดแบบเสรีนิยมเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน และมีการตั้งข้อสงสัย เกี่ยวกับหลักความคิดเสรีนิยม และชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องมีการเมืองแบบมุ่งต่อความรักและ เมตตาจิต แทนที่การเมืองที่มุ่งเพื่ออำนาจซึ่งเคยปฏิบัติกันมา การเมืองแบบมุ่งต่อความรักและเมตตาจิต และด้วยสติปัญญาที่จะรู้ว่า จะทำการต่อสู้เพื่อเสรีกันอย่างไร โดยไม่พลอยเป็นการทำลายเสรีภาพไป ด้วย ในขณะที่เดียวกันโดยมาตรฐานของการเมืองแบบมุ่งเพื่ออำนาจทุกวันนี้ ทุกคนคงพอวาดภาพได้ว่า จะเกิดผลเป็นการปฏิบัติขนาดไหน ถ้าหากความรัก เมตตาจิต และสติปัญญาได้มาใช้เป็นแนวทาง สำหรับการประพฤติปฏิบัติทางสังคมและการเมืองจริง ๆ ขึ้นมา แต่ตรงนี้เองเป็นแก่นของปัญหา ความ จริงอันน่าเศร้ามืออยู่ว่า จิตใจมนุษย์ไม่ได้ห่อหุ้มไว้ด้วยความรัก เมตตาจิต และสติปัญญาเสมอไปไม่ว่า เราจะชอบหรือไม่ก็ตาม จิตใจเป็นสิ่งที่อยู่เหนือวัตถุอยู่เสมอในความหมายที่ว่า พฤติกรรมและการ กระทำทั้งปวงของมนุษย์โดยรากฐานเป็นผลสืบเนื่องมาจากจิตใจ ดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรง ตระหนักเป็นอย่างดีในหลักธรรมคำสั่งสอนของพระองค์ที่ว่า “ละเว้นจากความชั่ว ทำ ความดี ทำจิตใจ ให้บริสุทธิ์” หลักความคิดและการปฏิบัติเรื่องสิทธิมนุษยชนก็เป็นในทำนองเดียวกันอาจโน้มเอียงต่อ การทำความดีหรือทำความชั่ว ได้ตามสภาวะของจิตใจของบุคคลชนชั้น และของประชาชาตินั้นเอง และเช่นเดียวกับจิตใจมนุษย์ หลักความคิดเรื่องสิทธิมนุษยชนก็จำเป็นต้องได้รับการชำระให้ใสสะอาด บริสุทธิ์ จากอคติอันคับแคบและแบ่งฝักแบ่งฝ่าย เพื่อที่จะได้สามารถละเว้นจากการทำความชั่ว และมุ่ง ทำความดี อันเป็นรากฐานที่สุดในพุทธศาสนา

ในทุกวันนี้ความขัดแย้งกันระหว่างลัทธิหรือสำนักความคิดต่าง ๆ ซึ่งทำให้เกิดผลเสื่อมเสียต่อ สิทธิมนุษยชนอย่างมหาศาล พุทธศาสนาน่าจะมีคุณประโยชน์ช่วยเป็นจุดประสานทางความคิด

เชื่อมโยง ค่านิยมด้านสร้างสรรค์ของประเพณีธรรมทั้งด้านเสรีนิยมและเสมอภาคนิยม พร้อมด้วยหลักธรรมของพุทธศาสนาเอง พุทธศาสนาให้ความหมายที่เป็นศาสตร์ของการดำรงชีวิตมากกว่าลัทธิความเชื่อถือทางศาสนา คือ เป็นศาสตร์ซึ่งคนเราอาจใช้เรียนรู้ เพื่อดำเนินชีวิตของตนด้วยความเข้าใจตามภาววิสัย และด้วยสติปัญญาที่จะรู้

ปัญญาอันเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เป็นอันตรายต่อพุทธศาสนาที่จะมุ่งแต่รับใช้สถานภาพเดิมและอำนาจที่เป็นอยู่ แทนที่จะรับใช้มนุษยชาติ ซึ่งเป็นแก่นสารที่แท้จริงของพุทธศาสนา ยิ่งกว่านั้นอันตรายประการต่อไป คือ พุทธศาสนาอาจจะเสื่อมถอยกลายเป็นเครื่องมือบังคับ และกดขี่ แทนที่จะส่งเสริม มรรควิธี และถ้าหากเป็นไปได้ไปอย่างนั้นจริง ๆ พุทธศาสนาย่อมจำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลงตนเอง เพื่อให้เป็นการรับใช้มนุษยชาติอย่างแท้จริง ข้อสงสัยที่กล่าวมาก็เป็นการสอดคล้องกับหลักความไม่ประมาทสำหรับพุทธศาสนิกชนที่ได้อยู่แล้ว และดูว่าจะไม่ห่างไกลระหว่างอุดมการณ์กับการปฏิบัติเช่นนี้ ถ้าหากปล่อยทิ้งไว้ก็จริงแต่จะเป็นผลบ่อนทำลายต่อชีวิต สังคม และมนุษย์ อีกประการหนึ่ง คนเรากำลังดำเนินชีวิตอยู่ในโลกที่มีการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีอย่างรวดเร็ว และมีความสัมพันธ์ทางสังคมและเศรษฐกิจอันทวีความสลับซับซ้อนขึ้นเรื่อย ๆ ในภาวะแวดล้อมใหม่ ๆ เช่นนี้ จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการพัฒนาทิศทางด้านสังคมของพุทธศาสนาให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปโดยลำดับ และให้บังเกิดผลในภาคปฏิบัติ คนเราได้รับการสั่งสอนมากพอแล้ว การประพฤติดัวให้ถูกต้องตามศีลธรรมกันอย่างไร จากพัฒนาการในประวัติศาสตร์พุทธศาสนา ฝ่ายเถรวาทมุ่งเน้นไปทางด้านอุดมการณ์เฉพาะตัวของแต่ละคนยิ่งกว่าอุดมการณ์ด้านสังคมและวัฒนธรรม ตามที่เน้นในฝ่ายมหายานแล้ว เราก็จำเป็นต้องก้าวให้พ้นออกมาจากการแบ่งแยกอันผิวเผินของอดีต เพื่อแสวงหาแก่นสารและจุดมุ่งหมายที่จริง แต่อย่างไรก็ตาม ความสนใจต่อคุณค่าทางสังคมและจริยธรรมถือเป็นหลักการมูลฐานในคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าโดยตลอด ดังที่ พระธรรมปิฎกยืนยันในข้อนี้ไว้ว่า “พระพุทธรูปมองเห็นชีวิตด้านในของบุคคล โดยสำคัญกับคำด้านนอก คือ ทางสังคมด้วย และถือว่าคุณค่าทั้งสองด้านนี้ เชื่อมโยงต่อเนื่องถึงกันไม่แยกจากกันและสอดคล้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน” ประการสุดท้าย ในด้านสังคมศึกษาอย่างเช่น ในเรื่องสิทธิมนุษยชนคนเรายังอาจได้รอบทางความคิดที่เข้ากับภาววิสัย และตรงกับเรื่องเป็นอย่างมากทีเดียว จากระบบความคิดทางพุทธศาสนา แนวความคิดทางพุทธศาสนา เป็นแนวการมองเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับปัญหาชีวิตประจำวัน และเสนอทัศนะท่าที่ทางความคิดที่อาจใช้เป็นรากฐานตามพฤติกรรมที่เป็นจริงสำหรับการค้นคว้าอย่างเป็นเหตุเป็นผล

แนวความคิดทางพุทธศาสนามีความเป็นสากล และไม่ยึดมั่นแนวคิดกษัตริย์ชาติ มีบางอย่างร่วมอยู่กับพุทธศาสนาในแง่ที่ปฏิเสธสิ่งเหนือธรรมชาติและให้ศรัทธาในตัวคน แต่ก็เพียงเท่านั้นเอง รุสโซ ซึ่งเป็นตัวแทนของสำนักกติกกษัตริย์ชาติจะใกล้เคียงกับพุทธศาสนาขึ้นมาบ้างที่เห็นว่าคนเกิดมาเป็นเสรี แต่ทุกหนทุกแห่งคนตกอยู่ในเครื่องจองจำ แต่ว่าตามทัศนะทางศาสนาสิ่งที่กีดขวางมิให้

บรรลุดึงเสรีภาพจริง ๆ นั้นไม่ได้สำคัญอยู่ที่ “เครื่องจองจำ” หรือข้อจำกัดขัดขวางทางสังคมและประเพณีเท่ากับอึดตาของคนเราเอง และอภุศลมูล สามประการ คือ โลก โกรธ หลง ดังนั้น จึงตรงกันข้ามกับที่ถือกัน โดยทั่วไปจริง ๆ แล้วคนไม่ได้เกิดมาเป็นเสรีแต่อย่างใด ไม่แต่เพียงว่าคนเกิดมาในโลกของความทุกข์และความโศกเศร้าอยู่กับการเกิด แก่ เจ็บ และตาย เท่านั้น คนเรายังตกอยู่ภายใต้อึดตานิยม ซึ่งเป็นกรรมส่วนหนึ่งของมนุษยชาติ และรากลึกอยู่ในธรรมชาติของคน อีกทั้งคนเราก็ไม่ได้เกิดมาเท่าเทียมกันทั้งในด้านร่างกายและจิตใจ ทั้งนี้ เพราะว่าคนเราอาจหรืออาจจะไม่สามารถทัดเทียมกันที่จะเรียนรู้และขยับสู่นอ้ออึดตาของแต่ละคนเพื่อที่จะได้เสรี กล่าวคือ ความเป็นจริงสากลเกี่ยวกับภาวะของมนุษย์ตามที่เรียกว่า “ไตรลักษณ์” หรือกฎแห่งการเปลี่ยนแปลง อันได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ชีวิตโดยธรรมชาติเป็นทุกข์ก็เพราะถูกแวดล้อมอยู่ด้วยสิ่งทั้งปวงอันไม่แน่นอน การดำรงอยู่ของมนุษย์เองก็ไม่ถาวรยั่งยืน หากเป็นแต่เพียงองค์ประกอบขึ้นด้วยขันธทั้งห้า และเพราะฉะนั้นทุกสิ่งทุกอย่างจึงเป็นอนัตตา ทุกสิ่งทุกอย่างเป็นอนิจจัง ขันธห้า คือ กาย เวทนา สัญญา สังขาร ทั้งหมดเหล่านี้ล้วนเป็นทุกข์ ทั้งหมดเป็นอนัตตา ไม่มีอะไรที่เป็นตัวตนแท้ ทั้งหมดเป็นสิ่งที่ปรากฏโดยปราศจากตัวตนหรือความเป็นจริง ไม่อาจเกิดมีปัจเจกภาพขึ้นมาได้โดยไม่ต้องนำเอาส่วนต่าง ๆ มาประกอบเข้ากัน และนี่ก็เป็นกระบวนการของภาวะกลีบกลายอยู่เสมอไม่อาจเกิดภาวะการณกลีบกลายได้โดยปราศจากการกลีบกลายแตกต่างออกไปโดยปราศจากการดับสลาย กล่าวคือ การดับสูญหรือเสื่อมสิ้นไป ซึ่งไม่ช้าก็เร็วก็ต้องเกิดขึ้นอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้

พุทธศาสนา ไม่ใช่เป็นเรื่องปล่อยชีวิตไปตามยถากรรม หลักธรรมของพระพุทธเจ้าเพียบพร้อมไปด้วยพลังทางศีลธรรมและสติปัญญา ธรรมะของพุทธศาสนาไม่ได้พอใจอยู่แต่ “ธรรมชาติ” ของคนเท่าที่ปรากฏให้เห็นเท่านั้น หากแต่พยายามแสวงหาคำอันแท้จริงของตน ซึ่งเป็นอิสระจากอึดตาและตัณหา และนี่เองที่เป็นหัวใจสำคัญของเรื่องนี้ พุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธความสำคัญของตัวตนไปเสียทั้งหมด เป็นแต่เพียงว่าพุทธศาสนาถือว่า ตัวตนไม่อาจเข้าไปที่สิ่งใด ๆ ที่มีอยู่ภายนอก คนเราไม่อาจเข้าใจถึงตัวตนในแง่ที่เป็นสิ่งที่มีรูปร่างหรือมีอยู่ในโลกภายนอก คนจะรู้จักตนเองได้ก็ต่อเมื่อคนกระทำตามหลักสากลเกี่ยวกับการดำรงอยู่ของมนุษย์ เมื่อเราประพฤติปฏิบัติด้วย ศีลธรรมตัวตนที่แท้จริงก็จะปรากฏให้เห็นออกมา

คุณค่าและความหมายของความรู้ในฐานะเป็นหลักการแก้ปัญหาพุทธศาสนา มิได้เป็นปรัชญาของความสิ้นหวังหรือลัทธิทำลายแต่อย่างใด เนื่องด้วยความศรัทธาอันไม่มีวันสิ้นสุดของพุทธศาสนา ที่มีต่อความใฝ่ในความดี และเมตตาธรรมของคน คุณธรรม คือ ความรู้อันเป็นแนวทางนำไปสู่ตัวตนที่แท้จริงและคุณค่าของคน นั่นก็คือว่า ความรู้หรือตื่นขึ้นเห็นสัจจะ คืออนัตตา ชีวิตของความรู้และปัญญาไม่ตกอยู่ภายใต้อำนาจของตัณหาและโมหะ โดยในนี้เท่านั้นที่คนเราจะได้เรียนรู้เข้าถึงเหตุผลอันบริสุทธิ์และต้องด้วยภาววิสัยแทนเหตุผลแบบอัตวิสัย และโดยนัยนี้เท่าที่สิทธิและอิสรภาพส่วนบุคคล

จะได้ชักนำไปในทิศทางที่สร้างสรรค์อย่างแท้จริง ซึ่งจะนำไปสู่การหลุดพ้น ความก้าวหน้าความ ยุติธรรม และสันติสุข

พุทธศาสนาให้ศรัทธาอย่างที่สุดในการที่จะบรรลุถึงความสมบูรณ์ของมนุษย์ โดย ไม่มีการแบ่งแยกในเรื่องของชนชั้น เชื้อชาติ และเพศ พุทธศาสนายังให้คุณค่าต่อคุณธรรมของความ รู้จักพอประมาณ กล่าวคือ ทางสายกลาง พุทธศาสนามุ่งถึงการดับทุกข์เป็นมูลฐานและการออกไปจาก ตัวตน ซึ่งจริง ๆ แล้วเป็นเพียงอนิจจัง และดังนั้นจึงไม่มีอยู่อย่างแท้จริง ที่สำคัญยิ่งกว่านั้น คือ การ หลุดพ้นจากตัวตนเพื่อแสวงหาตัวตนที่แท้จริงนั้น จะกระทำสำเร็จได้และบรรลุผลได้ก็แต่โดยความ พยายามและกรรมของแต่ละคนเอง โดยไม่จำเป็นอาศัยการบังคับบัญชา หรือการควบคุมจากภายนอก อย่างมากที่สุด คนเราอาจต้องการแต่เพียงการแนะแนวทางปัญญาความคิด หรือมรรค ซึ่งมีได้ทำหน้าที่ อะไรมากไปกว่าชี้แนวทางเพื่อแสวงหาการพัฒนาความคิดจิตใจของตนเองเท่านั้น สิทธิบังคับไม่ว่า รูปแบบใด เป็นที่รังเกียจสำหรับพุทธศาสนา กล่าวโดยสรุป หลักการพึ่งตนเองเป็นหัวใจของคุณธรรม ของแต่ละบุคคล ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสย้ำไว้ในพระธรรมเทศนาสุดท้ายของพระองค์ว่า “จงเป็นประทีป ส่องทางให้กับตนเอง จงเป็นที่พึ่งของตนเอง จงอย่าหาที่พึ่งภายนอกให้แก่ตนเอง จงยึดมั่นพระธรรม เป็นที่พึ่งของตนเอง จงอย่าพึ่งผู้อื่นนอกจากตนเอง” ดังนั้นในทัศนะทางพุทธศาสนาแล้ว บุคคลจึง ไม่ใช่เป็นเพียงมรรควิธี หรือเครื่องมือของใคร เท่านั้น จุดนี้จะทำให้เราเข้าใจถึงความหมายอันลึกซึ้ง ของหลักความเสมอภาคถึงแม้มนุษย์เกิดมาจะมีได้ “เป็นเสรี” แต่มนุษย์ก็เท่าเทียมกันในศักดิ์ศรีและ สิทธิที่บรรลุถึงการหลุดพ้นหรือเสรีภาพ จากแนวทัศนะเช่นนี้ เท่านั้นคนเราจะได้รับความหมายที่แท้จริง ของวรรคแรกในอรัมภทของปญญาสาถล ว่าด้วย สิทธิมนุษยชนที่ว่า “โดยที่การยอมรับนับถือ ศักดิ์ศรีอันติดตัวมา และในสิทธิอันเท่าเทียมกัน และไม่อาจเพิกถอนได้ของบรรดาสมาชิกทั้งปวงใน ครอบครัวมมนุษย์ เป็นรากฐานของเสรีภาพ ความยุติธรรม และสันติสุขของโลก” และทั้งบุคคลก็มีได้ เป็นจุดมุ่งหมายในตัวเองเช่นกัน การเน้นถึงคุณธรรมของการพึ่งตนเองและกฎแห่งกรรม ไม่ได้หมาย ให้เป็นเช่นนั้น และดังที่พระศรีสุทธีโมลี กล่าวไว้ว่า ถ้าแยกพุทธธรรมออกเป็น 2 ส่วน คือ สัจธรรม ส่วนหนึ่งกับจริยธรรมส่วนหนึ่ง แล้วกำหนดความหมายขึ้นใช้ในที่นี่โดยเฉพาะ โดยกำหนดให้ สัจธรรมเป็นส่วนแสดงภาวะ หรือรูปลักษณะตัวจริง และให้จริยธรรมเป็นฝ่ายข้อประพฤติทั้งหมด ก็จะ เห็นว่าสัจธรรมในพระพุทธศาสนาย่อมหมายถึง คำสอนเกี่ยวกับสภาวะของสิ่งทั้งหลายหรือธรรมชาติ และความเป็นไปโดยธรรมชาติของสิ่งทั้งหลาย หรือกฎธรรมชาตินั่นเองส่วนจริยธรรมก็หมายถึง การ ถือเอาประโยชน์จากความรู้ ความเข้าใจในสภาพและความเป็นไปของสิ่งทั้งหลาย หรือการรู้จักกฎ ธรรมชาติ แล้วนำไปใช้ในทางที่เป็นประโยชน์ทั้งสองด้านของพุทธธรรมดังกล่าวนี้ ร่วมอยู่ในคำสอน ของพระพุทธเจ้าว่าด้วยอริยสัจ 4 ประการ อันแสดงถึงการศึกษาคิดค้นเข้าไปถึงสถานการณ์ของมนุษย์ และการแก้ไขปัญหา กล่าวคือ ทุกข์ เหตุแห่งทุกข์ การดับทุกข์ อริยมรรค 8 ได้แก่ ความเห็นชอบ คำริ

ชอบ ระลึกชอบ วาจาชอบ การกระทำชอบ เลี้ยงชีพชอบ พยายามชอบ ระลึกชอบ และตั้งจิตชอบ อริยสัจ 4 ประการ และอริยมรรค 8 ประการ ทั้งหมดเหล่านี้โดยรากฐานเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับความปลอดภัยของมนุษย์ และเมื่อรวมไปถึงหลักคำสอนเรื่องไตรสิกขา 3 ประการ คือ การปฏิบัติศีล สมาธิ ปัญญาตามลำดับแล้ว ก็ประกอบเป็นแนวทางที่แต่ละคนใช้ดำเนินชีวิตของตนไปสู่การบรรลุเป้าหมาย อันได้แก่ การรู้จักตัวตนที่แท้จริง

ลักษณะความเป็นเอกภาพในสัมพันธภาพของมนุษย์ เป็นที่ยอมรับโดยแจ้งชัดในแนวความคิด พุทธศาสนา นั่นก็คือ สัมพันธภาพระหว่างกระบวนการชีวิตภายในของบุคคลและคุณค่าทางสังคมในการ แสวงแนวทางของตน เพื่อให้บรรลุถึงการรู้จักตัวเองที่แท้จริง สิ่งที่ยิ่งกระทำไม่ใช่ว่าจะเป็นเพียงแต่ คือ ทศนคติและประเพณีปฏิบัติตัวกันอย่างชนิดขอไปทีเท่านั้น หากพึงตั้งใจอย่างจริงจังช่วยกันสร้าง เสริมประโยชน์ส่วนรวม แม้กระทั่งการปฏิบัติในเรื่องสัมมาสติหรือระลึกชอบ มีวัตถุประสงค์ทาง สังคมอย่างเห็นได้ชัด

ดังนั้น เป้าหมายอันสูงสุดเพื่อ “รู้จักตนเอง” จึงไม่ใช่เรื่องที่มุ่งแต่ด้านเดียว หากแต่หมายถึง ทั้งสองด้านควบคู่กันไป กล่าวคือ ชีวิตและฐานะของตนเองด้านหนึ่ง และของคนอื่นๆ ด้วยอีกด้าน หนึ่ง ทั้งนี้ โดยระลึกถึงเสมอว่า สิ่งทั้งปวงเป็นอนิจจัง เป็นของไม่เที่ยง การรู้จักตนเองนี้มีความหมาย มากกว่าคติแบบประโยชน์นิยม ซึ่งยึดถือหลักที่ว่า “ความสุขยิ่งใหญ่ที่สุดของคนจำนวนมากที่สุด” อันเป็นหลักความคิดที่อิงอยู่กับความรู้สึกชอบหรือไม่ชอบ อันเป็นของไม่จริงยั่งยืนของแต่ละบุคคล เป็นใหญ่ นั่นก็คือ ความเพ็ดเพลินยินดีและความเจ็บปวด อุดมการณ์ทางพุทธศาสนาที่มุ่งจะเสริมสร้าง แบบแผนความสัมพันธ์ทางสังคมอันตั้งอยู่บนรากฐานของหลักศีลธรรม ซึ่งเป็นผลและข้อสรุปจาก ความรู้ที่อาศัยรากฐานของเสรีภาพ สิ่งที่เป็นพื้นฐานของหลักศีลธรรมเช่นว่านี้ ก็คือ ทศนคติที่มุ่งต่อ การสร้างสรรค์ต่อกันและกันในความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลตามหลัก พรหมวิหาร 4 ประการ อันได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา แล้วก็ตามด้วยสติปัญญาและความสามารถทางจิตใจที่จะรู้ และมองเห็น ทะลุ ความจริงเกี่ยวกับชีวิตมนุษย์นี้เอง ที่เป็นเครื่องกำหนดความหลุดพ้นที่แท้จริงของแต่ละบุคคลและ คุณค่าที่เขามีร่วมอยู่ในสังคม

ทฤษฎีกฎธรรมชาตินี้และแนวคิดแบบฉบับของเพลโตเรื่องชนชั้นผู้เป็นนาย หรือผู้ปกครอง แนว ทางของทฤษฎีเหล่านี้ บรรลุผลสำเร็จเป็นอย่างดีในการส่งเสริมให้เกิดการบูชิต และกรอบงำ ของมนุษย์ต่อมนุษย์ด้วยกันเอง สำนักกฎธรรมชาตินี้จะไปด้วยกันได้กับทางพุทธศาสนาที่ให้ความเชื่อ และศรัทธาในตัวคนในฐานะเป็นบุคคล หากแต่สำนักกฎธรรมชาตินี้มีจุดเริ่มต้น โดยอาศัยความจริงแต่ เพียงบางส่วนเกี่ยวกับธรรมชาติมนุษย์ พุทธศาสนาอาจช่วยเติมช่องโหว่นี้ได้ และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง พุทธศาสนาก็มีจุดมุ่งหมาย และหลักทางศีลธรรมทางสังคมอันแจ้งชัด ซึ่งไม่ได้เพียงแต่อาศัย อิงอยู่ สัญชาติญาณของความใคร่อยาก และการทำลายอย่างทีละก้อนในสำนักกฎธรรมชาตินี้ หากแต่โดยสาระ

ตั้งอยู่บนหลักฐานของท่าที และทัศนคติ เพื่อประโยชน์ส่วนรวมของคนเรา อันเป็นผลเกิดจากการหลุดพ้นของตนเองโดยอาศัยความรู้

พุทธศาสนาเสนอความพยายามในการสร้างเสริมแนวคิด และความเข้าใจเพื่อที่จะได้มองเห็นความจริงส่วนรวมทั้งหมด เพื่อชี้แนวทางเดินไปตามความเป็นจริงในเรื่องของสิทธิเสรีภาพและมนุษยชน พุทธศาสนาไม่ได้มองชีวิตแบบปล่อยตามยถากรรม แต่มองไปไกลกว่าสิ่งที่ปรากฏให้เห็นว่าเป็นธรรมชาติ และลักษณะนิยมชมชอบของมนุษย์ กล่าวคือ โดยมองลึกเข้าไปถึงศักยภาพในตัวคน ตั้งแต่จากขั้นตอนแรกถึงขั้นตอนสุดท้ายของการแก้ปัญหาของมนุษย์ ซึ่งทั้งหมดเหล่านี้ประกอบเป็นขอบเขตและความหมายของการหลุดพ้นของมนุษย์และสิทธิมนุษยชน

พุทธศาสนา เป็นเรื่องของการเลือกของแต่ละคนเองว่า จะเลือกเดินในแนวทางของเหตุผลและศักดิ์ศรีด้วยความกล้าแข็ง และมานะอดทน หรือว่าจะแยกไปสู่วางเดินของความเขลาและผลประโยชน์แบบตาบอด เสรีภาพในการเลือกเช่นนี้ อาจถือได้ว่าเป็นทั้งจุดแข็งและจุดอ่อนในพุทธศาสนา แต่ก็เป็นเรื่องของทั้งจุดอ่อน จุดแข็งที่อยู่ในธรรมชาติมนุษย์เรานั่นเอง ซึ่งถูกทำให้เลวร้ายลงไปจากการเปลี่ยนแปลงให้ทันสมัย และการพัฒนาที่ผิดทิศทางมาแต่อดีต ถึงกระนั้นก็ตาม พุทธศาสนาก็ยังพยายามมองคนในแง่ดีอยู่เสมอ สำหรับความใฝ่ในความดี และเมตตาธรรม ซึ่งโน้มน้าวคนให้ไปสู่ในแนวทางที่ถูกต้อง ตามความเป็นจริงแล้ว ความรู้สึกในแง่ดีเหมือนจะเป็นที่เห็นพ้องต้องกันเป็นจำนวนมากขึ้น ๆ ในหมู่คนที่ต่อสู้เพื่อเสรีภาพ แต่ในการที่จะทำให้การต่อสู้เกิดความหมาย และสร้างเสริมอย่างแท้จริง กล่าวคือ ต่อสู้ ด้วยสติปัญญาที่จะรู้จักว่าจะทำการต่อสู้เพื่อเสรีภาพอย่างไร โดยไม่พลอยเป็นการทำลายเสรีภาพไปด้วย ในขณะที่เดียวกันนั้น ก็จำเป็นต้องเลือกแนวทางกันและในทางเลือกนี้ สิ่งแรกที่มาก่อนสิ่งอื่นใด ก็คือ จะต้องมีการยอมรับในคุณค่าสูงสุดของมนุษยชาติแทนที่จะเป็นคุณค่าสูงสุดของวัตถุสิ่งของ ซึ่งโดยส่วนใหญ่กลับมาเป็นเครื่องจ้องจำจิตใจและการกระทำของมนุษย์ในยุคอุตสาหกรรมและเทคโนโลยีในสมัยปัจจุบันนี้

อุดมการณ์ต่าง ๆ ในพุทธศาสนาได้ให้ความสนใจเกี่ยวข้องกับปัญหาของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นเพื่อฟื้นฟูและส่งเสริมการยอมรับถือศักดิ์ศรีมนุษย์และสิทธิมนุษยชน ข้อเท็จจริงยังมีอีกว่า อย่างน้อยที่สุด พลังทางปัญญาความคิด และจิตใจของอุดมการณ์นี้ กำลังเกิดขึ้นและเติบโตขึ้น และในยามที่มีปัญหาช่องว่างและความเหลื่อมล้ำค่าสูง อันกำลังขยายกว้างขวางขึ้นปัญหาความขัดแย้งและการใช้กำลังรุนแรงอยู่ในปัจจุบันนี้ ข้อเรียกร้องทางจิตใจเช่นนี้น่าจะเป็นเครื่องสังวรเป็นอย่างดีสำหรับบรรดาอภิสิทธิ์ชนและผู้มั่งมีทั้งหลาย ที่จะต้องคิดอ่านริเริ่มการต่าง ๆ ขึ้นตามแนวทางของเหตุผลและความก้าวหน้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนเหล่านี้ อยู่ในฐานะที่ดีที่จะทำการเรียกร้องที่การไกลเพื่อให้การหยุดยั้งความไม่เสมอภาค บังเกิดขึ้นมาโดยสันติวิธี นี้ก็อีกเช่นกัน เป็นเรื่องของการเลือกของมนุษย์ แต่นอกเหนือไปจากการคิดอ่านและการกระทำในด้านเศรษฐกิจและการเมืองแล้ว หนทางที่

แท้จริงและในระยะยาวที่จะไปสู่การรำลึกและเข้าใจมนุษย์ในแง่เป็นหลักความคิดเชิงคุณภาพที่ดี และสติปัญญาที่จะรู้ว่าจะทำอะไรเพื่อเสรีภาพอย่างไร โดยไม่พลอยเป็นการทำลายเสรีภาพไปด้วย ในขณะที่เดียวกันก็ได้นั้นย่อมชี้ไปถึงความสำคัญของการศึกษาเป็นเรื่องแรก พุทธศาสนาอาจมีส่วนส่งเสริมได้อย่างแน่นอนสำหรับจุดมุ่งประสงค์ทางการศึกษาและวัฒนธรรมดังกล่าว แต่ในเรื่องนี้มีประเด็นหนึ่งที่จะต้องให้เป็นที่กระจ่างชัดกันในฐานะเป็นศาสตร์พุทธศาสนามุ่งอยู่เสมอที่จะแสดงสังฆธรรมสากลเกี่ยวกับชีวิต และการดำรงอยู่และปัญหาของมนุษย์ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อความหลุดพ้นและความก้าวหน้า กล่าวโดยย่อ พุทธศาสนาโดยรากฐานชี้แนวทางสายกลางระหว่างเอกภาพและความแตกต่างหลากหลาย ซึ่งประกอบเป็นมนุษยชาติที่แท้จริง และซึ่งจะต้องเป็นที่ยอมรับนับถือกัน

จากการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับพุทธปรัชญากับสิทธิมนุษยชน ผู้ศึกษามีความคิดเห็นว่า การที่มนุษย์ทุกคนมีสิทธิในการพัฒนาตนเอง จึงมีสิทธิในอิสรภาพและความสุข เป็นข้อกำหนดของจริยธรรมที่เกิดจากกฎแห่งกรรม กฎแห่งกรรมนี้ ประหนึ่งจะกำหนดให้มนุษย์กระทำการที่ชอบธรรมด้วยใจจริงเกิด แล้วกระบวนการจะนำมาให้เองอย่างสมกัน (พระราชวรานี, 2525 : คำนำ) หมายความว่า บุคคลควรทำกรด้วยแรงจูงใจที่เป็นกุศล ถ้าเขาคิดรนชวนขวยเขาก็พึงกระทำอย่างนั้นด้วยเห็นแก่ธรรม คือ ทำเพื่อสิ่งที่ดีและสิ่งที่เป็นธรรมด้วยอาศัยเมตตากรุณา ไม่ใช่ทำเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัวหรือความต้องการในทางเห็นแก่ตัวอย่างใดอย่างหนึ่ง ไม่กระทำด้วยความโลภหรือความเกลียดชัง ด้วยวิธีนี้เท่านั้นมนุษย์จึงจะสามารถบรรลุถึงจุดหมายที่ชอบธรรมเข้าถึงอิสรภาพของเพื่อนมนุษย์และมีความสุข โดยไม่ต้องก่อความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่น ถ้ามีฉะนั้นการค้ำรนชวนขวยเพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิมนุษยชนแก่คนพวกหนึ่ง ก็อาจจะกลายเป็นการฉกฉวยสิทธิมนุษยชนของคนอีกพวกหนึ่ง แต่อย่างไรก็ตาม ในภาวะแวดล้อมทั้งทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองในระบบเศรษฐกิจแบบเสรีทุนนิยมนั้น รัฐก็ไม่สามารถเข้าไปแทรกแซงกลไกการตลาดได้เลย จึงทำให้สิทธิมนุษยชนของประชาชนส่วนใหญ่ถูกละเมิดมากขึ้น กล่าวได้ว่า พุทธปรัชญาจะเป็นฟันเฟืองหนึ่งที่จะขับเคลื่อนไปสู่สิทธิมนุษยชนอย่างเป็นรูปธรรมได้ ก็ต่อเมื่อผู้ที่เกี่ยวข้องต้องให้การสนับสนุนองค์กรและกลไกที่ส่งเสริมธรรมาภิบาล สร้างพลังของสถาบันด้านสิทธิมนุษยชนให้แข็งแกร่ง ให้การสนับสนุนสถาบันด้านสิทธิมนุษยชน และให้การศึกษาด้านสิทธิมนุษยชนแก่ประชาชนให้รู้จักสิทธิและสามารถปกป้อง คุ้มครองสิทธิได้ด้วยตนเองและโดยชุมชน (ศรีประภา เพชรมีศรี, ม.ป.ป. : 118) หากความร่วมมือดำเนินไปในลักษณะนี้แล้ว จึงกล่าวได้ว่า พุทธปรัชญาซึ่งเป็นปรัชญาที่เหนือกว่าแนวคิดใด ๆ ในโลกได้ก่อให้เกิด “เสรีภาพ เสมอภาค ภราดรภาพ” แก่มวลมนุษยชาติอย่างแท้จริง

2.3 ทฤษฎีความทันสมัยและลัทธิบริโภคนิยม

ทฤษฎีว่าด้วยความทันสมัยมีพื้นฐานทางความคิดมาจากการปฏิวัติอุตสาหกรรม ในทวีปยุโรป ในราวศตวรรษที่ 19 ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ 3 ประการ คือ การขยายตัวของประชากร และความเป็นเมือง และการขยายตัวของรัฐในทางการเมือง ที่ทำให้เกิดเป็นระบบการผลิตแบบอุตสาหกรรม นักคิดที่มีอิทธิพลต่อทฤษฎีว่าด้วยความทันสมัย คือ อีมิล เดอร์คไสม์ (Emile Durkheim : 1858-1917 ; อ้างถึงใน กนกศักดิ์ แก้วเทพ. 2543 : 56) และ แมกซ์ เวเบอร์ (Max Weber : 1864-1920 ; อ้างถึงใน กนกศักดิ์ แก้วเทพ. 2543 : 56) ในการสรุปเป็นทฤษฎี นักวิชาการได้ถือเอาความคิดที่ว่า ด้วยความแตกต่างระหว่างภาวะดั้งเดิมและภาวะทันสมัย ซึ่งเน้นถึงระบบคุณค่าและบรรทัดฐานที่ดำรงอยู่ในสังคมดั้งเดิมและสังคมทันสมัย รวมทั้งระบบเศรษฐกิจของสังคมเหล่านั้น ส่วนที่ เดอร์คไสม์ เน้นมาก คือ การเปลี่ยนผ่านจากระบบความสัมพันธ์ทางสังคมและเศรษฐกิจในสังคมดั้งเดิมที่ไม่ซับซ้อน มาสู่ความสัมพันธ์ทางสังคมและเศรษฐกิจที่ซับซ้อนกว่าในสังคมสมัยใหม่ โดยผลมาจากการเปลี่ยนแปลงในระบบคุณค่า ทศนคติ และบรรทัดฐานของผู้คน

การพัฒนาตามยุทธศาสตร์นี้ จึงเน้นการเปลี่ยนแปลงสิ่งต่างๆ และระบบต่าง ๆ ในสังคมไปสู่ สิ่งที่ได้รับการยอมรับว่ามีความทันสมัยแบบตะวันตก ซึ่งได้แก่ สังคมสมัยใหม่ทางเศรษฐกิจ มีการผลิตแบบอุตสาหกรรม การผลิตเพื่อการค้าโดยผลกำไรสูงสุด มีการแบ่งงานตามความชำนาญเฉพาะด้าน มีการใช้แนวคิดแบบสมเหตุสมผล มาเป็นบรรทัดฐานในการตัดสินใจต่าง ๆ เน้นการบริหารจัดการที่เป็นองค์กรหรือสถาบันที่ทันสมัย โดยเฉพาะการบริหารแบบราชการ เป็นต้น

กนกศักดิ์ แก้วเทพ (2543 : 56-58) ได้กล่าวถึง ทฤษฎี “แม่แบบ” ของการกำหนดยุทธศาสตร์ การพัฒนาของประเทศโลกที่สามในยุคเริ่มแรกนั้น ไว้ว่าได้รับอิทธิพลจากทฤษฎีความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจตามลำดับขั้นตอนของ รอสทาว (W.W. Rostow) ที่เขาได้แสดงไว้ในหนังสือที่ชื่อ The Stages of Economic Growth : A Non-Communist Manifesto (1960) ซึ่งในหนังสือเล่มนี้ รอสทาว ได้แบ่งวิวัฒนาการของสังคมออกเป็น 5 ขั้น ดังนี้ คือ (1) ขั้นสังคมโบราณ (2) ขั้นเตรียมการ (3) ขั้นทะยานขึ้น (4) ขั้นเร่งรัดการขยายตัว (5) ขั้นอุดมโกลา ทั้งนี้ สมมติฐานที่สำคัญที่สุดของ รอสทาว ก็คือ ทุกสังคมจะต้องมีวิวัฒนาการเป็นขั้นตอน 5 ขั้น นั้นหมายความว่า ทุกสังคมจะต้องผ่านขั้นตอนแต่ละขั้นก่อนที่จะพัฒนาถึงขั้นสุดท้าย หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็คือ สังคมที่เจริญแล้วก็ได้เคยผ่านการเป็นสังคมขั้นโบราณด้วยกันทุกสังคม และกล่าวสำหรับประเทศด้อยพัฒนาทั้งหลายแล้ว ขั้นตอนที่สำคัญที่สุดในทฤษฎีของ รอสทาว คือ ขั้นทะยานขึ้น ทั้งนี้ จะเป็นฐานสำคัญสำหรับการก้าวไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจต่อไปที่เจริญก้าวหน้า ซึ่งในขั้นทะยานขึ้นนี้ อัตราการลงทุนสุทธิเมื่อเทียบรายได้ประชาชาติก็ควรจะเพิ่มขึ้นอย่างน้อยราวร้อยละ 5-10 ซึ่งการลงทุนที่เพิ่มขึ้นนี้จะนำไปสู่การขยายการ

ผลิตซึ่งแน่นอนว่า ย่อมก่อให้เกิดความต้องการแรงงานขึ้นด้วย การเพิ่มขึ้นของจำนวนแรงงานในโรงงานอุตสาหกรรมจะนำไปสู่การเพิ่มขึ้นของอุปสงค์ต่อสินค้า ทั้งนี้ โดยสรุปแล้วจะทำให้มีการขยายตัวของเศรษฐกิจและรายได้ส่วนบุคคลเพิ่มสูงขึ้นอันจะนำไปสู่การออมเพิ่มขึ้น การปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิตที่สูงขึ้นเนื่องจากการลงทุนเพิ่มขึ้น และเศรษฐกิจก็จะเจริญก้าวหน้าขึ้นจนสามารถก้าวเข้าสู่ขั้นเร่งรัดการขยายตัวได้ในท้ายที่สุด จะเห็นได้ชัดว่า ปัจจัยที่สำคัญขั้นทะยานขึ้นในทฤษฎีของ รอสทาว ก็คือ การลงทุนสุทธิเพิ่มขึ้น อันที่จริงแล้วนักเศรษฐศาสตร์ให้ความสนใจเรื่องทุนนี้มาตั้งแต่ยุคเศรษฐกิจคลาสสิกแล้ว ดังจะเห็นได้ว่า อัดัม สมิท (Adam Smith, 1723-1790 ; อ้างถึงใน กนกศักดิ์ แก้วเทพ, 2543 : 57) ก็ให้ความสนใจเรื่องทุน โดยมีความเห็นว่าการสะสมทุนเป็นปัจจัยสำคัญสำหรับการก่อให้เกิดการพัฒนาเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตามทุนจะเป็นปัจจัยที่หาได้ยากสำหรับประเทศด้อยพัฒนา ดังจะเห็นได้จากลักษณะพื้นฐานทั่วไปของประเทศด้อยพัฒนาที่ประกอบด้วย (1) เป็นประเทศที่ผลิตสินค้าขั้นปฐม (2) เป็นประเทศที่ประสบปัญหาด้านประชากร (3) เป็นประเทศที่มีทรัพยากรธรรมชาติที่ยังมิได้นำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ (4) เป็นประเทศที่ขาดแคลนทุน (5) เป็นประเทศที่มีอัตราการออมทรัพย์ต่ำ (6) เป็นประเทศที่มีประสิทธิภาพในการผลิตต่ำ กล่าวเฉพาะด้านเศรษฐกิจ ลักษณะพื้นฐานทั่วไปที่สำคัญของประเทศด้อยพัฒนา คือ การตกอยู่ในวัฏจักรของความยากจน ดังนั้น การพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศด้อยพัฒนาทั้งหลายต่างก็ได้รับอิทธิพลจากแนวคิดนี้อย่างมาก

ทฤษฎีความทันสมัย มีแก่นแท้อยู่ที่ความพยายามที่จะเปลี่ยนสังคมของประเทศโลกที่สามให้เป็นสังคมประชาธิปไตยเสรีนิยมแบบตะวันตก จะเห็นได้จากในคริสต์ทศวรรษ 1960s จุดเน้นหลักของการเปลี่ยนแปลงอยู่ที่เศรษฐกิจ แต่ในคริสต์ทศวรรษ 1990s หลังจากเศรษฐกิจในประเทศโลกที่สามได้เปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นทุนนิยมมากขึ้น จึงหันมาเป็นการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม วัฒนธรรม และการเมืองแทน นับเป็นความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงอย่างสมบูรณ์และรอบด้าน ภายใต้การทำให้ทันสมัยที่มุ่งสลายวัฒนธรรมและชุมชนพื้นบ้าน รวมตลอดถึงสิ่งต่าง ๆ ในประเทศโลกที่สามที่ขัดขวางหรือไปกันไม่ได้กับวัฒนธรรมและคุณค่าแบบเสรีนิยมตะวันตก (ไชยรัตน์ เจริญสิน โอฟาร, 2543 : 100-101)

ทฤษฎีนี้มีอิทธิพลต่อการพัฒนาประเทศต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศโลกที่สามเป็นอย่างมาก แบบจำลองความทันสมัยในที่นี้ ก็คือ สังคมอุตสาหกรรมตะวันตก ดังนั้น นโยบายในการพัฒนาประเทศโลกที่สามที่ผ่านมาจึงมักพยายามเน้นการพัฒนาตามแบบตะวันตกเป็นสำคัญ การนำทฤษฎีความทันสมัยไปใช้ในการกำหนดนโยบายการพัฒนาประเทศ ได้ส่งผลสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงในด้านโครงสร้างและในด้านจิตวิทยาสังคม

ในทางประวัติศาสตร์ทฤษฎีความทันสมัยมีความเกี่ยวข้องกับความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ การพัฒนาอุตสาหกรรม และความเป็นเมือง นับตั้งแต่สมัย อคัม สมิท เป็นต้นมา นักเศรษฐศาสตร์ได้ให้ความสนใจต่อปัญหาเกี่ยวกับความจำเป็นเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ และตั้งเป็นทฤษฎีขึ้น โดยตั้งอยู่บนฐานความคิดที่ว่า หากเศรษฐกิจของชาติหรือสังคมใด จะทำให้เกิดความเจริญขึ้นในประเทศ ซึ่งความเจริญและความมั่นคงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น แม้ว่าอาจจะไปรวมอยู่ที่บางที่ เช่น ในสังคมเมืองหรือสังคมที่มีอุตสาหกรรมกระจุกตัวอยู่ที่ตาม แต่จะค่อย ๆ กระจาย (Trickle Down) ลงไปสู่ส่วนล่างหรือส่วนใหญ่ของสังคม จากสังคมเมืองก็จะกระจายไปสู่สังคมชนบท

สำหรับประเทศด้อยพัฒนาหรือกำลังพัฒนา ยุทธศาสตร์การพัฒนาความจำเป็นทางเศรษฐกิจจะมุ่งเน้นการพัฒนา 2 ด้าน คือ ด้านการเกษตรซึ่งเป็นการผลิตที่มีคนส่วนใหญ่ของประเทศทำงานอยู่ และด้านอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นภาคการผลิตที่เป็นสิ่งใหม่สำหรับประเทศกำลังพัฒนาหรือด้อยพัฒนา หากแต่เป็นภาคการผลิตที่จะนำรายได้มาสู่ประเทศได้อย่างรวดเร็ว โดยมุ่งพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อการผลิตทั้งภาคการเกษตรและภาคอุตสาหกรรม การพัฒนาเศรษฐกิจในประเทศด้อยพัฒนา จึงเป็นความพยายามเพื่อเพิ่มผลผลิตด้านการเกษตรเพื่อการค้าขายเป็นหลัก คือ การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตเพื่อการดำรงชีพในภาคเกษตรกรรม ให้เป็นการผลิตเพื่อค้าขาย ในระบบตลาดเพื่อผลกำไรสูงสุดในรูปแบบของรายได้ที่เป็นเงินตรา ขณะเดียวกันก็มีความพยายามเพิ่มรายได้ด้วยการผลิตสินค้าอุตสาหกรรมด้วย ดังนั้น ระบบเศรษฐกิจแบบแลกเปลี่ยนจึงต้องกลายเป็นระบบเศรษฐกิจการตลาด นอกจากนี้ในช่วงเวลาของการพัฒนาหรือยุคพัฒนาของโลกในช่วง 40-50 ปีที่ผ่านมา ประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายทุ่มเททรัพยากรของประเทศส่วนใหญ่ไปให้กับการพัฒนาอุตสาหกรรมมากกว่าการพัฒนาด้านการเกษตร จะเห็นว่า เมืองเป็นผู้รัยตัวจากที่คอยดูดซับเอาส่วนเกินความอุดมสมบูรณ์และความมั่งคั่งจากชนบทเพื่อผลในการสะสมทุนและความเจริญก้าวหน้าของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมทั้งในระดับประเทศและในระดับโลก และได้ส่งผลให้เกิดการพัฒนาที่ไม่สมดุล และไม่เท่าเทียมกัน (ไชยรัตน์ เจริญสิน โอบาร. 2543 : 213-214)

เมื่อนำทฤษฎีความทันสมัยและความจำเป็นเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจมาวิเคราะห์แนวทางการพัฒนาในประเทศไทย พอสรุปได้ว่าจากผลลัพธ์ของการพัฒนาประเทศให้ทันสมัย ซึ่งเริ่มตั้งแต่ประเทศไทยเริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504) เป็นต้นมา โดยเน้นการพัฒนาตามแบบตะวันตกและการพัฒนาอุตสาหกรรมเป็นสำคัญ ได้ก่อให้เกิดผลกระทบในด้านลบต่อเกษตรกร ซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่ของประเทศอย่างมาก คือ ทำให้เกิดการล้มละลายของชุมชนชนบทและภาคเกษตร ทำให้เกิดการอพยพแรงงานจากภาคชนบทสู่เมืองเพิ่มขึ้น เนื่องจากรูปแบบและวิธีการผลิตเพื่อยังชีพของเกษตรกรได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นการผลิตแบบสมัยใหม่เพื่อเน้นการผลิตเพื่อส่งออก ซึ่งต้องใช้ต้นทุนและปัจจัยการผลิตสูง พืชผลการเกษตรที่ผลิตเพื่อขายเหล่านี้ไม่มีอุตสาหกรรมในประเทศรองรับ

ส่วนใหญ่แล้วถูกส่งออกเป็นสินค้าปฐมภูมิไปสู่ตลาดโลก ในขณะที่ราคาผลิตผลทางการเกษตรมีแนวโน้มลดลง เนื่องจากการแข่งขันสูงในตลาดโลก และผู้แบกรับภาระโดยตรงจากการขึ้นลงของราคาตลาดโลก ก็คือ เกษตรกร เพราะไม่มีกลไกใดที่จะเฉลี่ยความตกต่ำของราคาไปสู่พ่อค้าทุกระดับให้ร่วมรับภาระด้วยอย่างเป็นธรรม ทำให้ประชาชนในชนบทซึ่งส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมต้องประสบกับปัญหาความยากจนเรื้อรัง ในขณะที่ภาคอุตสาหกรรมมีความมั่นคงและแน่นอนในด้านรายได้มากกว่าการประกอบอาชีพเกษตรกรรมแบบเดิม

นอกจากนี้รัฐยังมีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างการบริหารจัดการของภาครัฐให้เป็นองค์การที่ทันสมัย โดยสนับสนุนให้เกิดระบบทุนนิยมผูกขาดในภาคเกษตร โดยรูปแบบสถาบัน เช่น ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ซึ่งอยู่ในความควบคุมของรัฐได้ปล่อยเงินกู้แก่พ่อค้าคนกลาง ซึ่งเป็นปัจจัยตัวเร่งการผลิตเพื่อตลาดในหมู่บ้าน เช่น เจ้าของสวนเงาะ สวนทุเรียน เจ้าของบ่อกุ้ง บ่อปลา เป็นต้น ประกอบกับสถาบันการเงินต่าง ๆ ก็พยายามชักจูงให้เกษตรกรหันมาเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจด้วยวิธีการต่าง ๆ นานา ในขณะที่การเพาะปลูกแบบยังชีพ ไม่ได้รับบริการใด ๆ ทั้งสิ้นจากภาครัฐ

ลักษณะการพัฒนาประเทศไทยทั้งก่อนและหลังแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเป็นการพัฒนาที่ให้ประโยชน์กับภาคเมืองมากกว่าภาคชนบท การทุ่มเทการสร้างอุตสาหกรรมก็มุ่งที่จะให้พัฒนาความสามารถในการผลิตของภาคเมือง และยังดึงทรัพยากรในชนบทเข้ามาสร้างเสริม และเพื่อรองรับอุตสาหกรรม ในยุคที่มีแผนพัฒนาเศรษฐกิจ ชนบทก็ยังตกอยู่ในฐานะเสียเปรียบมากขึ้น เพราะกำลังทุน กำลังทรัพยากร รวมทั้งกำลังแรงงานต่าง ๆ ล้วนแล้วแต่ถูกดูดซับมาจากชนบททั้งสิ้น นอกจากนั้นในโครงสร้างระบบเศรษฐกิจสังคมอื่น ๆ เช่น การศึกษา ก็ล้วนแต่เป็นการดึงเอาทรัพยากรทั้งคนและวัตถุออกจากชนบททั้งสิ้น ซึ่งความเชื่อตามแนวคิด Trickle Down Effect นี้ไม่เป็นจริงในประเทศไทย (รวมทั้งประเทศกำลังพัฒนาและประเทศด้อยพัฒนา) ซึ่งจะเห็นได้จากการกระจายรายได้จากการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและทรัพยากรของสังคมที่ไม่เป็นธรรม ผลประโยชน์จะตกอยู่ในมือคนกลุ่มน้อยของประเทศเท่านั้น คือ พวกนายทุน นักธุรกิจ และข้าราชการระดับสูง ส่วนคนยากจนก็ยังคงหรือยิ่งจนลงไปกว่าเดิม ในขณะที่เกษตรกรต้องซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคในราคาเท่ากันกับคนร่ำรวยเหล่านั้น

นอกจากนี้การมุ่งเน้นความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ รัฐได้นำองค์ความรู้ แนวคิดและเทคโนโลยีแบบตะวันตกมาครอบงำสังคมไทย โดยมีได้มีการปรับเปลี่ยนหรือค้ำนึ่งถึงบริบททางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมของไทย จึงทำให้ละเลยระบบคุณค่า ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม สังคม การเมือง ความเชื่อถือทางศาสนา ภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งเป็นพลังที่ทำให้ชุมชนดำรงอยู่อย่างสันติสุข แต่สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้กลับถูกมองว่าเป็นความด้าหลังและความด้อยพัฒนา ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่วัดจากผลกำไรสูงสุดในรูปของรายได้ที่เป็นเงินตราเท่านั้นที่เป็น

ตัวชี้วัดความเจริญก้าวหน้าของประเทศ ประกอบกับกระแสโลกาภิวัตน์ที่แผ่ขยายไปทั่วในสังคมไทย ปัจจุบัน ซึ่งเป็นการขยายวัฒนธรรมบริโภคนิยมและวัตถุนิยมจากในเมือง โดยผ่านการสื่อสารคมนาคมรูปแบบต่าง ๆ เช่น ทางวิทยุ โทรทัศน์ วัสดุทัศน์ ภาพยนตร์ อินเทอร์เน็ต เป็นต้น และการโฆษณาชวนเชื่อก็มีส่วนเร่งเร้ากระตุ้นกิเลสของคนในชุมชนที่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลลัทธิบริโภคนิยม ความต้องการที่ถูกรัสนิยมบริโภคนิยมสร้างขึ้นนี้ ส่งผลกระทบและบีบบังคับให้บุคคลเหล่านี้ต้องพยายามหาเงินมาซื้อหาสิ่งของต่าง ๆ เช่น เสื้อผ้าสำเร็จรูป โทรทัศน์ จักรยานยนต์ รถยนต์ โทรศัพท์มือถือ ฯลฯ สำหรับครอบครัวที่มีรายได้น้อยก็จำเป็นต้องใช้ระบบเงินผ่อนหรือกู้เงิน เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งเหล่านั้น ดังนั้น ประชาชนส่วนใหญ่จึงตกอยู่ในภาวะหนี้สินทั้งในระบบและนอกระบบ และยากที่จะปลดเปลื้องให้หมดไปได้ อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการใช้ทฤษฎีความทันสมัยในการพัฒนาประเทศ

ในศตวรรษที่ 21 นี้ก็ยังคงอยู่ในยุคระบบทุนนิยม ผลสืบเนื่องมาจากการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี โดยเฉพาะอย่างยิ่งเทคโนโลยีสารสนเทศ ก่อให้เกิดความเชื่อมโยงของข้อมูลข่าวสารในระดับโลก การพัฒนากระแสหลักที่เรียกว่า โลกาภิวัตน์ ทำให้ระบบทุนนิยมและลัทธิบริโภคนิยมแพร่หลายไปอย่างเข้มข้น สำหรับแนวคิดเรื่องการบริโภคนิยม คาร์ล มาร์กซ เห็นว่าสังคมมนุษย์เป็นองค์กรที่เกิดขึ้น เพื่อผลิตสินค้าอันจำเป็นต่อการดำรงชีพ ถ้าหากต้องการวิเคราะห์สังคมก็ต้องวิเคราะห์ในฐานะที่เป็นองค์กรการผลิต ซึ่งจะมีการแบ่งงานกันทำเป็นแก่นสำคัญขององค์กรและการแบ่งงานกันทำนี้จะเป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์ทางสังคม ซึ่งจะนำไปสู่ความคิดเรื่องกรรมสิทธิ์และทรัพย์สินส่วนตัว และในการแบ่งยุคประวัติศาสตร์ของมนุษย์ ซึ่งเป็นประวัติศาสตร์ของการผลิตและความสัมพันธ์ทางการผลิตในแต่ละยุคของประวัติศาสตร์ ตั้งแต่ยุคสังคมบุพกาลไปสู่สังคมศักดินาและสังคมทุนนิยม สิ่งที่เป็นปัจจัยสำคัญในการเปลี่ยนแปลงคือการแบ่งงานกันทำของมนุษย์ ซึ่งมีการพัฒนากันมาทั้งในแง่ปริมาณและคุณภาพ ในสังคมบุพกาล ความสำคัญของมนุษย์วางอยู่บนพื้นฐานของระบบครอบครัวและเครือญาติ การแบ่งงานกันทำจึงมีไม่มากนัก กรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินเป็นส่วนรวม คุณค่าทางวัตถุเป็นไปเพื่อประโยชน์ใช้สอย สินค้าที่เป็นวัตถุในการแลกเปลี่ยนมีค่าอยู่ไม่มากนัก แต่ก็เริ่มมีการก่อกำเนิดขึ้นแล้ว เพราะผู้ชายจะเป็นผู้ผูกขาดควบคุมเครื่องมือในการผลิตและแรงงาน เด็กและผู้หญิงเป็นเพียงทรัพย์สินส่วนตัว ต่อมาเมื่อประชาชนมากขึ้น การแบ่งงานกันทำก็ขยายตัวออกไปเกิดแรงงานทาสขึ้นและสังคมก็ก้าวสู่ยุคสังคมศักดินา ในยุคนี้ความสัมพันธ์ทางการผลิตขึ้นอยู่กับเกษตรกรรมเป็นสำคัญ ที่ดินและแรงงานเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิต เจ้าของที่ดินจะอาศัยแรงงานทาสเพื่อสร้างผลผลิตทางการเกษตร โดยเรียกเก็บเป็นค่าเช่า เพราะฉะนั้นความสัมพันธ์ของเจ้าของที่ดินกับแรงงานจึงมีลักษณะพึ่งพากันอยู่ เพราะถึงแม้แรงงานจะถูกเอาเปรียบแต่เจ้าของที่ดินก็จะพยายามรักษาความสัมพันธ์นี้ไว้เพื่อให้มีแรงงานสำหรับการผลิตในที่ดินของตนเอง แต่เมื่อ

เกิดความเจริญรุ่งเรืองของการค้าและอุตสาหกรรม ก็ทำให้สังคมศักดินาล่มสลายลง แรงงานทาสส่วนใหญ่เมื่อถูกกดขี่ก็อพยพเข้าไปในเมือง โดยหวังว่าการใช้แรงงานในเมืองจะทำให้ตนมีความเป็นอยู่ที่ดีกว่า สังคมมนุษย์จึงเข้าสู่สังคมทุนนิยม ในยุคสังคมทุนนิยม มาร์กซ เห็นว่าแรงงานทาสที่ใช้แรงงานอยู่ในเมืองกลับถูกกดขี่มากกว่าเดิม เพราะในสังคมศักดินาที่กดขี่แรงงานทาสนั้น ยังมีความสัมพันธ์ที่มีอยู่ระหว่างเจ้าของที่ดินกับแรงงานทาสในลักษณะตรงไปตรงมา เจ้าของที่ดินมองเห็นคุณค่า (ประโยชน์ใช้สอย) ของแรงงานทาสอย่างชัดเจน ความสัมพันธ์นี้แตกต่างอย่างสิ้นเชิงในระบบทุนนิยม ที่ซึ่งคุณค่า (ประโยชน์ใช้สอย) ถูกแทนที่ด้วยมูลค่าการแลกเปลี่ยน มาร์กซ พยายามชี้ให้เห็นว่า สังคมทุนนิยมกดขี่เอาเปรียบผู้ใช้แรงงานอย่างรุนแรง การค้าและอุตสาหกรรมที่ขยายตัวอย่างขนานใหญ่ ทำให้ระบบตลาดและการแลกเปลี่ยนเป็นแก่นสารของสังคม วัตถุถูกทำให้กลายเป็นสินค้าเพื่อนำไปแลกเปลี่ยนด้วยการกำหนดมูลค่า การแลกเปลี่ยน (ราคา) วัตถุนอกจากจะมีคุณค่าตามประโยชน์ใช้สอยแล้ว ยังถูกกำหนดคุณค่าด้วยการตีราคาเพื่อใช้แลกเปลี่ยนตามหลักการแบ่งงานกันทำ ทุกสิ่งทุกอย่างในสังคมทุนนิยมถูก ทำให้กลายเป็นสินค้าแม้กระทั่งแรงงานของมนุษย์ สำหรับ มาร์กซ แล้ว สินค้าทุกประเภทมีมูลค่า 2 ชนิด คือ มูลค่าการใช้ประโยชน์ และมูลค่าการแลกเปลี่ยนหรือราคา มูลค่าการใช้ ก็คือ ประโยชน์ใช้สอยที่สินค้านั้น ๆ มีต่อมนุษย์ ส่วนมูลค่าการแลกเปลี่ยน หมายถึงมูลค่าที่ถูกกำหนดจากความต้องการในการแลกเปลี่ยน เนื่องจากการแบ่งงานกันทำโดยใช้เงินเป็นสื่อกลาง มูลค่าการแลกเปลี่ยนนี้จะถูกกำหนดขึ้นโดยอาจจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับประโยชน์ใช้สอยหรือไม่ก็ได้

นอกจาก มาร์กซ แล้ว ผู้ริเริ่มแนวคิดเรื่องการวิเคราะห์การบริโภคในชีวิตประจำวันของสังคมยุคใหม่ท่านหนึ่ง นั่นคือ H. Lefebvre (ไชร์ตัน เจริญสินโอฬาร. 2543 : 225-226) อธิบายแนวคิดของเขาว่า ในสังคมปัจจุบัน ชีวิตของคนทำงาน โดยเฉพาะคนชั้นล่าง จะมีลักษณะเป็นปัจเจกบุคคลมากขึ้น อันเนื่องมาจากการทำงานการใช้ชีวิตประจำวัน และท่ามกลางชีวิตประจำวันที่เป็นปัจเจกชนนั้น สิ่งที่เขาเข้ามาเป็น “กาวใจ” ต่อเชื่อมชีวิตดังกล่าว ก็คือ จิตสำนึกใหม่ของมนุษย์ในยุคสมัยที่สังคมสามารถผลิตสินค้าต่าง ๆ ได้อย่างมากมาย นั่นคือ “จิตสำนึกแห่งการบริโภค” เนื้อหาของจิตสำนึกแห่งการบริโภค ก็คือการมีความพึงพอใจจากการที่ได้บริโภค มีความสุขจากการได้เสพความสุขจากวัตถุ และด้วยพลังการผลิตที่ก้าวหน้านี้เอง ทำให้คนทุกคนสามารถบริโภคกันอย่างถ้วนหน้า เพียงแต่จะมีปริมาณและคุณภาพที่อาจจะแตกต่างกัน การบริโภคเข้ามามีฐานะตัวนำความสุขมาให้แก่มนุษย์ในระดับปัจเจกบุคคลเท่านั้น แต่การบริโภคยังขยายหน้าทีไปอีกหลายประการ ซึ่งหน้าที่ที่สำคัญประการหนึ่งต่อสังคมก็คือ “การบริโภคจะเข้ามาแทนที่ความสำคัญของมนุษย์” เพราะว่ารูปแบบการใช้ชีวิตประจำวันของคนสมัยใหม่จะถูกตัดขาดจากเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็น พ่อ แม่ ญาติ พี่ น้อง เครือญาติ ศาสนา เพื่อนที่ทำงาน เป็นต้น จากรูปแบบการใช้ชีวิตประจำวันของคนสมัยใหม่ เราจะพบว่าปรากฏการณ์ของการบริโภควัตถุและสินค้านั้น จะเป็น “ความซ้ำซาก และความสม่ำเสมอ” ในชีวิตประจำวัน แต่ใน

ความซ้ำซากและความสม่ำเสมอ ในอีกด้านหนึ่งของสังคมสมัยใหม่ ก็จะจัดหา “ความแปลกใหม่” ที่มาพร้อม ๆ กับความซ้ำซาก และความสม่ำเสมอ ดังจะเห็นได้ชัด เช่น ห้างสรรพสินค้าและศูนย์การค้าได้ใช้เทคนิคสื่อสารกับผู้ซื้ออย่างแนบเนียนและแยบยล กล่าวคือ การนำเสนอตัวของห้างสรรพสินค้าเองผ่านขนาดที่ใหญ่โตมโหฬาร เพื่อสร้างความตื่นตาตื่นใจให้กับลูกค้า นอกจากนี้ขนาดที่ใหญ่โตของห้างสรรพสินค้า ยังทำให้สามารถบรรจุสินค้าได้มากหลากหลาย เพื่อตอบสนองความต้องการของผู้ซื้ออย่างครบถ้วน ยิ่งไปกว่านั้น การตกแต่งประดับประดาทั้งภายในและภายนอกของห้างสรรพสินค้า ด้วยเครื่องประดับที่หรูหราฟุ่มเฟือยต่าง ๆ ที่ไม่สามารถพบเห็นได้ในบ้านของคนธรรมดาทั่ว ๆ ไปยังทำให้ห้างสรรพสินค้ามีฐานะคล้ายสวรรค์บนดิน ที่ทุกคนสามารถเข้าไปเสพเยี่ยมชม และชื่นชมความฟุ่มเฟือยหรูหรานี้ได้ ยิ่งในประเทศโลกที่สาม ที่ประชาชนส่วนใหญ่มีฐานะยากจน ลักษณะสวรรค์บนดิน หรือเมืองในฝันของห้างสรรพสินค้า ยังมีความสำคัญยิ่งในการล่อหลอกและยั่วชวนให้ประชาชนมาเยี่ยมชมและซื้อสินค้าและบริการ นี่ก็คือ หนึ่งในการจัดหาความแปลกใหม่

ในชีวิตประจำวัน เราอาจจะมองเห็นว่าในชีวิตประจำวันของมนุษย์นั้น มนุษย์ได้ผลิต “วัตถุสิ่งของ” ต่าง ๆ ออกมามากมาย แต่ลึกลงไปนั้นมนุษย์ได้ผลิต “จิตใจ” ของตนเองไปพร้อม ๆ กันกับการสร้างวัตถุ โดยเนื้อหาและรูปแบบของจิตใจนั้น ไม่ว่าจะเป็ความชื่นชอบในศิลปวัฒนธรรม การตัดสินใจเลือกใช้กาลเทศะทางสังคม จะถูกผลิตออกมาจากแบบแผนการใช้ชีวิตประจำวันของเรา จนเหมือนกับว่ามันเป็นสิ่งที่เป็นไปเองโดยปริยาย แม้ว่าการบริโภคจะกลายเป็นรูปแบบหลักของการใช้ชีวิตประจำวันและกลายเป็นจิตใจของมนุษย์สมัยใหม่ แต่การบริโภคของมนุษย์นั้น ก็ไม่ได้เป็นไปอย่างไร้ขอบเขต แต่คนในสังคมแต่ละสังคมต่างมีแบบแผนการบริโภคที่เป็นรูปแบบที่แน่นอน เพราะสังคมมีกระบวนการจัดกรอบและกรรมวิธีการในการบงการชีวิตมนุษย์ โดยเฉพาะการบริโภคอย่างแฝงเร้น (จุมพต เหลืองศุกภรณ์. 2545 : 19)

กระบวนการบงการชีวิตการบริโภคของมนุษย์มีอยู่มากมาย เช่น เนื้อหาในโฆษณาผ่านทางสื่อต่าง ๆ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ วีดิทัศน์ ภาพยนตร์ อินเทอร์เน็ต หนังสือพิมพ์ วารสาร นิตยสาร แผ่นปลิว เป็นต้น สื่อก่อให้เกิดความฝันข้ามชาติ และพฤติกรรมร่วมข้ามชาติ โดยมีความปรารถนาที่จะมีชีวิตที่หรูหราฟุ่มเฟือยเหมือนดังภาพที่เห็นจากจอโทรทัศน์ วีดิทัศน์ ภาพยนตร์ หรือโฆษณาจากสื่อต่าง ๆ พร้อมทั้งที่จะลอกเลียนแบบจากกันและกัน (พงษ์ศานต์ พันธูลาก. 2544 : 19) เนื้อหาของสื่อจะมีลักษณะทั้งชูและปลอบ ทั้งให้ความหวังและกำลังใจ หรือมิฉะนั้นก็เป็นกรรมวิธีในการกำหนดตัวเลือกที่เรียกว่า “Determined Choices” (อภิชัย พันธเสน. 2544 : 400) อันได้แก่ตัวเลือกแบบข้อสอบปรนัย ที่เรากันเคย ซึ่งทำให้ผู้บริโภคเกิดภาพลวงตาว่า เรามีอิสระเต็มที่ในการเลือก ไม่ว่ามนุษย์จะมีกระบวนการใดที่ดีเยี่ยม แต่ท้ายที่สุดทุกกรรมวิธีจะล้มเหลว เพราะว่าความต้องการที่แท้จริงของมนุษย์นั้น มีมากกว่าการบริโภค และไม่สามารถลดทอนความต้องการของมนุษย์นั้นให้เท่ากับการบริโภคได้

เพราะไม่ว่าจะผลิตวัตถุเท่าไร มนุษย์ก็ยังคงมีความทุกข์ทางจิตใจ มีปัญหาทางด้านจิตวิญญาณ ทั้งนี้ เพราะความต้องการทั้งหมดไม่สามารถตอบสนองได้ ถ้าจะอธิบายแบบพุทธเศรษฐศาสตร์ ก็คือ ความพึงพอใจ หรือความเพลิดเพลินยินดีจากการเสพความสุข หรือกล่าวอีกในหนึ่ง ก็คือ การกระตุ้นกิเลสให้ตื่นตัวอยู่เสมอนั่นเอง และผู้ที่มีสิทธิในการได้เสพ ก็เฉพาะผู้ที่มีรายได้นั้นๆ ที่จะจ่ายได้เท่านั้น ถ้าเผชิญบุคคลเหล่านี้มีรายได้นั้นๆ และไม่มีความอึดตัวในความสุข ก็จะยิ่งให้มีการเสพมากยิ่งขึ้นในลักษณะที่ต้องใช้ทุนของทรัพยากรทุกชนิดมาใช้ผลิตในอัตราเร่งมากขึ้น เพียงเพื่อรักษาระดับความพึงพอใจของผู้บริโภคที่มีอำนาจซื้อให้คงอยู่ในระดับเดิมเท่านั้น ทั้งนี้ เพราะการลดหรือระงับความสุขนั้นมิสามารถบำบัดได้ด้วยการบริโภค เพราะยิ่งได้รับการบริโภคยิ่งเป็นการกระตุ้นให้เกิดการกระหาย เหมือนผู้เสพติดหรือเครื่องดื่มมอมเมาที่ให้โทษแก่ร่างกายและจิตใจ ดังนั้น สิ่งที่จะช่วยระงับความสุขได้อย่างแท้จริง ก็คือ ปัญญา ที่เข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างตามความเป็นจริง

นอกจากนี้ในหนังสือเรื่อง “ระบบของวัตถุ” ของฌอง โบริยาร์ด (Jean Baudrillard) นักทฤษฎีสังคมได้เสนอว่า วัตถุในสังคมแห่งการบริโภค จะมีคุณค่าตามระบบหรือโครงสร้างที่ถูกจัดตั้งขึ้น กล่าวคือ นอกจากประโยชน์ใช้สอยและราคาแล้ว วัตถุถูกกำหนดในฐานะที่เป็นส่วนประกอบในการสร้างบรรยากาศของระบบคุณค่าใดระบบคุณค่าหนึ่งที่มีอยู่อย่างมากมายในสังคมสมัยใหม่ ดังเช่น แทนที่จะบอกขายผ้าห่มตรงๆ ซึ่งไม่น่าสนใจและไม่น่าตื่นเต้น กลับโฆษณาว่า “ฝันอย่างมีความสุขภายใต้ความอบอุ่น” ฉะนั้น ถ้าลูกค้าซื้อก็ไม่ใช่เป็นการซื้อผ้าห่ม แต่เป็นการซื้อ “ความสุขภายใต้ความอบอุ่น” แทน ผ้าห่มจึงถูกเปลี่ยนฐานะจากวัตถุธรรมดา สู่การเป็นสัญลักษณ์ นั่นคือ เป็นการบริโภคเพื่อความหมาย เช่น เป็นการบริโภคเพื่อความสุขสำราญ เพื่อความตื่นตาตื่นใจ เพื่อเอกสิทธิ์ และเพื่อวิถีชีวิตเฉพาะแบบหนึ่งมากกว่า ฉะนั้น สิ่งที่การโฆษณาทำ คือ เปลี่ยนสถานะของสินค้าจากวัตถุให้กลายเป็นตัวสื่อที่มีความน่าหลงใหล เช่น เปลี่ยนรถยนต์ สุรา บุหรี่ น้ำหอม เสื้อผ้าสำเร็จรูป ฯลฯ ให้กลายเป็นสินค้าที่มีความหมายของความเป็นบุรุษ เป็นต้น โดยนัยยะนี้ การโฆษณาสินค้ากลายเป็นเครื่องมือในการควบคุมทางสังคมที่ทรงพลังภาพอีกแบบ ด้วยการควบคุมในระดับจิตสำนึก ผ่านการตอกย้ำว่า ชีวิตที่ดี มีคุณภาพ จะสามารถบรรลุได้ด้วยการเสพสินค้าเฉพาะอย่างเฉพาะยี่ห้อ (ไชยรัตน์ เจริญสิน โอบาร. 2543 : 227)

ดังนั้น จึงมิได้บริโภคแต่ “ตัววัตถุ” เท่านั้น หากยังบริโภค “สัญลักษณ์” ไปพร้อมๆ กันเสมอ และสินค้าที่แปรสภาพไปเป็น “สัญลักษณ์” นี้ได้ก่อให้เกิดผลกระทบตามมา นั่นก็คือ สัญลักษณ์จะทำให้มนุษย์สามารถบริโภคอย่างไม่มีสิ้นสุด ทั้งนี้ เพราะมนุษย์ไม่ได้เพียงบริโภคเพราะความต้องการทางวัตถุอีกต่อไป แต่บริโภคเพราะความ “ต้องการทางสัญลักษณ์” ซึ่งเป็นความต้องการที่ไร้ขอบเขต

การพัฒนาประเทศของรัฐที่ผ่านมาได้เน้นการพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรมมากกว่าทางด้านเกษตร เพราะหวังว่าการพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรมจะทำให้ประเทศไปสู่ความทันสมัย ทำให้

ประชาชนมีรายได้ในการบริโภคสินค้าได้มากขึ้น และจะทำให้ประชาชนโดยรวมมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น แต่ผลลัพธ์คือผลประโยชน์ได้ตกอยู่แค่เพียงกลุ่มคนกลุ่มหนึ่ง การนำแนวคิดการทำให้ทันสมัยตามอย่างตะวันตกมาใช้ไม่ได้ทำให้เกิดการกระจายรายได้ที่ทั่วถึง มีแต่จะสร้างช่องว่างระหว่างคนในเมืองกับคนในชนบท จึงทำให้คนในชนบทมุ่งหน้าเข้าเมืองเพื่อไปหางานทำซึ่งได้เงินมากกว่าทำไร่นา การพัฒนากระแสหลัก ประกอบกับความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีได้นำไปสู่ระบบทุนนิยมและลัทธิบริโภคนิยม ในยุคปัจจุบันสังคมสามารถผลิตสินค้าต่าง ๆ ได้อย่างมากมาย ทำให้คนทุกคนสามารถบริโภคได้อย่างถ้วนหน้าคน จึงมุ่งหาความสุขด้วยการเสพความสุขจากวัตถุ ยิ่งบริโภคมากขึ้นเท่าไรก็ไม่สามารถตอบสนองความต้องการได้ทั้งหมด มีแต่จะโดนกระตุ้นกิเลสให้ตื่นตัวอยู่เสมอ เมื่อต้องการบริโภคนั้นก็ต้องแสวงหาทรัพย์สินเพิ่มขึ้นตามไปด้วย จึงเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ดังนั้น จึงต้องมีการเปลี่ยนวิธีคิดใหม่ให้ยึดการบริโภคตามพุทธเศรษฐศาสตร์ คือ การบริโภคเพื่อบำบัดความทุกข์เวทนา อันเกิดจากทางสรีรภาพ หรือความจำเป็นทางชีวภาพ เพราะถ้าหากไม่ได้รับการบำบัดแล้วร่างกายไม่สามารถดำรงอยู่ได้ ปัญญาที่ไม่สามารถเกิดได้ เพราะปัญญาเป็นสิ่งที่ช่วยระงับความทุกข์ได้อย่างแท้จริง เมื่อปัญญาเกิดก็จะสามารถบรรลุไปถึงขั้น นิพพานสุข ได้ แต่ในจุดยืนแบบพุทธก็ยอมรับความจริงว่า การที่จะหวังให้ทุกคนบรรลุนิพพานสุขนั้นเป็นสิ่งที่อาจจะยากสำหรับมนุษย์ ในสภาพกายภาพของการใช้หรือทำลายล้างทรัพยากรที่ยังดำรงอยู่ในปัจจุบัน ความสุขในระดับที่เรียกนิรามิตสุข ถือว่าเป็นระดับความสุขที่ไม่จำเป็นต้องบริโภคแล้ว เช่น ความสุขจากการมีความเมตตา กรุณาผู้อื่น หรือความสุขจากการช่วยเหลือผู้อื่น ให้ความทุกข์ของเขาบรรเทาลง หรือความสุขที่เกิดจากปฏิบัติพรหมวิหารสามข้อแรก คือ เมตตา กรุณา มุทิตา ก็เป็นความสุขที่ปุถุชนโดยทั่วไปสามารถเข้าถึงและเข้าใจได้ง่าย การเน้นการแสวงหาความสุขในลักษณะดังกล่าวย่อมเป็นการลดความต้องการที่จะต้องหาความสุขจากการเสพเป็นหลักพร้อมกันไปด้วย

สำหรับการศึกษารุ่นนี้ จะใช้ทฤษฎีความทันสมัยและลัทธิบริโภคนิยมเป็นทฤษฎีหนึ่ง ซึ่งใช้ในการศึกษาบริบทของชุมชนในอดีต โดยเปรียบเทียบกับชุมชนในยุคปัจจุบันว่า การพัฒนาตามทฤษฎีความทันสมัยนับตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) เป็นต้นมา ได้ส่งผลต่อชุมชนอย่างไร และกระแสบริโภคนิยมมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชนเพียงใด

2.4 แนวคิดเกี่ยวกับพุทธเศรษฐศาสตร์

การพัฒนาประเทศที่ผ่านมาได้ส่งผลกระทบต่อหมู่บ้านไทยส่วนใหญ่ของประเทศ กล่าวคือ ชาวบ้านในชุมชนชนบทส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ผลผลิตที่ได้รับไม่คุ้มค่ากับการลงทุน เพราะส่วนใหญ่ไปพึ่งพิงระบบตลาด เมื่อประสบปัญหาการขาดทุนก็ไปกู้หนี้ยืมสินธนาคารพาณิชย์

ต่าง ๆ ทำนา ทำไร่ ทำสวนไป เงินที่ได้รับยังไม่พอส่งดอกเบี้ย ก็ต้องขายที่ทางเพื่อเอามาใช้หนี้เมื่อไม่มีที่ทำมาหากินบ้างก็ต้องบุกบุกป่า บ้างก็มุ่งหน้าเข้าเมืองใหญ่เพื่อไปหางาน ทำให้พ่อไปทางแม่ไปทาง ทั้งคนเฒ่าคนแก่ให้อยู่กับเด็ก สถาบันครอบครัวล่มสลาย ชุมชนอ่อนแอ ในเมืองประสบปัญหาอาชญากรรม ยาเสพติด โสเภณีเพิ่มมากขึ้น นี่ก็คือ วิกฤติหมู่บ้านไทย ซึ่งเป็นผลมาจากการพัฒนาประเทศที่ผิดทิศทางจึงทำให้ประชาชนไร้คุณภาพชีวิตส่งผลทำให้ประเทศชาติอ่อนแอ

สภาพวิกฤติการณ์ดังกล่าวมีนักคิด นักวิชาการ ได้เสนอแนวคิดต่าง ๆ โดยสรุป คือ รัฐต้องให้ความสำคัญต่อการพัฒนาในระดับล่าง คือ ชุมชน เน้นการพัฒนาที่ตัวมนุษย์ คือ พัฒนาทางด้านสติปัญญาไม่ใช่พัฒนาแต่ทางวัตถุ ส่วนเกษตรกรรมต้องเปลี่ยนรูปแบบไปเป็นการผลิตเพื่อกินเอง ใช้เองถ้าเหลือจึงขาย สร้างสมดุลในระบบนิเวศน์ และใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม

ประเวศ วะสี (2532 : 13 -39) ได้กล่าวว่า วิกฤติหมู่บ้านไทยในปัจจุบันเป็นผลกระทบที่เกิดจากการพัฒนาของรัฐพยายามที่จะทำประเทศให้ทันสมัย และภายใต้นโยบายเศรษฐกิจ ในปัจจุบันก่อให้เกิดสภาพขัดแย้งอย่างรุนแรงขึ้น ในด้านหนึ่งนั้นเรามองประเทศไทยเจริญรุ่งเรือง มีดีกรีไฟฟ้า มีรถยนต์ มีเขื่อน มีไฟฟ้า มีเครื่องบิน มีตัวเลขที่ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ แต่อีกด้านหนึ่ง เราเห็นสิ่งที่ตรงข้าม เราเห็นความล้มเหลวทางเศรษฐกิจของหมู่บ้านในประเทศไทยประสบความล้มเหลวทางเศรษฐกิจ ความล้มเหลวทางเศรษฐกิจทำให้สถาบันครอบครัวล่มสลาย ตามวิสัยมนุษย์ย่อมอยากอยู่กินเป็นครอบครัว พ่อ แม่ ลูก แต่ความล้มเหลวทางเศรษฐกิจนั้น ทำให้ครอบครัวต้องแตกแยกกันไป เช่น ไปรับจ้างเป็นกรรมกร เป็นคนใช้ ไปทำงานในต่างประเทศ ไปเป็นโสเภณีมีการขายลูกให้เป็นโสเภณี ไปเป็นกรรมกรเด็ก ถ้าถึงขนาดต้องขายลูกแสดงว่าปัญหามันถึงวิกฤติแล้วจึงขายลูก ถ้าไม่อย่างนั้นคนไม่ว่าจะใจไม่ไ้ระกำแก่ไหน เป็นโจรผู้ร้ายอย่างไรก็รักลูกที่ต้องขายลูกไปเป็นโสเภณีไปเป็นกรรมกร เรียกว่า ต้องขายลูกกินแล้ว ความล้มละลายทางเศรษฐกิจของชุมชนชนบทและความล้มละลายของสถาบันครอบครัว ย่อมทำลายชีวิตชุมชนลง เพราะผู้คนเคลื่อนย้าย ตะเกียกตะกายเอาตัวรอด ชีวิตในเมืองเป็นตัวอย่างของชีวิตที่ปราศจากชีวิตชุมชน เป็นชีวิตเดี่ยวขายแต่ละครอบครัว เป็นชีวิตที่ทอดทิ้งคนแก่ เด็ก คนป่วย คนที่โศคร้าย แม้แต่สวัสดิการสังคมชนิดที่ไม่มีจิตวิญญาณรัฐก็ไม่สามารถจัดให้มีขึ้นได้ เพราะฉะนั้นระบบชีวิตชุมชนในชนบทแต่เดิมนั้น เป็นสิ่งที่มีคุณค่ามหาศาลทางการเศรษฐกิจและทางจิตใจ ซึ่งบัดนี้ได้ถูกทำลายไปจนหมดแล้วโดยการพัฒนาเศรษฐกิจในปัจจุบัน

เมื่อฝรั่งสามารถสร้างเรือที่เดินทางไกลได้ และสร้างปืนไฟได้ ทำให้มีอำนาจมาก ฝรั่งได้ใช้เรือและปืนเข้ารุกรานบ้านเล็กเมืองใหญ่ไปทั่ว โดยทำการยึดบ้านเมือง หรือบังคับให้เปิดประตูทำการค้ากับฝรั่งบ้าง ทั้งที่ยึดและบังคับให้เปิดประตูเพื่อทำการค้า การค้านี้ คือ ให้ประเทศต่าง ๆ ขายวัตถุดิบให้ฝรั่งด้วยราคาถูก และให้ซื้อสินค้าฝรั่งด้วยราคาแพง การที่ประเทศต่าง ๆ เปลี่ยนระบบ

เศรษฐกิจจากทำเพื่อกินเพื่ออยู่โดยพึ่งตนเองได้ มาเป็นทำการค้าขายกับฝรั่งนี่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแก่ชีวิตและสังคมมนุษย์

การที่มีการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจ แบบทำกินเอง ใช้เอง พึ่งตนเองได้ ไปเป็นระบบซื้อขาย ทำให้เกิดกิเลสและความโลภ มีผลทำให้ประชาชนส่วนใหญ่ล้มละลายทางเศรษฐกิจ พึ่งตนเองไม่ได้ ธรรมชาติแวดล้อมถูกทำลาย ชาวไร่ชาวนาเป็นหนี้สิน ประเทศกำลังพัฒนามีหนี้สิน ประชาชนเหน็ดเหนื่อยมากขึ้น ครอบครัว ชุมชน และวัฒนธรรมแตกสลาย สุขภาพจิตเสื่อมโทรมมากขึ้น ชีวิตที่เคยเป็นไทกลับกลายเป็นทาสของระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่อย่างสุดไม่หลุด

การพัฒนาสมัยใหม่มาหนักหน่วงมากขึ้นในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ มีอำนาจการพัฒนาสมัยใหม่ ก็คือ ตัวเร่งให้เกิดลูกโซ่ของเหตุการณ์ดังกล่าวข้างต้น อุดมการณ์ของการพัฒนาแต่เดิม อุดมการณ์พุทธ แต่อุดมการณ์ของการพัฒนาสมัยใหม่นั้นเน้นที่การกระตุ้นให้เกิดกิเลส และความโลภ เศรษฐศาสตร์ตะวันตกนั้นมองเศรษฐกิจเป็นเรื่องเงิน ๆ ทอง ๆ และกำไรขาดทุนเชิงการค้าเท่านั้น ไม่เกี่ยวข้องกับระบบชีวิตและสิ่งแวดล้อมทั้งหมด ซึ่งเป็นเศรษฐศาสตร์ที่คับแคบและยังไม่พัฒนา

การพัฒนาสมัยใหม่ ทำให้หมู่บ้านชนบทล้มละลายทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว การวิจัยพบว่า มีหมู่บ้าน 3 ลักษณะ คือ (1) หมู่บ้านใกล้เมือง แอบอิงเศรษฐกิจของเมือง (2) หมู่บ้านห่างไกล พึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ และ (3) หมู่บ้านที่การคมนาคม และไฟฟ้าเข้าถึง และพึ่งตนเองไม่ได้ พบเศรษฐกิจเป็นหนี้เป็นสิน หมู่บ้านประเภทที่ 3 มีมากที่สุด และหมู่บ้านประเภทที่ 2 กลายเป็นประเภทที่ 3 อย่างรวดเร็ว ภายหลังถนน และไฟฟ้าผ่านเข้าไปถึงหมู่บ้าน เพราะรายจ่ายเพิ่มขึ้น ถนนและไฟฟ้ากลายเป็นวิถีชีวิตใหม่ ซึ่งถอยหลังไม่ได้ ความล้มละลายทางเศรษฐกิจของหมู่บ้านเป็นปัญหา ทำให้เกิดปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ตามมาอย่างรุนแรง ความล้มละลายทางเศรษฐกิจทำให้สถาบันครอบครัวล่มสลาย ในเมื่อสถาบันครอบครัว ซึ่งเป็นรากฐานของชีวิตและสังคมเมื่อฐานของชีวิตและสังคมถูกตัดขาดเช่นนี้แล้ว จะพัฒนาไปสู่ความอยู่เย็นเป็นสุขได้อย่างไร การพัฒนาใด ๆ ที่ก่อให้เกิดบ้านแตกสาแหรกขาด หรือการทำลายสถาบันครอบครัว ไม่น่าจะเป็นสิ่งที่วิญญูชนยอมรับได้ ความล้มละลายทางเศรษฐกิจ และความล้มละลายของสถาบันครอบครัว เป็นเหตุปัจจัยให้ชีวิตชุมชนถูกทำลายลง

ความล้มละลายทางเศรษฐกิจเป็นเหตุปัจจัยให้ทำลายสิ่งแวดล้อม ชาวบ้านที่ยากจนเป็นหนี้สินยอมทำทุกวิถีทาง เช่น เฝ้าป่า ทำลายป่า บุกริวกเข้าป่าปลุกมันสำปะหลัง ปลุกอ้อย ปลุกข้าวโพดทุกอย่างที่จะทำได้ถ้าคนจนที่เป็นหนี้สินแล้วเขาก็ยอมทำเพื่อให้ได้เงินนิดหน่อยก็ต้องทำ และการที่ป่าในประเทศถูกทำลายไปจนถึงที่สุดก็มาจากสาเหตุนี้ประการหนึ่ง

เมื่อชุมชนประสบความล้มเหลวด้วยประการทั้งปวงดังที่กล่าวมาย่อมอพยพเข้าเมือง ทำให้เกิดสภาพแออัดในเมือง เกิดความยากจนในเมือง ซึ่งไม่มีทางที่จะแก้ไข และนำไปสู่ปัญหาสังคมนานาชนิด เช่น ชุมชนแออัด อาชญากรรม ยาเสพติด โสเภณี และมลภาวะเป็นพิษ เป็นต้น

การพัฒนาที่ถูกต้อง ควรจะมาจากความมั่นคงของรากฐานของสังคม นั่นคือ ของหมู่บ้านซึ่งน่าจะทำได้ แต่ว่าการพัฒนาที่ผ่านมาที่เรียกว่า นโยบายเศรษฐกิจมหภาคนั้น ได้ก่อให้เกิดสภาพแห่งวิกฤติการณ์ของสังคมชนบท

การพัฒนาประเทศให้ทันสมัย และภายใต้ นโยบายเศรษฐกิจปัจจุบันได้เกิดสภาพที่ขัดแย้งอย่างรุนแรง กล่าวคือ ในด้านหนึ่งนั้นจะเห็นว่าประเทศไทยเจริญรุ่งเรือง แต่อีกด้านหนึ่ง ได้เห็นสิ่งที่ตรงข้าม ได้เห็นหมู่บ้านไทยเกือบหมดประเทศประสบความล้มเหลวทางเศรษฐกิจและเป็นปัญหา ทำให้เกิดปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมตามมา ในช่วงที่ผ่านมาได้มีนักคิดและนักวิชาการเสนอแนวคิดที่จะแก้ปัญหาชนบทให้หลุดพ้นจากวิกฤติการณ์แห่งการพัฒนา ดังนี้

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2531) ได้กล่าวว่า

...เราจะดูกันว่า ระบบเศรษฐกิจเป็นศาสนาอย่างไร ระบบเศรษฐกิจนั้นคือ ศีลธรรมของมนุษย์ แต่ในโลกปัจจุบันปรากฏว่าได้ทำเศรษฐกิจนี้ให้เป็นเครื่องมือสำหรับกอบโกยผลประโยชน์ เพื่อตัวเองไปเสียหมดแล้ว ไม่มีศีลธรรมอยู่ในคำว่าเศรษฐกิจ ไม่มีเศรษฐกิจที่มีความหมายของศีลธรรม เพราะว่ามันทุกคนเห็นแก่ตัว เห็นแก่ตัว เห็นแก่ตัว

คำว่า “นักเศรษฐกิจ” ก็คือ ผู้ที่จะทำให้ตัว มีอำนาจเงิน มีอำนาจที่จะบังคับผู้อื่นได้ด้วยเงิน เพราะเราตั้งต้นด้วยความเห็นแก่ตัว คือกิเลส ที่เป็นเหตุให้เห็นแก่ตัว ระบบเศรษฐกิจ ก็เป็นระบบของกิเลสตัณหา สำหรับหาประโยชน์ให้แก่ตัว โดยไม่คำนึงถึงประโยชน์ผู้อื่น

ที่นี่ ถ้าจะให้มันกลับกันเสีย ให้เราตั้งต้นด้วยระบบของความไม่เห็นแก่ตัว เราก็จะมีแต่เรื่องเศรษฐกิจของมนุษย์ที่มีศีลธรรม เมื่อมนุษย์มีศีลธรรมระบบเศรษฐกิจก็จะเปลี่ยนไปอีก อย่างหนึ่ง คือไม่ใช่ระบบสำหรับกอบโกยเพื่อตัว กลายเป็นระบบที่จัดให้ทุกคน ได้มีความอยู่ดีกินดี หรือว่ากินอยู่แต่พอดี ชนิดที่มีความสุขเสมอหน้ากัน

ประเวศ วะสี (อ้างถึงใน พิทยา ว่องกุล, 2532 : 19) ได้กล่าวว่า การแก้ปัญหาชนบทต้องมีความเข้าใจที่ถูกต้อง การกระทำอะไร ทุกชนิดต้องเริ่มที่ความเข้าใจที่ถูกต้อง ถ้าพูดโดยทั่วไปก็เรียกว่า สัมมาทิสนะ ถ้าพูดโดยทางของการแก้ทุกข์ในพระพุทธศาสนาท่านใช้คำว่า สัมมาทิฐิ เพราะฉะนั้นในมรรคมีองค์ 8 จะต้องเริ่มด้วยสัมมาทิฐีก่อนเสมอ เพราะความเข้าใจที่ถูกต้อง จึงจะนำไปสู่การกระทำที่

ถูกต้อง แล้วก็จะนำไปสู่การพัฒนาที่เอาคนเป็นตัวตั้ง การพัฒนาที่เน้นในทางวัตถุ ไม่ว่าจะพยายามที่จะเอาวัตถุไปให้ ไปสร้างบ่อน้ำให้ ไปทำถนนให้ ประสบความสำเร็จหมด เพราะไม่ใช่การพัฒนาที่แท้จริง การพัฒนาที่แท้จริงอยู่ที่ตัวมนุษย์ ว่ามนุษย์ได้เกิดสติปัญญาจนสามารถที่จะวิเคราะห์ปัญญา และสามารถตัดสินใจเลือกทางเลือกที่เหมาะสมได้ด้วยตัวของเขาเอง ต่อเมื่อประชาชนมีสติปัญญาขึ้น ซึ่งเกิดจากตัวเองและเป็นของตัวเอง แต่ถ้าเป็นวัตถุสิ่งของต่าง ๆ มันเป็นของภายนอกและเสื่อมสลายไปได้ง่าย เมื่อคนมีคุณภาพย่อมสร้างเศรษฐกิจได้ สร้างสังคมได้ สร้างสถาบันทางสังคมได้สร้างสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมได้ เราสามารถที่จะพัฒนาจิตใจ ยกกระดับจิตใจให้สูงขึ้น ไปสู่เสรีภาพได้

พระไพศาล วิสาโล (อ้างถึงใน เสรี พงศ์พิศ. 2531) ได้กล่าวว่า ประเทศไทยในยุคปัจจุบันภาคเกษตรกรรมเกิดความล้มเหลว เพราะการส่งเสริมให้ภาคอุตสาหกรรมขยายตัวมาครอบงำภาคเกษตรกรรมมากขึ้น มุ่งเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตด้วยเทคโนโลยีที่สิ้นเปลือง และดึงเกษตรกรรายย่อยเข้าไปผูกพันและพึ่งพิงตลาดมากขึ้น แบบแผนการผลิตและการตลาดดังกล่าวเป็นสาเหตุสำคัญ ทำให้เกษตรกรจำนวนมากเป็นหนี้สินและล้มละลาย นอกจากนี้ยังทำให้หมู่บ้านแตกสลาย ผู้คนต้องอพยพไปหางานทำในเมืองหรือต่างประเทศ ขณะที่ผู้หญิงจำนวนมากต้องไปเป็นโสเภณี ส่วนเด็กก็ไปขายแรงงานในโรงงานเถื่อน เกษตรกรส่วนใหญ่ของประเทศจะสามารถล้มตาอ้าปากได้ เมื่อเป็นอิสระภาพจากการครอบงำของตลาดให้มากขึ้น แทนที่จะผลิตเพื่อขายก็มาเป็นการผลิตเพื่อบริโภคเป็นหลัก ปัจจัยการผลิตควรซื้อให้น้อยลง อาศัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นให้มากขึ้น และแทนที่จะพึ่งพลังการผลิตจากเครื่องจักร หรือเทคโนโลยีราคาแพง ควรให้ความสำคัญกับพลังการผลิตจากธรรมชาติ และร่วมมือกับธรรมชาติอย่างประสานสอดคล้องมากขึ้น การเป็นอิสระจากค่านิยมในระบบตลาด หมายถึง การให้ความสำคัญกับคุณค่าทางจิตใจ ปัจจัยอยู่ที่การมีชีวิตที่ดีงามและผาสุก ซึ่งแม้ว่าจะจะเป็นปัจจัยประการหนึ่ง แต่หาเพียงพอไม่ ยังจำต้องอาศัยปัจจัยอื่น ๆ ได้แก่ การมีความสัมพันธ์ด้วยดีและอย่างราบรื่นกับบุคคลและธรรมชาติแวดล้อม การมีชีวิตและปัญญาที่มีคุณภาพสามารถอำนวยความสะดวกถึงความดีงามและความสุขที่ประณีต จนเป็นอิสระจากการครอบงำทั้งภายนอกและภายใน สามารถพึ่งตนเองได้อย่างแท้จริง ทักษะคิดดังกล่าวย่อมเอื้อให้เห็นคุณค่าของธรรมชาติผ่าน โดยรู้ประมาณในการบริโภค และมีเมตตากรุณาต่อสรรพชีวิต ทักษะคิด และคุณค่าดังกล่าว เป็นหลักธรรมสำคัญที่มีอยู่ในพุทธศาสนา และได้รับการเน้นย้ำอย่างมากที่ฐานที่เป็นรากฐานสำคัญของชีวิต การงาน และการสัมพันธ์กับสังคมและธรรมชาติในทางเกษตรกรรม ทักษะคิดดังกล่าวย่อมเป็นพื้นฐานในการกำหนดให้แบบแผนการผลิตเป็นไปในทางที่สนับสนุนความเจริญงอกงามทั้งทางวัตถุธรรม และนามธรรม อย่างได้สัดส่วนสมดุล และเกื้อกูลกันกับทั้งมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างประสานสอดคล้องกันมิใช่เป็นไปเพื่อสนองความโลภ และปรนเปรออัตตาอย่างไม่มีที่สิ้นสุด เทคนิควิธีในเกษตรกรรมกล่าวจะคำนึงถึงสมดุล ในระบบนิเวศน์ และบำรุงหล่อเลี้ยง ธรรมชาติให้เจริญงอกงาม แบบแผนการผลิตที่มี

พุทธธรรมเป็นพื้นฐาน ย่อมเห็นได้ว่าสอดคล้องกับแนวทางเกษตรกรรมที่เน้นการผลิตเพื่อบริโภคเป็นหลัก โดยอาศัยสมคูลธรรมชาติดังที่ได้อธิบายก่อนหน้านี้ ทั้งที่เพราะเป็นเกษตรกรรมที่มีได้มุ่งแสวงหาความร่ำรวย หรือความมั่งคั่งทางวัตถุ ยิ่งกว่านั้นยังเอื้อให้เกิดการพึ่งตนเอง ซึ่งเป็นหลักสำคัญประการหนึ่งในทางพุทธธรรม เราอาจเรียกเกษตรกรรม ดังกล่าวไว้ว่า เกษตรกรรมแบบพุทธ หรือ พุทธเกษตรกรรม

ลักษณะสำคัญของพุทธเกษตรกรรม มีดังนี้

1. มุ่งความเจริญของงามของชีวิตด้านใน ไม่เน้นความมั่งคั่งทางวัตถุ
2. ร่วมมือกับธรรมชาติ อาศัยสมคูลในระบบนิเวศน์
3. ไม่ใช้ทุนมาก เน้นแรงงานและทรัพยากรท้องถิ่นที่หาได้ง่าย
4. ใช้เนื้อที่พอประมาณ ไม่ใหญ่โตจนต้องพึ่งพิงเครื่องจักร หรือจ้างคนงานมาดูแล

ลักษณะดังกล่าว ล้วนสรุปรวบยอดที่หลักการประการสุดท้ายคือการพึ่งตนเองในเบื้องต้น คือ การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ สามารถยังชีพได้ด้วยน้ำพักน้ำแรงของตนเอง ไม่มีฝืดเคือง ยากไร้หรือเป็นหนี้สิน ขึ้นต่อมา คือ การพึ่งตนเองในทางสติปัญญา สามารถที่จะดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องตามความเป็นจริง ไม่ถูกผู้อื่นครอบงำ มีชีวิตขึ้นอยู่กั้วัตถุธรรม สามารถมีความสุขจากภาวะภายใน นี้มิใช่เป็นสิ่งที่อยู่นอกเหนือเกษตรกรรมที่เป็นสัมมาปฏิบัติ หากเป็นเป้าหมายสูงสุดของพุทธเกษตรกรรมเลยทีเดียว ดังกล่าวไว้ว่า “เป้าหมายสูงสุดของเกษตรกรรมไม่ใช่การเพาะปลูกพืชผล แต่คือการบ่มเพาะความสมบูรณ์แห่งความเป็นมนุษย์”

ประเวศ วะสี (2532 : 25) ได้กล่าวว่า ระบบเศรษฐกิจโลกทำให้ชาวบ้านเล็ง เพราะขึ้นกับความผันผวนของตัวแปรมากมายในโลก ในขณะที่ยังไม่มีทางออกอย่างอื่น คงต้องมีระบบอะไรที่สร้างภูมิคุ้มกันขึ้นให้ชาวบ้าน และอันนี้ชาวบ้าน พระ นักพัฒนาได้พบเรื่องการเกษตรกรรมผสมผสาน ไร่ นา ป่า สมหรือพุทธเกษตรกรรม ว่าได้สร้างภูมิคุ้มกันให้ชาวบ้านอย่างน้อยมีกินมีใช้เอง ไม่หิวโหย ไม่อดอยาก และสร้างระบบนิเวศวิทยาขึ้นซึ่งได้เชื่อมโยงจิตใจ เทคโนโลยีที่เหมาะสม ระบบเศรษฐกิจวัฒนธรรมและองค์กรชุมชนเข้าไว้ด้วยกัน ถ้าเหลือก็ขายไป ถ้ามีกินเองเสียก่อน ไว้เหลือขาย ขายขาดทุนก็ไม่เป็นไร อย่างน้อยมีกินก่อน อันนี้เป็นภูมิคุ้มกันที่เกิดขึ้น

พระธรรมปิฎก (2539 : 60-64) ได้กล่าวว่า หลักการทางเศรษฐศาสตร์มีความสัมพันธ์กับเรื่องระบบการดำรงอยู่ของมนุษย์ ที่ว่ามืองค์ประกอบ 3 อย่างสัมพันธ์อิงอาศัยกันอยู่ องค์ประกอบ 3 อย่างนี้คือ มนุษย์ ธรรมชาติ และสังคม ธรรมชาติ (ธรรมชาติแวดล้อม) เศรษฐศาสตร์แนวพุทธนั้น ต้องสอดคล้องกับกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยอย่างครบวงจร การที่จะสอดคล้องกับกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยอย่างครบวงจรก็ต้อง เป็นไปโดยสัมพันธ์ด้วยดีกับองค์ประกอบทุกอย่างในระบบการดำรงของมนุษย์ องค์ประกอบทั้งสาม ในการดำรงอยู่ของมนุษย์นั้นจะต้องประสานเกี่ยวเนื่องกัน พฤติกรรมในทาง

เศรษฐกิจของมนุษย์จะต้องเป็นไปในทางที่ไม่เบียดเบียนตน คือ ไม่ทำให้เสียคุณภาพชีวิตของตนเองแต่ให้เป็นไปในทางที่พัฒนาคุณภาพชีวิต เสริมคุณภาพชีวิตนั้น ที่เป็นการไม่เบียดเบียนตน และไม่เบียดเบียนผู้อื่น คือ ไม่ก่อความเดือดร้อนแก่สังคม และไม่ทำให้เสียคุณภาพของระบบธรรมชาติแวดล้อม นอกจากนี้มนุษย์จะต้องพัฒนาเทคโนโลยี ในลักษณะที่จะทำให้เกิดการประสานและเกื้อกูลกันภายในระบบความสัมพันธ์ขององค์ประกอบสามอย่าง แห่งการดำรงอยู่ของมนุษย์นั้น และใช้เทคโนโลยีเพื่อประโยชน์เกื้อกูลทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น

พินิจ ลากธนานนท์ (2523 : 44-46) ได้กล่าวว่า การพัฒนาตามหลักพุทธเศรษฐศาสตร์ หรือ การพัฒนาตามหลักเศรษฐศาสตร์ของชาวพุทธ (Buddhist Economics) อันเป็นกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจที่พยายามจะจัดสรรทรัพยากรอันมีอยู่อย่างจำกัด มาบำบัดความต้องการของมนุษย์ในระดับที่พอดี กล่าวคือ มนุษย์มีความสุขตามสมควร ไม่มากจนฟุ้งเฟ้อและไม่น้อยจนขาดแคลน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ การใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนมาผลิตและบริโภคเพื่อการตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต ไม่ใช่สิ่งฟุ่มเฟือยหรือสิ่งหายากในชุมชน อันเป็นผลให้ต้องฟุ้งและแสวงหาทรัพยากรจากภายนอกมาใช้ในการผลิตและบริโภค ซึ่งจะก่อให้เกิดผลเสียต่อเศรษฐกิจของชุมชน หัวใจของหลักเศรษฐศาสตร์ คือ “ประโยชน์สูงสุดและประหยัดที่สุด” โดยมีหลักในการปฏิบัติ ดังนี้ (1) หลักความสันโดษ คือ พอใจในสิ่งที่ตนมี (2) หลักอหิงสา คือ การใช้ชีวิตร่วมกันโดยไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน (3) หลักอารักขสัมปทา คือ เมื่อได้ทรัพย์มาก็ให้ใช้จ่ายเพื่อการบริโภคสิ่งจำเป็นในปัจจุบัน และเก็บรักษาไว้ในอนาคตเมื่อถึงคราวจำเป็น (4) หลักมัตตัญญูตา คือ การรู้จักในการบริโภค (5) หลักประหยัด คือ ใช้จ่ายทรัพย์เพื่อซื้อสินค้ามาบริโภคไม่ให้มาก หรือน้อยเกินไป และยึดถือความจำเป็นมากกว่าความฟุ่มเฟือย การปฏิบัติตามหลักพุทธเศรษฐศาสตร์จะเป็นพื้นฐานทางเศรษฐกิจที่จะนำไปสู่การพึ่งตนเองได้ของประชาชน ปัจจุบันปัญหาสำคัญของชนบทคือปัญหาความยากจน ประชาชนประสบภาวะหนี้สินเกือบทุกครัวเรือน สภาพความเป็นอยู่แร้นแค้นไม่สามารถตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานได้ ปัญหาเหล่านี้เกิดจากเป้าหมายการผลิตของประชาชนเป็นการผลิตเพื่อการค้า พยายามผลิตเพื่อการตอบสนองความต้องการของตลาดมากกว่าจะผลิต เพื่อการบริโภคจึงถูกกลไกของตลาดบีบคั้นทางเศรษฐกิจ นอกจากนี้ประชาชนเองยังขาดการสะสมทุน แต่กลับใช้จ่ายไปอย่างฟุ่มเฟือยเพื่อการแสวงหาสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ เช่น รถยนต์ โทรทัศน์ เครื่องปรับอากาศ เครื่องซักผ้า เป็นต้น ซึ่งเป็นการเลียนแบบตามวัฒนธรรมของสังคมเมือง โดยมีได้คำนึงถึงความจำเป็นพื้นฐานของตนเองมากนัก แต่ในทางตรงกันข้ามถ้าหากประชาชนในชนบทยึดหลักพุทธเศรษฐศาสตร์พยายามดำเนินการผลิตสินค้าที่จำเป็น และมีประโยชน์ต่อการสนองตอบตามความต้องการในการบริโภคของประชาชนเองเป็นสำคัญ ที่เหลือจากบริโภคแล้วจึงจะขายเพื่อการสะสมทุนไว้ใช้ในคราวจำเป็น ปัญหาความ

ยากจนแร้นแค้นของประชาชนก็จะบรรเทาเบาบางลง และสามารถพึ่งตนเองได้มากขึ้นโดยไม่ต้องรอรับความช่วยเหลือสงเคราะห์จากภายนอกดังที่เป็นอยู่

อภิหัช พันธเสน (อ้างถึงใน จตุรงค์ บุญยรัตนสุนทร. 2546 : 78) ได้วิเคราะห์ปัญหาความยากจนสิ่งแวดล้อม และการพัฒนาว่าสาเหตุหลักเกิดจากนักเศรษฐศาสตร์เอ้อ (Autistic Economist) ที่มองว่าความยากจนมีสาเหตุมาจากการที่คนไม่มีเงินหรือมีรายได้ไม่พอเพียง การที่คนมีรายได้น้อย เพราะมีผลิตภาพต่ำ สาเหตุของการที่มีผลิตภาพต่ำ เกิดจากคนไม่มีการศึกษามากพอซึ่งก็ฟังดูง่าย แต่จะทำให้ได้จริงเริ่มเป็นเรื่องที่ยากมากขึ้น นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงการอธิบายของนักเศรษฐศาสตร์อีกกลุ่มหนึ่งที่วิเคราะห์ปัญหาความยากจนว่าเกิดจากการขาดแคลนหรือการเข้าไม่ถึงบริการและสินค้าที่จำเป็น ทั้ง ๆ ที่อาจจะมิเงินก็ได้ อย่างไรก็ตาม ดร.อภิหัช พันธเสน นักเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธมองว่าความยากจน สิ่งแวดล้อมและการพัฒนาที่แท้จริงแล้วคือเรื่องเดียวกัน แต่มีจุดเน้นอยู่ที่การพัฒนา จะต้องเป็นการพัฒนาในความหมายที่แท้จริง คือ การพัฒนาสติและปัญญาของมนุษย์ การพัฒนาในลักษณะเช่นนี้จะแก้ปัญหาคความยากจนและสิ่งแวดล้อมพร้อมกันไป

จากการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับพุทธเศรษฐศาสตร์ ผู้ศึกษามีความคิดเห็นว่า การนำพุทธปรัชญาพุทธเศรษฐศาสตร์ มาใช้แก้ปัญหาวิกฤติชุมชนชนบทนั้นนับว่าเป็นการเริ่มต้นแก้ปัญหาคจากฐานล่างมุ่งความเจริญทางด้านจิตใจไม่เน้นด้านวัตถุ ร่วมมือกับธรรมชาติ ไม่ใช่ทุนมากเน้นแรงงานและทรัพยากรในท้องถิ่น ใช้เนื้อที่พอประมาณ และไม่พึ่งพิงเครื่องจักรกล เน้นการผลิตเพื่อกินเองใช้เองพึ่งตนเองได้ ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน รวมทั้งไม่พึ่งพิงระบบตลาด นี้อคือ วิธีการที่จะนำไปสู่ความเป็นชุมชนเข้มแข็งและพึ่งตนเองได้ แต่อย่างไรก็ตามระบบการทำงานของรัฐเป็นแบบจากบนลงล่าง รวมทั้งกระแสนิยมและโลกาภิวัตน์ที่เชี่ยวกรากได้กระแทกเข้ามา ทำให้สังคมชุมชนส่วนใหญ่ปฏิเสธไม่ได้กับลัทธิบริโภคนิยม วัตถุนิยม และการทำให้ทันสมัย หากว่าโครงสร้างและระบบยังขัดแย้งกันอย่างรุนแรงกับแนวทางการพัฒนาชุมชน แนวคิดดังกล่าวจึงเป็นแค่เพียงเรื่องเพื่อฝัน เพราะคงเป็นไปได้ในสถานการณ์เช่นนี้ ดังนั้น รัฐต้องปรับเปลี่ยนทิศทางการพัฒนา การพัฒนาชุมชนจะต้องมองอย่างบูรณาการ ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จะต้องเชื่อมโยงกับชุมชนในเมืองและชนบท ต้องให้ความรู้ ข้อมูลข่าวสาร เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนในการดำเนินการอย่างทั่วถึง จริงจัง และต่อเนื่อง หากรัฐดำเนินการในลักษณะดังกล่าวได้อย่างสอดคล้องกันแล้วละก็ การนำแนวคิดพุทธเศรษฐศาสตร์มาใช้ในการพัฒนาชุมชน เพื่อก่อให้เกิดชุมชนเข้มแข็งก็น่าจะมีความเป็นไปได้สูง เมื่อสภาวะที่สอดคล้องได้เอื้อต่อการนำแนวคิดพุทธเศรษฐศาสตร์มาใช้ในการพัฒนาชุมชนแล้ว บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสติปัญญาของประชาชนให้เกิดความเข้มแข็งเสียก่อน แต่พระสงฆ์ต้องชี้แนะหรือเสนอแนวคิดและ

กระบวนการที่เหมาะสมสอดคล้องกับปัญหาแก่ประชาชนด้วย เพราะตัวประชาชนเองอาจจะไม่สามารถนำหลักการไปประยุกต์ใช้ให้เป็นรูปธรรมได้หากขาดผู้นำ

2.5 พุทธศาสนากับการขับเคลื่อนสังคมไปสู่ความดีงาม

พุทธศาสนามีความเป็นวิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นศาสนาที่มีหลักคำสอนที่มีความเป็นเหตุเป็นผล และสามารถพิสูจน์ได้ หากโครงสร้างและระบบต่าง ๆ ทางสังคมได้รับการบริหารจัดการตามทางสายพุทธ จะทำให้สังคมและชุมชนดีงาม เพราะเมื่อสังคมและชุมชนดีก็จะส่งผลให้คนได้รับการพัฒนาทางสติปัญญา นำคนไปสู่การรวมกันเป็นกลุ่มเพื่อช่วยกันแก้ไขปัญหาต่าง ๆ อย่างมีประสิทธิภาพ อย่างไรก็ตาม การยึดเอาพุทธศาสนาเป็นหลักในการแก้ปัญหาดังกล่าว ในสังคมนั้นทุกภาคส่วนทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชนต้องร่วมมือกันขับเคลื่อนอย่างมียุทธศาสตร์ เพื่อมุ่งไปสู่เป้าหมายแห่งสังคมที่ดีงาม พระไพศาล วิสาโล (2549 : 4-5) ได้กล่าวว่า สังคมปัจจุบันซับซ้อนและกว้างใหญ่กว่าสังคมในอดีตมากนัก ในอดีตเพียงพระราชาเมตตพิเรนทรธรรมหรือตั้งมั่นอยู่ในจักรวรรดิวัตรก็สามารถทำให้บ้านเมืองมีความสุข มีสภาพที่เกื้อกูลต่อชีวิตที่ดีงามได้ แต่ในปัจจุบันนอกจากผู้นำจะไม่มีอำนาจมากกว่าพระราชาในอดีตแล้วสังคมยังกว้างใหญ่และซับซ้อนเกินกว่าที่จะอยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของผู้นำคนใดคนหนึ่งหรือกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งได้ สังคมที่ดีงามมิได้อยู่ในกำมือของตัวบุคคลอีกต่อไป หากขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยต่าง ๆ มากมาย รวมทั้งโครงสร้างและระบบต่าง ๆ ในสังคม อาทิ ระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมือง ตลอดจนวัฒนธรรมที่มีวัฒนธรรมที่มีอิทธิพลในสังคม ด้วยเหตุนี้การสร้างสังคมที่ดีงาม จึงไม่อาจทำได้ด้วยการเรียกร้องให้คนดีมีคุณธรรม และมีความสามารถมาปกครองบ้านเมืองเท่านั้น หากจะต้องพยายามส่งเสริมให้เกิดเงื่อนไขทางสังคมที่ดีงาม รวมทั้งโครงสร้างและระบบต่าง ๆ ในสังคมที่เกื้อกูลต่อชีวิตที่ดีงามด้วย

ธรรม จึงมิใช่เรื่องส่วนบุคคลเท่านั้น หากจะต้องนำไปจัดวางให้เป็นพื้นฐานของโครงสร้างและระบบต่าง ๆ ในสังคมด้วย หลักภavana 4 เป็นหนึ่งในหลักธรรมที่สามารถเป็นแนวทางในการจัดสรรโครงสร้างและระบบต่าง ๆ ในสังคมได้ กล่าวคือ จะต้องเป็นไปเพื่อการพัฒนาชีวิตทั้ง 4 ด้าน คือ กาย ความประพฤติ จิตและปัญญา กล่าวอีกนัยหนึ่งสังคมที่ดีงามควรมี 4 มิติ คือ

1. มิติทางกายภาพผู้คนปราศจากความยากจน ปลอดภัยจากปัญหามลภาวะและภัยธรรมชาติ มีสุขภาพพลานามัยที่ดีไม่ถูกคุกคามด้วยโลกภัยไข้เจ็บหรือป่วยเพราะขาดแคลนหรือบริโภคน้อยเกินไป

2. มิติทางความประพคติ ผู้คนมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันไม่เบียดเบียน เอารัดเอาเปรียบหรือรังเกียจเหยียดฉันท์กัน มีการเคารพศักดิ์ศรีและสิทธิของกันและกัน ไม่ถูกรุมเร้าด้วยปัญหาอาชญากรรมหรือภัยสงคราม ครอบครัวและชุมชนมีความมั่นคงและเกื้อกูลกัน

3. มิติทางจิต ผู้คนมีสุขภาพจิตดี มีความสุขสงบในจิตใจ ไม่เครียด ห่มหมอง รู้สึกอ้างว้างโดดเดี่ยวหรือเต็มไปด้วยความโกรธแค้นพยาบาท ไม่หมกมุ่นกับยาเสพติดหรือหาทางออกด้วยการฆ่าตัวตาย

4. มิติทางปัญญา ผู้คนรู้จักคิด ใช้ความรู้และเหตุผลในการวินิจฉัย ไม่มองและตัดสินด้วยอคติหรืออารมณ์ความรู้สึกสามารถแก้ความทุกข์ที่เกิดขึ้นกับตนเองได้ด้วยปัญญา ผู้คนเข้าใจความเป็นจริงของชีวิตและรู้เท่าทันความเป็นไปของโลก

สังคมที่ดังามทั้ง 4 มิติดังกล่าวจะเป็นไปได้ ถ้าพึงการเทศนาสั่งสอนและการทำตัวเองให้ดีขึ้นไม่เพียงพอกหากโครงสร้างและระบบต่าง ๆ ในสังคมก่อผลตรงกันข้ามคือทำให้ประชาชนยากจนลงหมกมุ่นในอบายมุขมากขึ้น และกระตุ้นให้เกิดความรังเกียจเหยียดฉันท์กันด้วยเหตุผลทางศาสนา ภาษาเชื้อชาติ เป็นต้น สิ่งที่จะต้องทำควบคู่กันไปก็คือการเปลี่ยนโครงสร้างและระบบต่าง ๆ ให้เป็นไปในทางส่งเสริมมิติทั้ง 4 ให้เป็นจริง กล่าวคือ

1. ระบบเศรษฐกิจ ส่งเสริมให้เกิดการกระจายรายได้อย่างยุติธรรม ไม่ทำให้ช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจนเพิ่มมากขึ้น รวมทั้งปกป้องผู้ยากไร้จากการเอาเปรียบของผู้มีอำนาจทางเศรษฐกิจ ผู้คนมีโอกาสในการเข้าถึงทรัพยากรสาธารณะหรือของรัฐอย่างเท่าเทียมกัน มีปัจจัยในการผลิตและดำรงชีพขั้นพื้นฐานเป็นต้น

2. ระบบการเมือง ไม่ผูกขาดอำนาจไว้ที่คนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งแต่กระจายอำนาจให้ประชาชนทุกภาคส่วนได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจตั้งแต่ระดับชุมชนไปถึงระดับชาติ รวมถึงการดูแลจัดการทรัพยากรท้องถิ่น มีกลไกที่สามารถป้องกันการใช้อำนาจในทางที่ผิดหรือการฉ้อราษฎร์บังหลวงได้อย่างมีประสิทธิภาพให้หลักประกันทางสิทธิเสรีภาพและคุ้มครองสิทธิมนุษยชน มีกลไกการแก้ปัญหาความขัดแย้งโดยสันติวิธีเป็นต้น

3. ระบบการศึกษา ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้และฝึกฝนตนในทุกมิติ ไม่หลงติดอยู่กับระบบบริโภคนิยมหรือถูกครอบงำด้วยลัทธิใด ๆ อย่างไร้วิจารณ์ญาณ ผู้คนสามารถพัฒนาและใช้ศักยภาพทั้ง 4 มิติ ให้เกิดประโยชน์สูงสุดทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น นอกจากสามารถแก้ปัญหาของตนได้แล้วยังสามารถช่วยเหลือส่วนรวมด้วยวิธีทางที่สันติ

4. ระบบสื่อสารมวลชน ส่งเสริมให้เกิดการบริโภคที่ถูกต้องและทัศนคติที่เกื้อกูลต่อการพัฒนาทั้ง 4 มิติ ไม่ถูกรอบงำด้วยอำนาจทุนหรือกลุ่มผลประโยชน์ใด ๆ เป็นสื่อกลางที่ส่งเสริมให้

ความเข้าใจกัน การยอมรับความหลากหลายทางวัฒนธรรม รวมทั้งเคารพในความแตกต่างทางความคิด และอัตลักษณ์

สังคมที่ดีงามนอกจากจะต้องมีโครงสร้างและระบบที่เอื้อให้เกิดชีวิตที่ดีงามแล้ว ยังจำเป็นต้องมีวัฒนธรรมที่สอดคล้องไปในแนวทางเดียวกัน เราอาจเรียกวัฒนธรรมดังกล่าวว่า วัฒนธรรมแห่งการตื่นรู้ โครงสร้างนั้นไม่ว่าจะดีเพียงใดย่อมต้องมีการปรับเปลี่ยนตามยุคสมัย แต่ถ้ามีวัฒนธรรมที่ดีงามเป็นเครื่องรองรับก็ช่วยให้การปรับเปลี่ยนนั้นเป็นไปอย่างเหมาะสมกับกาลเวลา แทนที่จะแข็งตัวจนฝืนความเปลี่ยนแปลง นอกจากนั้นโครงสร้างยังเป็นสิ่งที่ขึ้นอยู่กับตัวบุคคลที่อยู่ในโครงสร้างนั้นไม่ใช่ น้อย แม้โครงสร้างจะดีเพียงใดแต่ตัวบุคคลไม่ดีด้วยก็อาจก่อให้เกิดผลที่ไม่พึงปรารถนา วัฒนธรรมนั้นมิบทบาทโดยตรงในการกำหนดจิตสำนึกและพฤติกรรมของผู้คนวัฒนธรรมที่ดี ย่อมอำนวยให้เกิดบุคคลที่มีจิตสำนึก และพฤติกรรมที่ดีงามจึงเป็นองค์ประกอบที่เสริมกับโครงสร้าง เพื่อก่อให้เกิดสังคมที่ดีงาม พุทธศาสนาสามารถช่วยให้เกิดวัฒนธรรมแห่งการตื่นรู้ได้ด้วยการเสริมสร้างโลกทัศน์ที่ไปพ้นจากวัตถุนิยม แม้พุทธศาสนามีได้ปฏิเสธวัตถุ แต่เห็นว่าความสุขนั้นมีได้ขึ้นอยู่กับวัตถุเสมอไป นอกจากความสุขทางกายภาพแล้วเรายังต้องการความสุขทางจิตใจ และความสุขทางใจนี้เองที่เป็นความสุขที่ลึกซึ้งที่สุดที่มนุษย์ที่ทุกคนควรเข้าถึงให้ได้ จุดมุ่งหมายสูงสุดของมนุษย์ยังมีได้อยู่ที่การครอบครองวัตถุให้ได้มากที่สุดแต่อยู่ที่การเข้าถึงความสุขทางจิตด้วยตนเองและเอื้อให้ผู้อื่นเข้าถึงด้วยเช่นกัน ความสุขดังกล่าวจะช่วยให้ได้หลงใหลมัวเมาไปกับวัตถุเพราะประจักษ์ด้วยตนเองว่ามีความสุขที่ประเสริฐและลึกซึ้งกว่าความสุขทางวัตถุมากนัก นอกจากโลกทัศน์ในแง่มนุษย์ที่ลึกซึ้งและพุทธศาสนายังเอื้อให้เกิดโลกทัศน์ที่มองเห็นมนุษย์อย่างเชื่อมโยงสัมพันธ์กับสรรพชีวิตและสิ่งแวดล้อมชีวิต สังคม และธรรมชาติ "ไม่อาจแยกกันได้" ความสุขของเราแต่ละคนผูกติดอยู่กับความสุขของคนรอบข้าง สังคมรอบตัว และธรรมชาติแวดล้อม สำเนียงดังกล่าวจะช่วยให้เราอ่อนโยนต่อธรรมชาติและรู้สึกถึงบุญคุณของสรรพชีวิตและทุกคนในสังคมมากขึ้น เอาตัวเองเป็นศูนย์กลางน้อยลง ไม่มองตนเองในกรอบแคบ โดยมองคนต่างเชื้อชาติ ศาสนา ภาษาเป็นคนอื่น หากมองเห็นมนุษย์ทุกคนและทุกชีวิตว่าเป็นเพื่อนรอบโลกที่อยู่ภายใต้สายสัมพันธ์เดียวกัน มีความรักและเห็นอกเห็นใจกันมากขึ้น พุทธศาสนายังช่วยให้เกิดวัฒนธรรมแห่งการตื่นรู้ได้ด้วย การส่งเสริมการพัฒนาจิต พุทธศาสนามีระบบการพัฒนาจิตโดยอาศัยสมาธิภาวนาเป็นพื้นฐาน จิตนั้นมีคุณภาพหลายประการที่สามารถพัฒนาได้ เช่น สติ สมาธิ เมตตา กรุณา รวมทั้งปัญญา แม้ว่าคุณภาพแต่ละชนิดต้องการวิธีการที่แตกต่างกัน แต่จุดร่วมก็คือการกลับมารู้จักตนเองและมีความสงบเย็นเป็นผลที่ตามมา การพัฒนาจิตให้มีคุณภาพดังกล่าวนอกจากให้ตนเองเป็นสุขและเป็นทาสวัตถุน้อยลงแล้ว ยังเอื้อให้เกิดสัมพันธภาพที่ดีงามกับผู้อื่น มีความเอื้ออาทร ไม่ระบายนึกใส่คนอื่น หากปรารถนาช่วยให้ผู้อื่นมีความสุข การพัฒนาจิตเป็นพื้นฐานสำคัญของการมีจริยธรรม หรือศีลที่ดีงามในสังคม จริยธรรมที่ดีงามนอกจาก

จะเกิดจากการพัฒนาจิต โดยอาศัยสมาธิภาวนาแล้วยังสามารถบ่มเพาะได้ด้วย การอาศัยกัลยาณมิตรและกระบวนการกลุ่ม พุทธศาสนาสามารถส่งเสริมให้เกิดกระบวนการกลุ่มดังกล่าวได้ในหลายลักษณะ ดังที่พระสงฆ์ในหลายท้องถิ่นส่งเสริมให้ชาวบ้านรวมกลุ่มเพื่อการพัฒนาชุมชน อนุรักษ์วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม รวมถึงกลุ่มที่จะสะสมทรัพย์ กลุ่มดังกล่าวหากมีกระบวนการที่ดี เช่น ส่งเสริมให้ทุกคนมีส่วนร่วม มีการสรุปทบทวนและแลกเปลี่ยนประสบการณ์ นอกจากจะสร้างความไว้วางใจให้เกิดขึ้นแล้วยังช่วยหล่อหลอมให้เกิดความเสียสละและรับผิดชอบต่อส่วนรวม ตลอดจนตั้งมั่นในศรัทธามากขึ้น

การยึดหลักพุทธมาใช้ดำเนินชีวิตทำให้คนใช้ชีวิตอย่างมีสติปัญญา ไม่อ่อนไหวต่อกิเลสที่เข้ามากระตุ้นอย่างปฏิเสธไม่ได้ แต่เราสามารถเลือกรับแต่สิ่งที่เหมาะสมกับเราได้ แล้วในที่สุดจะนำไปสู่ชุมชนที่เข้มแข็ง โดยไม่ต้องพึ่งพิงปัจจัยภายนอกชุมชน การดำเนินตามวิถีพุทธเป็นเส้นทางที่ต้องใช้สติ ความเพียรพยายาม และความมุ่งมั่น ขณะเดียวกันก็ต้องมีศรัทธาอย่างแรงกล้าว่าวิถีพุทธเป็นสิ่งที่เดียวที่จะนำไปสู่สังคมที่ดีงามและยั่งยืน ดังนั้น การขับเคลื่อนพุทธศาสนาเพื่อนำสังคมไปสู่ความดีงาม ผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชนจะต้องร่วมมือกันก่อร่างสร้างโครงสร้างให้เกื้อหนุนกัน ซึ่งจะส่งผลให้การทำงานของระบบย่อยต่าง ๆ ในสังคมมีการผสมผสานกลมกลืนกัน อย่างดี อันเป็นผลให้สังคมอยู่ในสภาพสมดุล โดยแต่ละสถาบันจะทำหน้าที่สนับสนุนส่งเสริมซึ่งกันและกัน เพื่อสนองตอบความต้องการของสังคมโดยรวม (Radcliff-Brown, A.B. 1946 : 152) นอกจากนี้ ผู้นำต้องส่งเสริมวัฒนธรรมการเรียนรู้ มีจิตที่ผูกพันในภาระกิจที่ทำ สร้างแรงจูงใจที่ยึดมั่นกับเป้าหมาย สร้างทักษะในการปรับเปลี่ยนให้ทันสมัย (เนาวรัตน์ พลายน้อย, 2547 : 6) หากปฏิบัติได้ตามนี้สังคมที่ดีงามและมั่นคงยั่งยืนก็อาจเกิดขึ้นได้ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์

2.6 แนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง

เศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำรัสชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตแก่พสกนิกรชาวไทยมาโดยตลอดนานกว่า 30 ปี เศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาชี้ถึงแนวทางการดำรงอยู่ของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับปัจเจกชน จนกระทั่งถึงระดับรัฐให้ดำเนินไปทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) โดยมีองค์ประกอบ 3 ส่วน ได้แก่ (1) ความพอประมาณ (2) ความมีเหตุผล และ (3) มีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี และจะต้องอาศัยความรู้ ความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผนการดำเนินการทุกขั้นตอน และขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ ให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติปัญญา รวมทั้งการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ซึ่งจะเป็นรากฐานที่เข้มแข็งส่งผลให้

ชีวิตมีคุณภาพ พึ่งตนเองได้ ชุมชนเข้มแข็ง ดำรงอยู่ในระบบ นิเวศน์ที่สมดุลก่อเกิดการพัฒนาที่มั่นคง และยั่งยืน

สำนักงานคณะกรรมการพิเศษ เพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ (ม.ป.ป. : 1) ได้ให้ความหมายเศรษฐกิจพอเพียงว่า หมายถึง เศรษฐกิจที่สามารถอุ้มชูตัวเองได้ให้มีความพอเพียงกับตัวเองอยู่ได้โดยไม่ต้องเดือดร้อน โดยต้องสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจของตนเองให้ดีเสียก่อน คือ ตั้งตัวให้มีความพอกินพอใช้ ไม่ใช่มุ่งหวังแต่จะทุ่มเทสร้างความเจริญ ยกเศรษฐกิจให้รวดเร็วแต่เพียงอย่างเดียว เพราะผู้ที่มีอาชีพและฐานะเพียงพอที่จะพึ่งตนเอง ย่อมสามารถสร้างความเจริญก้าวหน้า และฐานะทางเศรษฐกิจขั้นที่สูงขึ้นไปตามลำดับต่อไปได้

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (ม.ป.ป. : ออนไลน์) ได้กล่าวถึง ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงในมุมมองของชุมชนไว้ โดยมีการแบ่งความหมายออกเป็น 3 ระดับ คือ ระดับจิตสำนึก ระดับปฏิบัติ และระดับปฏิเวธ (ผลที่เกิดจากการปฏิบัติ) โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. ระดับจิตสำนึก เกิดขึ้นจากการที่สมาชิกในชุมชนแต่ละคนตระหนักถึงความสุขและความพอใจในการใช้ชีวิตอย่างพอดี และรู้สึกถึงความพอเพียง คือ ดำเนินชีวิต “อย่างสมถะ” ประกอบสัมมาชีพเลี้ยงตนเองได้อย่างถูกต้อง ไม่ใ้หือคดอยาก หรือโลภแล้วดักดวง หรือเบียดเบียนผู้อื่นจนเกินความจำเป็น แต่คิดเผื่อแบ่งปันไปยังสมาชิกคนอื่น ๆ ในชุมชนด้วย อย่างไรก็ตามแม้ว่าระดับความพอเพียงของสมาชิกแต่ละคนจะไม่เท่าเทียมกัน แต่สมาชิกทุกคนที่ดำเนินชีวิตตามหลักการเศรษฐกิจพอเพียงสอดคล้องกันในการยึดมั่นหลักการ 3 ประการ คือ ประการแรก การใช้ชีวิตบนพื้นฐานของการรู้จักตนเอง ด้วยการพยายามทำจิตใจให้ผ่องใสอยู่เป็นประจำอย่างต่อเนื่อง ประการที่สอง การคิดพึ่งพาตนเองและพึ่งพาซึ่งกันและกันในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ และประการที่สาม การใช้ชีวิตอย่างพอเพียง รู้จักการเสียสละ และทำประโยชน์ให้แก่ส่วนรวม

2. ระดับปฏิบัติ ผู้แทนในแต่ละชุมชน มีความคิดเห็นอย่างหลากหลาย ซึ่งสามารถสรุปเป็นแนวทาง ในการนำหลักการเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในระดับปฏิบัติ ได้เป็น 4 ขั้นตอน คือ (1) พึ่งตนเองได้ (2) อยู่ได้อย่างพอเพียง (3) อยู่ร่วมกันอย่างเอื้ออาทร และ (4) อยู่ดียิ่งขึ้นด้วยการเรียนรู้ โดยแต่ละขั้นตอนมีรายละเอียด ดังนี้

ขั้นแรก สมาชิกในชุมชนควรยึดหลักการของการ “พึ่งตนเอง” คือ ต้องพยายามพึ่งตนเองให้ได้ ในระดับครอบครัวก่อน ให้แต่ละครอบครัวมีการบริหารจัดการอย่างพอเพียงและประหยัด ไม่ฟุ่มเฟือย โดยสมาชิกแต่ละคนจะต้องรู้จักตัวเอง เช่น รู้ข้อมูลรายรับ-รายจ่ายในครอบครัวของตนเองและสามารถรักษาระดับการใช้จ่ายของตนเอง และสามารถรักษาระดับการใช้จ่ายของตนเองไม่ให้เกินหนี้ และ

สมาชิกจะต้องรู้จักดึงศักยภาพที่มีอยู่ในตนเองออกมาใช้ให้เกิดประโยชน์ที่สุด โดยเฉพาะควรสามารถพึ่งตนเองในเรื่องของปัจจัยสี่ ให้ได้ระดับหนึ่ง

ขั้นที่สอง หลังจากที่สมาชิกพึ่งตนเองในด้านปัจจัยสี่ดังกล่าวข้างต้นได้แล้ว สมาชิกทุกคนควรพัฒนาตนเองให้สามารถ “อยู่ได้อย่างพอเพียง” คือ ดำเนินชีวิตโดยยึดหลักทางสายกลาง มัชฌิมาปฏิปทา ให้ตนเองได้อย่างสมดุล คือ มีความสุขที่แท้ โดยไม่ให้รู้สึกขาดแคลนจนต้องเบียดเบียนตนเอง หรือดำเนินชีวิตอย่างเกินพอดีจนต้องเบียดเบียนผู้อื่นหรือเบียดเบียนสิ่งแวดล้อม แต่ให้ดำเนินชีวิตดังที่สมาชิกในภาคเหนือเรียกว่า เป็นการดำเนินชีวิตการทำเกษตรแบบ “แกงโฮะ” คือ ให้มุ่งทำเกษตรแบบพออยู่พอกิน ปลูกไว้กินเองก่อน หากเหลือจึงขาย และขยายพันธุ์ รวมทั้งสนับสนุนให้มีการลงแขก เพื่อเสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิก แทนการใช้เครื่องจักรกลเพื่อทุนแรง

ขั้นที่สาม สมาชิกในชุมชนควร “อยู่ร่วมกันอย่างเอื้ออาทร” คือ มีความคิดที่จะแจกจ่ายแบ่งปันไปให้ผู้อื่น ซึ่งจะทำให้ได้เพื่อนและเกิดเป็นวัฒนธรรมที่ดี ที่จะช่วยลดความเห็นแก่ตัวและสร้างความพอเพียงให้เกิดขึ้นในจิตใจ เช่น ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ สมาชิกที่อาศัยอยู่บริเวณป่าเพื่อมาใช้ในการยังชีพให้พออยู่พอกิน พอเหลือ จึงค่อยแจกจ่ายออกไปด้วยวิธีให้ไม้ใช้ด้วยวิธีการขาย ซึ่งเมื่อทำได้ดังนี้ ก็จะทำให้สมาชิกมีทรัพยากรหมุนเวียนได้ตลอดทั้งปีอย่างพอเพียง และเก็บไปเพื่อกิน ไม่ได้เก็บไปขายเพื่อร่ำหาเงิน ซึ่งการมีจิตใจที่แบ่งปันกันนี้เป็นพื้นฐานทำให้เกิดการรวมกลุ่มทางสังคม สร้างเป็นเครือข่ายเชื่อมโยงระหว่างสมาชิกต่อไป

ขั้นสุดท้าย สมาชิกควร “อยู่ดียังขึ้นด้วยการเรียนรู้” คือ ต้องรู้จักพัฒนาตนเอง โดยการเรียนรู้จากธรรมชาติและประสบการณ์ในโลกกว้างด้วยตนเอง หรือจากการแลกเปลี่ยนร่วมกับผู้อื่น ให้เกิดเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ที่ทุกคนช่วยกันพัฒนาชีวิตของตนเองและผู้อื่นร่วมกัน มีการสืบทอดและเรียนรู้เพื่อพัฒนาให้เป็นสังคมที่มั่นคงและยั่งยืนตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง โดยใช้คุณธรรมและวัฒนธรรมเป็นค่านำ ไม่ได้ใช้เงินเป็นตัวตั้ง

3. ระดับปฏิเวธ (ผลที่เกิดจากการปฏิบัติ) ความหมายของปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงครอบคลุมไปถึงการวัดผลจากการปฏิบัติตามหลักการข้างต้นด้วย กล่าวคือ สมาชิกในแต่ละชุมชน ได้พัฒนาชีวิตของตนเองให้ดีขึ้น โดยเริ่มจากการพัฒนาจิตใจ ให้เกิดความพอเพียงในทุกระดับของการของการดำเนินชีวิตทั้งในระดับครอบครัว ชุมชน และขยายไปถึงระดับสังคม ดังนี้

1) ความพอเพียงในระดับครอบครัว คือ การที่สมาชิกในครอบครัวมีความเป็นอยู่ในลักษณะที่พึ่งพาตนเองได้อย่างมีความสุข ทั้งทางกายและทางใจ สามารถดำเนินชีวิตได้โดยไม่ต้องเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น รวมทั้งไม่เป็นหนี้หรือมีภาระด้านหนี้สินของตนเองและครอบครัว แต่สามารถหาปัจจัยสี่ มาเลี้ยงตนเองได้โดยที่ยังมีเหลือเป็นส่วนออมของครอบครัวด้วย

2) ความพอเพียงในระดับชุมชน เกิดขึ้นจากที่สมาชิกจากแต่ละครอบครัวในชุมชนก่อนที่จะรู้จักรวมกลุ่มกันทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม เช่น บริหารจัดการปัจจัยต่าง ๆ เช่น ทรัพยากร ภูมิปัญญา หรือศักยภาพของสมาชิกในท้องถิ่น ที่มีอยู่ให้สามารถนำไปใช้ดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้องและสมดุล เพื่อให้เกิดความเป็นอยู่ที่ดีพอเพียงของชุมชนโดยรวมในที่สุด

3) ความพอเพียงในระดับสังคม เกิดขึ้นจากการรวมกลุ่มของชุมชนหลายๆ แห่งที่มีความพอเพียง มาร่วมกันแลกเปลี่ยนความรู้ สืบทอดภูมิปัญญาและร่วมกันพัฒนาตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อสร้างเป็นเครือข่ายเชื่อมโยงระหว่างชุมชน ให้เกิดเป็นสังคมแห่งความพอเพียงในที่สุด

สำหรับแนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงได้มีนักคิดและนักวิชาการ ได้กล่าวถึง แนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงไว้ดังต่อไปนี้

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2549 : 11) ได้กล่าวว่า การพัฒนาตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง คือ การพัฒนาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของทางสายกลาง และความไม่ประมาท โดยคำนึงถึงความพอประมาณ ความมีเหตุผล การสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว ตลอดจนใช้ความรู้ความรอบคอบและคุณธรรม ประกอบการวางแผน การตัดสินใจและการกระทำ

อภิชัย พันธเสน ได้กล่าวว่า ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียง คือ ความพอมีพอกิน ซึ่งความพอมีพอกินนี้ก็แปลว่า เศรษฐกิจพอเพียงนั่นเอง ดังที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงอธิบายความหมายในวันที่ 4 ธันวาคม 2541 ณ ศาลาดุสิดาลัยว่า “คำว่าพอเพียงมีความหมายกว้างขวางกว่าความสามารถในการพึ่งตนเอง หรือความสามารถในการยืนบนขาของตนเอง เพราะความพอเพียงหมายถึง การที่มีความพอ คือ มีความโลภน้อยก็เบียดเบียนคนอื่นน้อยถ้าประเทศใดมีความคิดนี้ มีความคิดว่าจะอะไรที่พอเพียง หมายความว่า พอประมาณ ซื่อตรง ไม่โลภอย่างมากคนเราก็อาจเป็นสุข พอเพียงนี้ อาจจะมีมากอาจจะมีของหรูหราได้ แต่ต้องไม่เบียดเบียนคนอื่น” ในที่สุดพระองค์ได้ทรงสรุปว่า “เศรษฐกิจพอเพียงนี้ก็แปลว่าความพอประมาณและความมีเหตุผล” ดังนั้น แนวคิดนี้มีความเป็นเหตุเป็นผลตามแนวพุทธธรรม นั่นคือ ซื่อตรงและไม่โลภอย่างมาก ซึ่งต่างกับการมีเหตุผลตามแนวคิดตะวันตก ที่เน้นประโยชน์ส่วนตนเป็นที่ตั้ง โดยเชื่อว่าในที่สุดเมื่อทุกคนคำนึงถึงประโยชน์ส่วนตน สังคมโดยรวมก็จะได้รับประโยชน์ด้วยทั้งหมดนี้ เป็นการอธิบายความมีเหตุผลแบบตะวันตก ซึ่งมีลักษณะของความเป็นตรรกะที่ไม่เป็นความจริงเสมอในทุกกรณี ส่วนคำว่า พอประมาณนั้น มีความหมายเช่นเดียวกับ “ทางสายกลาง” ในพุทธธรรม คือ ไม่เอียงไปในทางที่ถูกครอบงำโดยกิเลส แต่ในขณะที่เดียวกันก็ไม่ทรมาณตนเองจนเกิด ความทุกข์ยาก ถ้าใช้ความคิดแบบเศรษฐศาสตร์ตะวันตก ความพอประมาณ คือ จุดที่ดีที่สุดในที่ไม่จำเป็นต้องเป็นจุด ที่สูงหรือต่ำสุดภายใต้สถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่ง โดยสรุปถ้าหากจะดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจตามแนวพระราชดำริเศรษฐกิจพอเพียงจะต้องประกอบด้วย (1) การใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม (2) การที่ขนาดการผลิตที่เหมาะสม

(3) ไม่โลกเกินไป และไม่เน้นกำไรระยะสั้นเป็นหลัก (4) เน้นความซื่อสัตย์สุจริตในการประกอบการ (5) เน้นการกระจายความเสี่ยงในแง่ของการมีผลิตภัณฑ์ที่หลากหลาย (6) เน้นการบริหารความเสี่ยง (7) เน้นการตอบสนองความต้องการของตลาดภายในท้องถิ่น ตลาดในภูมิภาค ตลาดภายในประเทศ และตลาดต่างประเทศตามลำดับ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2546 : ออนไลน์)

ประเวศ วะสี ได้กล่าวว่า เศรษฐกิจพอเพียง คือ เศรษฐกิจที่มีรูปแบบเป็นทางสายกลางหรือ เศรษฐกิจแบบมัชฌิมาปฏิปทา เพราะเชื่อมโยงทุกอย่างเข้ามาด้วยกันทั้งเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม ที่จริงคำว่า เศรษฐกิจเป็นคำที่มีความหมายในทางที่ดี หมายถึง ความเจริญที่เชื่อมโยง กาย ใจ สังคม และวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมเข้าด้วยกัน แต่ได้มีการนำเอาคำว่า เศรษฐกิจไปใช้ในลักษณะที่แยกส่วน หมายถึง การแสวงหาเงินเท่านั้น เมื่อแยกส่วนก็ทำลายส่วนอื่น ๆ จนเสียดุลและวิกฤติ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2546 : ออนไลน์)

สำนักงานนโยบายและแผน ระบุว่า เศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาที่ชี้ให้เห็นถึงแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติงานของประชาชนทุกในระดับตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชนจนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและการบริหารประเทศ ให้ดำเนินไปในลักษณะทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนา เศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อยุคโลกาภิวัตน์ ซึ่งกระทรวงมหาดไทยได้น้อมนำกระแสพระราชดำริของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เรื่องเศรษฐกิจพอเพียงมากำหนดเป็นแนวทางการดำเนินการ เพื่อแก้ไข วิกฤติการณ์เศรษฐกิจ โดยนำแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมากำหนดยุทธศาสตร์เรื่อง “เศรษฐกิจชุมชน พึ่งตนเอง” ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2541 และจากผลการศึกษาได้กำหนดกลยุทธ์ออกมามีดังนี้ คือ (สำนักงาน คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2546 : ออนไลน์)

กลยุทธ์แรก ยึดหลักครอบครัวและชุมชนเป็นหลักโดยเริ่มจากพัฒนาครอบครัวให้พึ่งตนเองได้ เมื่อครอบครัวพึ่งตนเองได้แล้ว ก็จะเป็นรากฐานในการสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนต่อไป

กลยุทธ์ที่สอง ยึดการรวมกลุ่มทางเศรษฐกิจ โดยนำกิจกรรมทางเศรษฐกิจมาเป็นเครื่องมือในการรวมกลุ่มของประชาชน

กลยุทธ์ที่สาม ยึดการรวมกลุ่มเป็นเครือข่ายองค์กรชุมชนโดยสนับสนุนให้มีการสร้างเครือข่าย ขึ้นตั้งแต่ในระดับหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด ภาค และในประเทศ เพื่อให้เกิดพลังความร่วมมือ ในการดำเนินกิจกรรมในชุมชน

กลยุทธ์ที่สี่ ยึดการส่งเสริมระบบการตลาดของชุมชนโดยสนับสนุนให้มีมาตรการสร้างระบบ ตลาดที่เป็นธรรม และเป็นเวทีการเรียนรู้แลกเปลี่ยนประสบการณ์ด้านอาชีพและการตลาดของชุมชน

กลยุทธ์ที่ห้า ยึดการจัดเวทีชาวบ้านเป็นหลักแบบ “คิดเอง ทำเอง” เป็นการสนับสนุนประชาชนและชุมชนพัฒนากระบวนการเรียนรู้ในการวิเคราะห์ปัญหาด้วยตนเอง โดยความร่วมมือจากทุกฝ่ายในลักษณะพหุภาคี

สำหรับปัจจัยในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (ม.ป.ป. : ออนไลน์) ได้จัดกลุ่มประเภทปัจจัยในการขับเคลื่อนการพัฒนาบนพื้นฐานของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงได้ 4 กลุ่มปัจจัย โดยเรียงตามลำดับความสำคัญของแต่ละปัจจัย ได้ดังนี้

กลุ่มที่ 1 กลุ่มปัจจัยทุนทางสังคม ทุนทางสังคมแบ่งออกได้เป็น 2 รูปแบบ คือ (1) ทุนทางสังคมที่เป็นรูปธรรม อันรวมถึงทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ (2) ทุนทางสังคมที่เป็นนามธรรม เช่น วัฒนธรรมและภูมิปัญญา ความรู้ในสังคม ความสัมพันธ์ไว้วางใจกันในชุมชน เป็นต้น

ในชุมชนโดยทั่วไปแล้ว คนในชุมชนจะกระตือรือร้นที่จะรวมกลุ่มกันเมื่อมีปัญหาเกิดขึ้น และปัญหานั้นส่งผลกระทบผลประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ในชุมชน ดังนั้น กระบวนการสร้างสำนึกร่วมในการร่วมมือกันแก้ไขปัญหาจึงเกิดขึ้นอย่างธรรมชาติ โดยผ่านการกลุ่มของคนท้องถิ่นในการร่วมมือกันใช้เหตุผลวิเคราะห์ปัญหา และสังเคราะห์แนวทางแก้ไขตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อสร้างและปกป้องผลประโยชน์ร่วมของคนภายในชุมชน เมื่อการรวมกลุ่มประสบผลสำเร็จ ชุมชนจำเป็นต้องสร้างเครือข่ายกับชุมชนอื่นที่ประสบปัญหาเดียวกัน เพื่อแลกเปลี่ยนข้อมูล ประสพการณ์ ความรู้ และร่วมมือกันสร้างภูมิคุ้มกันให้แก่ชุมชนตน ท้ายสุดการเรียนรู้ซึ่งกันและกันระหว่างชุมชนยังสามารถส่งเสริมการพัฒนาทางด้านต่าง ๆ อีกด้วย

กลุ่มปัจจัยทุนทางสังคมได้แบ่งแยกออกเป็นปัจจัยย่อยต่าง ๆ ได้แก่ (1) ภูมิปัญญา วัฒนธรรมท้องถิ่น (2) ศาสนา และ (3) พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

1) ภูมิปัญญาและวัฒนธรรม ความสำคัญของวัฒนธรรมไทย คือ การมีคุณธรรมเป็นพื้นฐาน เราจึงต้องใช้คุณธรรมนำการพัฒนา โดยมี “ระบบดี ระบบสวย รวยคุณธรรม” วางแผนการจัดการที่ดีของสภาชุมชน ชุมชนที่มีวัฒนธรรมและภูมิปัญญา ปกครองไม่ยาก ทั้งนี้ ต้องบริหารด้วยปัญญาทำอะไรก็ต้องใช้ปัญญา ซึ่งเมื่อปัญญา “มีปัญญา ปัญญาจึงเกิด” และต้องมีจิตใจที่ตั้งอยู่ในวัฒนธรรมมิได้มุ่งเอาชนะกัน แต่เน้นความพอดี โปร่งใส มีคุณธรรม การใช้ภูมิปัญญาและ วัฒนธรรมเป็นปัจจัยในการขับเคลื่อน โดยใช้ประเพณีท้องถิ่นของตนเอง ต้องทำเอง ฝึกเองและเรียนรู้ด้วยตนเอง เพราะไม่ทำก็ไม่รู้ หรือไม่ทำก็ไม่มีความรู้ ต้องหาสถานที่สงบฝึกปัญญา ซักถามเมื่อสงสัย รู้ที่มาที่ไป รู้รากเหง้าตนเอง สร้างนิสัยผูกมัดเชื่อมโยงชุมชนโดยการออมทรัพย์ร่วมกันผ่านโครงการพึ่งตนเอง เพื่อสร้างเม็ดเงิน และใช้เงินที่เหลือจัดสวัสดิการชุมชน

2) ศาสนา เป็นปัจจัยหนึ่งที่สำคัญในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง เนื่องจากศาสนาทำให้คนเราคำเนินชีวิตตามกรอบคุณธรรม ไม่ฟุ้งเฟ้อ หลักคำสอนทางศาสนาเป็นที่พึ่งของทุกคนมาตั้งแต่

เด็ก โดยส่วนใหญ่คนเราในวันเด็กและวัยรุ่น จะให้ความสำคัญกับหลักคำสอนทางศาสนามากกว่าคนในวัยรุ่นที่ยังดำเนินชีวิตอย่างคึกคะนอง และมักหลงไปตามความสนุกสนาน ทำให้มีเวลา ศึกษาศาสนาน้อยกว่าคนในวัยอื่น ๆ แต่อย่างไรก็ตาม ทุกคนก็ยังคงต้องยึดหลักธรรมของศาสนาอย่างเคร่งครัดจะได้รับความนับถือจากคนอื่น ๆ ในชุมชนเป็นพิเศษ ดังจะเห็นได้จากศาสนาพุทธที่คนให้ความสำคัญนับถือพระ หรือศาสนาอิสลามที่มุสลิมทุกคนจะให้ความสำคัญต่อโตะครุเป็นอย่างมากศาสนาทุกศาสนาสอนให้เราทราบว่าบาปบุญเป็นอย่างไร หรือสอนให้เชื่อในกฎแห่งกรรมทำอย่างไรได้ผลอย่างนั้น เหตุการณ์ทุกอย่างเป็นไปตามเหตุผลปัจจัย ศาสนาทุกศาสนามีหลักคำสอนโดยพื้นฐานที่คล้ายคลึงกัน การที่เราตีความให้แต่ละศาสนาแตกต่างกันนั้นเป็นสิ่งที่พวกเราความคิด หรือบัญญัติกันเอง และทำให้มีความเห็นที่แตกต่างในหลักคำเชื่อ ดังนั้น ถ้าจะให้ดำเนินชีวิตอย่างเป็นสุขเราควรดำรงชีวิตโดยเข้าใจหลักคำสอนที่แท้จริงที่อยู่เหนือหลักบัญญัติของแต่ละศาสนา ไม่แบ่งแยกเขาแบ่งแยกเรา การนำหลักศาสนาประยุกต์ใช้ จำเป็นจะต้องมีความระมัดระวัง ที่สำคัญ คือ ต้องไม่ประมาท โดยคำว่า ประมาท นั้นครอบคลุมความหมายรวมถึงความประมาทในการกระทำประมาทในทางความคิดและการพูดจา ทั้งนี้ เพราะตามธรรมชาติของพวกเราทุกคนมีความเหมือนกัน คือ ทุกคนมีความโลภ โกรธ หลง อยู่ในตัวเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว เวลาไปพบสิ่งหรือเหตุการณ์ใด ๆ ที่ไม่เป็นไปตามความปรารถนา หรือไม่เป็นไปตามภาพที่เรานึกคิดไว้ เราก็จะสร้าง “ภาพปฏิเสธ” ต่อเหตุการณ์นั้น ๆ ขึ้นมาโดยอัตโนมัติ ทิฐิก็จะเกิดขึ้นโดยไม่รู้ตัว แต่หากเรามีสติอยู่ตลอดเวลาและยึดถือในหลักคำสอนของศาสนา เราจะสามารถสร้างภาพที่ดีหรือเป็นกุศล ให้ตัวเรามีสัมมาทิฐิได้มากกว่า ภาพปฏิเสธหรือความคิดอันเกิดจากมิจฉาทิฐิ

สำหรับการใช้ศาสนาเป็นปัจจัยการขับเคลื่อนหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงนั้น ควรอาศัยหลักคำสอนของศาสนาเผยแพร่ควบคู่ไปกับหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง โดยมีข้อเสนอแนะว่าในการสอนหรือชักจูงคนอื่น ๆ ให้เห็นคล้อยตามกับเรานั้น เราไม่ควรใช้คำว่าอย่าหรือสั่งห้ามไม่ให้ทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เพราะธรรมชาติของคนเรานั้น จะยึดมั่นในอัตตา และไม่ชอบให้อัตตาถูกทำลายหรือถูกใครสั่งการ ดังนั้น เวลาจะสื่อสารกับใครในเรื่องใด ๆ ก็ตาม ควรคิดค้นหากลวิธีที่นุ่มนวลและสอดคล้องกับจริตของผู้รับสาร โดยควรคำนึงแบบแผนของการสื่อสารให้เป็นไปอย่างสร้างสรรค์ และเป็นประโยชน์อย่างแท้จริง

3) เนื่องจากปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระราชทานแก่พสกนิกร ดังนั้น พระราชดำรัส หรือพระราชกรณียกิจของพระองค์ จึงเป็นตัวอย่างในการปฏิบัติที่เป็นรูปธรรมในการขับเคลื่อนการพัฒนาบนพื้นฐานของปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ทั้งในระดับบุคคลและชุมชน เนื่องจากพระองค์เป็นที่พึ่งทางจิตใจของคนไทยทุกหมู่เหล่า ดังนั้นจึงเป็นปัจจัยสำคัญในการปลูกจิตวิญญาณการทำงานเพื่อสังคม ตามรอยพระยุคลบาท

การสร้างกิจกรรมในการขับเคลื่อนปัจจัยนี้สามารถทำได้หลายรูปแบบ ดังนี้
 รูปแบบแรก จัดทำเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องและเผยแพร่ไปยังชุมชนต่าง ๆ ทั่วประเทศ
 รูปแบบที่สอง รวบรวมพระราชดำรัสในวโรกาสต่าง ๆ โดยจำแนกเป็นหมวดหมู่การพัฒนา
 เช่น การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ การอนุรักษ์แหล่งน้ำ การรวมกลุ่มอย่างสามัคคี เป็นต้น
 รูปแบบที่สาม รวบรวมพระราชกรณียกิจที่เกี่ยวกับการพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวทางการ
 ดำเนินการตามพระราชดำริ และการดำเนินการที่สำคัญต่าง ๆ

รูปแบบที่สี่ รวบรวมสื่อต่าง ๆ ที่จัดทำเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจ

รูปแบบที่ห้า เผยแพร่วิธีการและขั้นตอนการไปดูงาน โครงการพระราชดำริ หรือสวน จิตรลดา
 เป็นต้น

รูปแบบที่หก มอบหมายให้ผู้รับผิดชอบในการจัดทำเอกสารและเผยแพร่ข้างต้น อาทิ
 สำนักงานคณะกรรมการประสานโครงการพระราชดำริ 8 แห่งทั่วประเทศ เพื่อเป็นแหล่งข้อมูล
 เผยแพร่แก่สาธารณชนที่สนใจ

กลุ่มที่ 2 คือ กลุ่มปัจจัยการรวมกลุ่มและชุมชนเข้มแข็งเป็นหนึ่งในพลังขับเคลื่อนที่สำคัญใน
 การพัฒนาบนพื้นฐานปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง คือ การสร้างเครือข่ายชุมชนเข้มแข็งตามความคิด
 เห็นของกลุ่มคนในชุมชนได้แบ่งแนวคิดออกเป็นสองส่วน คือ การเสริมสร้างความเข้มแข็งในกลุ่มและ
 การชักจูงเครือข่ายกลุ่มต่าง ๆ ในส่วนของการเสริมสร้างความเข้มแข็งของกลุ่มนั้นควรถึงเห็นถึง
 ความแข็งแกร่งในตัวผู้นำชุมชนเอง ซึ่งจะมีส่วนอย่างมากในการกระตุ้นความสนใจของชุมชนให้รู้จัก
 เรียนรู้แผนชุมชนอย่างมีระบบ เพื่อขจัดปัญหาของชุมชนทั้งในระยะสั้นและระยะยาว ความแข็งแกร่งนี้
 มีจุดหมายหลักสุดท้ายที่กลุ่ม โดยกลุ่มจะต้องรู้จักร่วมคิด เรียนรู้ แลกเปลี่ยนความคิดและประสบการณ์
 ทั้งในเชิงการผลิต การตลาด ตลอดจนคำนึงถึงผลประโยชน์ที่มีต่อกลุ่มเป็นหลักในการตัดสินใจ เมื่อ
 กลุ่มแต่ละกลุ่มมีความเข้มแข็งแล้ว เมื่อนั้นจึงจะถึงเวลาที่จะสามารถขยายออกสู่การสร้างเครือข่ายกับ
 ชุมชนอื่น ๆ ทั้งในรูปแบบของการแลกเปลี่ยน พบปะ และพูดคุยกันจนเกิดเครือข่ายที่ถูกร้อยและชักจูง
 จนขยายใหญ่และมีความเป็นปึกแผ่น หลักสำคัญเพื่อการมุ่งสู่ความสำเร็จของการชักจูงเครือข่าย ก็คือ
 การค้นหากลุ่มเข้มแข็ง และการเรียนรู้จากความสำเร็จและล้มเหลวของกลุ่มที่เข้มแข็ง ซึ่งจะทำให้
 เกิดผลดีในการแพร่ขยายกลุ่มต่าง ๆ จึงต้องรู้จักหนุนเสริมซึ่งกันและกัน มีการแลกเปลี่ยนกระบวน
 ความรู้ จนทำให้เกิดการเรียนรู้จนทำให้เกิดการเรียนรู้ในเครือข่าย ทั้งในการผลิต ด้านเทคโนโลยี
 และการการตลาด อย่างไรก็ตามเพื่อให้เครือข่ายมีความมั่นคงและยั่งยืนกลุ่มในเครือข่ายจะต้องร่วมมือ
 ร่วมใจกันทำงานและมีความไว้วางใจซึ่งกันและกัน มีความสุจริตในการทำงาน อันจะเป็นส่วนเสริมใน
 การสร้างเครือข่ายชุมชนเข้มแข็งเป็นพลังขับเคลื่อนการพัฒนาบนพื้นฐานปรัชญาของเศรษฐกิจ

พอเพียงให้เกิดผลในการปฏิบัติอย่างแท้จริง อันจะนำมาซึ่งการแก้ปัญหาของชุมชนที่มีพื้นฐานจากความขาดแคลนและความยากจนได้สำเร็จ

กระบวนการใช้เครือข่ายและชุมชนเข้มแข็งขับเคลื่อนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง มีขั้นตอนดังนี้

- 1) หาวิธีการถ่ายทอดการเรียนรู้และถอดแบบ โดยมีชุมชนหลัก ชุมชนรอง และชุมชนเงาเป็นแกนระดับต่าง ๆ ในการถ่ายทอดสู่ชุมชนลูกข่าย ภายใต้หลักสูตรที่มีการสร้างร่วมกัน
- 2) สร้างความเข้มแข็งแก่บุคลากร โดยสร้างผู้นำ มีตัวตาย ตัวแทน
- 3) มีการติดตามประเมินผลอย่างต่อเนื่อง โดยการสรุปบทเรียน และแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง
- 4) ปัจจัยหลักที่ควรจะมี เพื่อเกิดเครือข่ายชุมชนที่เข้มแข็ง คือ มีสถานที่ในการทำงานที่พร้อมมีแหล่งทุนหนุนเสริม และมีหลักสูตรที่จะเรียนรู้

กลุ่มที่ 3 คือ กลุ่มปัจจัยด้านทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรธรรมชาตินั้น หมายถึง ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของประเทศ ที่ทำให้เรามีทรัพยากรธรรมชาติหลากหลาย ตั้งแต่ป่า ดิน ต้นน้ำ ทะเล ปลายน้ำ ชายฝั่งทะเล ทรัพยากรทะเลและภูมิทัศน์ ทั้งทางพืชและสัตว์ต่าง ๆ

กระบวนการใช้ปัจจัยทางทรัพยากรขับเคลื่อนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง มีดังนี้

- 1) สร้างจิตสำนึกชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเด็กและเยาวชนในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน และรักษาสีเขียวแวดล้อม
- 2) สร้างองค์ความรู้และสร้างกลุ่มการเรียนรู้เกี่ยวกับทรัพยากรร่วมกันในหมู่สมาชิก รวมทั้งส่งเสริมให้สมาชิกในชุมชนหมั่นศึกษาวิจัย และทำความเข้าใจในศักยภาพของทรัพยากรของชุมชนและของประเทศ
- 3) กำหนดข้อบังคับให้มีการใช้ทรัพยากรอย่างเป็นธรรมและร่วมมือเฟื้อระวัง ไม่มีการทำลายทรัพยากรเกิดขึ้น
- 4) ส่งเสริมกิจกรรมอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรให้มีใช้ได้อย่างยั่งยืน
- 5) ถอดบทเรียนผลของความสำเร็จและความล้มเหลวจากการพัฒนาที่ผ่านมาของสังคมไทยและชุมชนต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างไม่ยั่งยืน

กลุ่มที่ 4 กลุ่มปัจจัยด้านรัฐธรรมนูญ และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 รัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ ที่ใช้ในการกำหนดคกฏระเบียบในการปกครองและการบริหารประเทศ ขณะที่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 เปรียบเสมือนเข็มทิศชี้ทิศทางการพัฒนาอย่างเป็นองค์รวมของประเทศให้เกิดความสมดุลและยั่งยืน รัฐธรรมนูญเป็นกฎหมาย

หลักที่ใช้ในการปกครองประเทศมาเป็นเวลานาน และมีการเปลี่ยนแปลงเนื้อหาไปตามสภาวการณ์ ความเปลี่ยนแปลงของบ้านเมือง ดังจะเห็นได้จากกระบวนการจัดทำรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับปี 2540 ที่เกิดจากการบัญญัติโดยสภาร่างรัฐธรรมนูญอันประกอบด้วยสมาชิกสภาที่มาจากการเลือกตั้งจำนวน 99 คน ทำหน้าที่จัดทำร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ เพื่อเป็นพื้นฐานในการปฏิรูปการเมือง ที่มุ่งส่งเสริมและคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนชาวไทย ให้มีส่วนร่วมในการปกครอง และสามารถตรวจสอบการใช้อำนาจของรัฐได้ ตลอดจนปรับปรุงโครงสร้างทางการเมืองให้มีเสถียรภาพและประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ในขณะเดียวกันแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 (2545-2549) เป็นแผนที่ได้อัญเชิญหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงตามพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มาใช้เป็นปรัชญานำทางในการพัฒนาและบริหารประเทศ เพื่อให้ประเทศรอดพ้นจากวิกฤติและเกิดสังคมที่เข้มแข็งและมีคุณภาพใน 3 ด้าน คือ เป็นสังคมที่มีคุณภาพ เป็นสังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้และเป็นสังคมที่สมานฉันท์และเอื้ออาทร เพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และสถานการณ์ความเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น

กระบวนการใช้ปัจจัยด้านรัฐธรรมนูญและแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 ขับเคลื่อนปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ในช่วงที่ผ่านมาสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ในฐานะหน่วยงานของรัฐผู้รับผิดชอบในการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 ได้สนับสนุนการดำเนินงานในโครงการและนโยบายต่าง ๆ เช่น โครงการสร้างสรรค์พลังแผ่นดิน นโยบายการพัฒนาเมืองและชุมชนให้น่าอยู่ และโครงการพัฒนาประสิทธิภาพการบริหารการเงินการคลังท้องถิ่น เป็นต้น ซึ่งเป็นโครงการและนโยบายที่สอดคล้องกับกฎเกณฑ์สำคัญในรัฐธรรมนูญ ฉบับปี 2540 ที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหารประเทศและยึดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญานำทางในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ทั้งนี้ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้ดำเนินโครงการต่าง ๆ เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติไปสู่ภาคปฏิบัติ โดยมีตัวอย่างโครงการดังนี้

1) โครงการสร้างสรรค์พลังแผ่นดิน โครงการดังกล่าวเป็นโครงการตามแนวคิดของรัฐบาลที่จะใช้พลังแผ่นดินของประเทศเพื่อแก้ปัญหาหลัก ๆ และแปลงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 ไปสู่ภาคปฏิบัติให้เกิดผลที่เป็นรูปธรรม เช่น แก้ไขปัญหาความยากจนในระดับตำบล ลดปัญหาอาชญากรรมและปัญหาการทุจริตต่อราษฎร์บังหลวง สร้างพลังทางสังคม วัฒนธรรมและปัญญา ตลอดจนศีลธรรมและเร่งปฏิรูประบบบริหารราชการแผ่นดินให้เกิดผลผ่านการอบรมเครือข่ายการพัฒนาที่เป็นวิทยากรกระบวนการการเปลี่ยนแปลงในภูมิภาคต่าง ๆ ทั่วประเทศ เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ในเชิงร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมรับผิดชอบระหว่างสมาชิกในชุมชนต่าง ๆ ด้วยตนเองซึ่งนับเป็น

การเปลี่ยนกระบวนการบริหารจากเดิมที่ภาครัฐ หรือภาคราชการเป็นผู้แก้ไขปัญหาสนองความต้องการของประชาชนในพื้นที่ต่าง ๆ ทั้งหมด

2) นโยบายการพัฒนาเมืองและชุมชนให้น่าอยู่ คณะรัฐมนตรีได้มอบหมายให้สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ทำหน้าที่ประสานหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเมืองน่าอยู่ และชุมชนน่าอยู่ ซึ่งสอดคล้องกับยุทธศาสตร์การปรับโครงสร้างการพัฒนาชนบทและเมืองอย่างยั่งยืน อันเป็นยุทธศาสตร์หนึ่งในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 เพื่อให้เกิดการพัฒนาเมืองและชุมชนให้น่าอยู่ ตามคุณลักษณะสำคัญ 4 ด้าน ได้แก่ (1) ความน่าอยู่ คือ เรื่องคุณภาพชีวิตและสภาพแวดล้อมที่ดี มีความสะดวกสบาย สะอาด ปลอดภัย มีระเบียบวินัย (2) ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ องค์ความรู้ที่สืบทอดกันมา ซึ่งต้องประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์อย่างต่อเนื่องรวมทั้งส่งเสริมวิจัยต่อยอดหรือเลือกเทคโนโลยีสมัยใหม่ เข้ามาปรับใช้กับภูมิปัญญาท้องถิ่นให้มีความเหมาะสม (3) เศรษฐกิจฐานรากที่เข้มแข็ง คือ การดำเนินกิจกรรมด้านการผลิตควรยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียงเป็นพื้นฐานการดำเนินชีวิตให้มีความสมดุล มีภูมิคุ้มกันและเชื่อมโยงการผลิตชุมชนสู่ภายนอก (4) การบริหารจัดการที่ดี คือ การบริหารงานที่มีประสิทธิภาพ โปร่งใสเป็นธรรม ตรวจสอบได้ และเปิดโอกาสให้ภาคประชาชน และภาคประชาสังคมมีส่วนร่วม

3) โครงการพัฒนาประสิทธิภาพการบริหารการเงินการคลังท้องถิ่น โครงการดังกล่าวอยู่ภายใต้ความรับผิดชอบของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ อันมีวัตถุประสงค์เพื่อมุ่งประสานและส่งเสริมการมีส่วนร่วมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นทั่วประเทศ เพื่อให้สอดคล้องกับกระบวนการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น อันเป็นแนวทางหนึ่งในยุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 ในส่วนของการสร้างระบบบริหารจัดการที่ดีให้เกิดขึ้นในทุกส่วนของสังคม บนพื้นฐานของการมีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการพัฒนาให้เกิดประสิทธิภาพ มีความโปร่งใส สามารถตรวจสอบได้เพื่อเป็นรากฐานที่สำคัญและก่อให้เกิดภูมิคุ้มกันที่ดีแก่สังคมไทย อันเป็นองค์ประกอบที่สำคัญองค์ประกอบหนึ่งนอกเหนือจากความพอประมาณ และความมีเหตุผลตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงอันเป็นปรัชญานำทางในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ฉบับที่ 9

จากการศึกษาแนวคิดดังกล่าวข้างต้นผู้ศึกษามีความคิดเห็นว่า “เศรษฐกิจพอเพียง” เป็นปรัชญาชี้ถึงแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ ให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยคำนึงความพอประมาณ ความมีเหตุผล การสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว ตลอดจนใช้ความรู้ ความรอบคอบและคุณธรรมประกอบกรวางแผน การตัดสินใจ และการกระทำ จึงก่อให้เกิดความเข้มแข็งจากรากฐานรากส่งผลให้ประเทศชาติยืนหยัดอยู่ได้ด้วยตัวเอง โดยไม่ต้องพึ่งพิงระบบตลาด หากเกิดวิกฤติทางเศรษฐกิจ ประชาชนก็ได้รับผลกระทบไม่มากประเทศก็ยังคงอยู่ได้อย่างมั่นคงภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์

ประเทศจะขึ้นห้อยอยู่ท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ได้นั้น จะต้องเป็นผลมาจากพื้นฐานของการพึ่งตนเอง ความพอมีพอกิน พอมีพอใช้ การรู้จักความพอประมาณ การคำนึงถึงความมีเหตุผล การสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว ดัง พระบรมราโชวาทเกี่ยวกับขั้นตอนการพัฒนาประเทศ ความว่า

...ในการพัฒนาประเทศนั้นจำเป็นต้องทำตามลำดับขั้น เริ่มด้วยการสร้างพื้นฐาน คือ ความมีกินมีใช้ของประชาชนก่อน ด้วยวิธีการที่ประหยัดระมัดระวัง แต่ถูกต้องตามหลักวิชา เมื่อพื้นฐานเกิดขึ้นมั่นคงพอควรแล้ว จึงค่อยสร้างเสริมความเจริญขั้นที่สูงขึ้นตามลำดับต่อไป...การถือหลักที่จะส่งเสริมความเจริญ ให้ค่อยเป็นไปตามลำดับด้วยความรอบคอบระมัดระวัง และประหยัดนั้นก็เพื่อป้องกันความผิดพลาดล้มเหลว และเพื่อให้บรรลุผลสำเร็จได้แน่นอนบริบูรณ์ (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ.2517 ; อ้างถึงใน สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.2549 : 24)

จากพระบรมราโชวาทของพระองค์ พบว่า พระองค์ท่านได้ทรงเน้นย้ำแนวทางการพัฒนาที่อยู่บนพื้นฐาน การนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงไปเป็นแนวทางการปฏิบัติ และเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของคนไทยทุกภาคส่วนนั้น จึงจำเป็นต้องมีการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อเป็นการเสริมสร้างพลังให้ประเทศไทยสามารถพัฒนาไปอย่างมั่นคงภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ โดยให้ความสำคัญ การสร้างฐานรากทางเศรษฐกิจและสังคมให้เข้มแข็งรักษาความสมดุลของทุน และทรัพยากรในมิติต่าง ๆ ตลอดจนสามารถปรับตัวพร้อมรับการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ได้อย่างรู้เท่าทัน และจะนำไปสู่ความอยู่เย็นเป็นสุขของประชาชนชาวไทย

2.7 แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทใหม่ของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนด้วยพุทธปรัชญา

ปัจจุบัน บทบาทของพระสงฆ์เน้นไปทางวัตถุ โดยเน้นทรัพยากรด้านวัตถุมากกว่าทรัพยากรมนุษย์ พระสงฆ์ไม่รู้เท่าทันทั้งคดีโลกและคดียุทธธรรมทำงานเชิงรับมากกว่าเชิงรุก บทบาทพระสงฆ์เป็นเพียงผู้ประกอบพิธีกรรมมากกว่าเป็นผู้สอนให้เกิดปัญญา พระสงฆ์ทำงานพัฒนาตามความคิดของตน ไม่ยอมรับฟังความคิดเห็นใหม่ ๆ ไม่มีแผนทำให้การพัฒนาไม่ตรงจุด เพราะมองปัญหาไม่ชัดเจน พระสงฆ์ส่วนใหญ่ทำงานพัฒนาที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะแต่ละรูป ทำให้งานพัฒนาที่ทำไว้ไม่มีความยั่งยืน จึงทำให้ไม่มีผู้สืบสานต่อไป จากบทบาทของพระสงฆ์ดังกล่าวข้างต้น อาจจะขัดแย้งกับหลักธรรมบางประการ พระสงฆ์จึงจำเป็นต้องร่วมกันกำหนดวิสัยทัศน์ของบทบาทของพระสงฆ์เสียใหม่

ว่าควรเป็น อย่างไร เมื่อพระสงฆ์ปรับเปลี่ยนบทบาทตัวตนบทบาทใหม่นี้สอดคล้องกับหลักธรรมข้อใด

ทวีศักดิ์ นเกษร และ ปานจิต อินทุโสภณ (2544 : 35-44) กล่าวถึง การวิเคราะห์วิสัยทัศน์บทบาทใหม่ของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนที่พึงปรารถนา โดยแบ่งเป็น 6 กลุ่ม ดังนี้

1. ปัจจุบันพระสงฆ์เน้นวัตถุ ส่วนพระที่ทำงานเพื่อชุมชนจริง ๆ มีน้อยอาจเป็นเพราะไม่มีบุคลากรหรือผู้จะสืบสานเจตนารมณ์ต่อไปหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับสถาบันศาสนา เช่น กรมศาสนา ยังไม่ให้ความสนใจในสิ่งเหล่านี้เท่าที่ควร ปัญหาต่าง ๆ จึงตามมาเพราะวัตถุประสงค์ในการทำงานที่ตั้งไว้ไม่สมบูรณ์ขาดการสนับสนุนพัฒนาศักยภาพพระสงฆ์ที่เป็นระบบในการพัฒนาชุมชน โดยพระสงฆ์ การบริงานและปฏิบัติงานมีความล่าช้า ขาดประสิทธิภาพ ประสิทธิภาพ คงอยู่แต่อุดมการณ์ แต่ขาดผู้สืบสาน คุณธรรม ที่สอดคล้องกับการปฏิบัติงานนี้ คือ อปรีหานิยธรรม 7 เป็นธรรมที่จะนำไปสู่ความสำเร็จ แบ่งเป็น 7 ข้อ ดังนี้

- 1) หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์
- 2) พร้อมเพรียงกันประชุม
- 3) ไม่บัญญัติและเลิกล้มข้อบัญญัติ
- 4) การเคารพเชื่อฟังผู้ใหญ่
- 5) ไม่ข่มขืนบังคับหรือฉุคร่าสตรี
- 6) การเคารพเจตียสถาน
- 7) การถวายความอารักขาแก่พระอรหันต์

ที่ประชุมจึงกำหนดบทบาทใหม่ของพระสงฆ์ในการพัฒนา โดย (1) จะต้องมีการทำงานเป็นทีม (2) ทำงานเชิงรุกเป็นฝ่ายเข้าหาชุมชน (3) มีความเป็นผู้นำในการพัฒนาที่ชัดเจนเป็นรูปธรรม และ (4) ถ่ายทอดความรู้ต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์แก่ชุมชนให้พระสงฆ์รุ่นใหม่ ๆ ได้นำไปใช้ในการพัฒนาชุมชนด้วย เมื่อมีการปรับเปลี่ยนบทบาทพระสงฆ์แล้ว สิ่งที่จะตามมา ก็คือ ระบบในการทำงานพัฒนาชุมชนจะมีประสิทธิภาพมากขึ้น พระสงฆ์เองจะเข้าใจปัญหาของสังคมและชุมชนอย่างแท้จริง อปรีหานิยธรรม 7 เป็นหลักธรรมที่สอดคล้องกับบทบาทพระสงฆ์ที่ควรแก่การยึดถือ เป็นหนทางป้องกันความเสื่อม แต่ให้ความเจริญกับชุมชนเป็นเครื่องบ่งบอกถึงความขัดแย้งในชุมชนหรือเป็นเครื่องชี้วัดถึงพลังชุมชนได้ทางหนึ่ง โดยเฉพาะ อปรีหานิยธรรม ข้อที่ 1 (การหมั่นประชุมกันอย่างเนื่องนิตย์) ข้อที่ 2 (ความพร้อมเพรียงกันกิจที่ควรกระทำ) ถือเป็นกระบวนการที่สำคัญในการปฏิบัติการ เพื่อมุ่งสู่เป้าหมาย เพราะแต่ละคนเมื่อได้รับมอบหมายให้ประกอบภารกิจใดแล้ว อาจมีปัญหาอุปสรรคไม่สามารถทำได้ หรือสถานการณ์ในแต่ละช่วงเวลาได้เปลี่ยนไปการประชุมกันบ่อย ๆ ด้วยกระบวนการเรียนรู้และการมีส่วนร่วม จะช่วยแก้ปัญหาอุปสรรคหรือการได้รับข้อมูลใหม่ได้ทัน

เหตุการณ์ อปริหานิยธรรม ยังเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความมีวินัยชุมชน หากคนเราสามารถสร้างขึ้นได้ ชุมชนที่ยังไม่มีพลังย่อมมีพลังขึ้น ชุมชนใดที่มีพลังเข้มแข็งอยู่แล้วชุมชนนั้นย่อมทวีคูณพลัง จึงกล่าวได้ว่า คำสอนเรื่องอปริหานิยธรรมทั้ง 7 ข้อ ควรแก่การยึดถือเป็นแนวทางป้องกันความเสื่อมให้แต่ความเจริญความมั่นคงทั้งแก่ตนเองครอบครัวและชุมชน

2. บทบาทปัจจุบันของพระสงฆ์เป็นเพียงแค่ผู้นำทางจิตวิญญาณ พิธีกรรมทางศาสนา โดยเน้นทรัพยากรด้านวัตถุมากกว่าทรัพยากรมนุษย์ เป็นผลให้การพัฒนาไม่ยั่งยืน ขาดทายาทธรรมในการประสานงานต่อ เพราะไม่มีผู้นำทางปัญญาและไม่มีผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่จะเสียสละโดยปาวณาตัวมาเพื่อช่วยสังคมและชุมชน หลักธรรมที่สอดคล้องกับการพัฒนาโดยพระสงฆ์ คือ สาราณียธรรม 6 ธรรม เป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน (ดูรายละเอียด สารานียธรรม 6 หน้า 12)

บทบาทใหม่ของพระสงฆ์ คือ การเป็นทั้งผู้นำทางความคิดและการปฏิบัติให้สังคมชุมชนมีการพัฒนาที่ยั่งยืน และต้องเป็นผู้ตามได้ด้วย นั่นคือ ต้องยอมรับฟังความคิดเห็นของกลุ่มองค์กรด้วยหลักทฤษฎีสамัญญาตาพระสงฆ์ จึงจะเป็นที่ยอมรับของสังคม

หลักธรรม ไตรสิกขา (ศีล สมาธิ ปัญญา) เป็นหลักในการจัดวางกระบวนการศึกษาอบรม ฝึกและพัฒนาคน เพื่อสร้างอุดมการณ์และความเสียสละให้มีสามัญญาตาเสมอกัน ได้แก่

1) ศีล ในส่วนอริยมรรค ได้แก่ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ ในส่วนของศีลนี้จะเป็นเครื่องมือฝึกอบรมและพัฒนาความมีระเบียบ วินัย ความสุจริตกาย วาจาและประกอบอาชีพในทางที่ชอบ

2) สมาธิ ส่วนของสมาธิในอริยมรรค ได้แก่ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ ส่วนของสมาธินี้เป็นการอบรม และพัฒนาสมาธิ ทำให้จิตใจประณีต มีคุณภาพ สมรรถภาพและสร้างเสริมความมีสุขภาพจิตที่ดี เป็นฐานแห่งสติเพื่อการเรียนรู้

3) ปัญญา ส่วนของปัญญาในอริยมรรค ได้แก่ สัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ ในส่วนนี้จะเป็นการฝึกและพัฒนาด้านปัญญา ให้เกิดความรู้เท่าทันในความเป็นธรรมดาของสรรพสิ่งรู้เข้าใจในเหตุผล ดี ชั่ว ถูก ผิด มีประโยชน์ ไม่มีประโยชน์ เป็นต้น

3. ปัจจุบันพระสงฆ์ไม่รู้เท่าทันทั้งคดีโลกและคดียุทธศาสตร์ ทำงานเชิงรับมากกว่าเชิงรุก ไม่มองการณ์ไกล โลกทัศน์คับแคบ บทบาทพระสงฆ์เป็นเพียงผู้ประกอบพิธีกรรมมากกว่าเป็นผู้พัฒนาให้เกิดปัญญาเมื่อเกิดปัญหาขึ้นถึงแม้จะสามารถแก้ปัญหาได้ แต่เป็นการแก้ปัญหาปลายเหตุไม่สามารถแก้ได้อย่างแท้จริง ซึ่งบทบาทการทำงานของพระสงฆ์ในปัจจุบันได้ถูกต่อต้านและตำหนิจากพระผู้ใหญ่บางรูป ทำให้เป็นอุปสรรคในการทำงานพฤติกรรมเช่นนี้ขัดกับหลักธรรมวินัย (ซึ่งเป็นเสมือนหนึ่งกฎสมมติ ที่กำหนดกรอบการประพฤติเพื่อให้พระภิกษุผู้อยู่ในพระวินัยเข้าถึงกฎธรรมชาติ คือ ธรรมได้ง่ายยิ่งขึ้น บุคคลผู้เป็นเพศบรรพชิตมุ่งหวังเข้าถึงธรรมะ จึงต้องหมั่นอบรมฝึกฝนตนเองให้อยู่ใน

ระเบียบของพระวินัย การละเมิดพระวินัย จึงเป็นการขัดขวางวิถีทางที่จะนำตนเองเข้าสู่พระธรรม) ด้าน วิบัติ 4 ข้อ 2 คือ ทิฏฐิวิบัติ (ทิฏฐินี้ คือ ความยึดมั่นในทฤษฎี ในความคิด โดยยึดติดกับความเชื่อหรือ อุดมการณ์ของตนอย่างเหนียวแน่น ซึ่งเป็นอุปสรรคขัดขวางต่อการใช้ปัญญา และการแสวงหาปัญญา)

การปรับเปลี่ยนบทบาทใหม่ของสงฆ์ตามวิสัยทัศน์ของพระคุณเจ้ากำหนดว่า พระสงฆ์จะเป็น ผู้ส่งเสริมให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ให้เกิดปัญญาและการพัฒนาในกลุ่มในชุมชน ด้วยหลักธรรมเป็นผู้นำ ในการประสานระหว่างรัฐบาล องค์กรเอกชน ชาวบ้าน NGO's และหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องใน การร่วมกันเป็นเครือข่ายพหุภาคีเพื่อทำงานเชิงรุก

หลักธรรม คือ อิทธิบาท 4 เป็นคุณธรรมที่จะนำไปสู่ความสำเร็จแห่งผลที่มุ่งหมายประกอบด้วย ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา (ดูรายละเอียดอิทธิบาท 4 หน้า 12)

4. ปัจจุบันพระสงฆ์ทำงานพัฒนาความคิดของตนเอง และตามหน้าที่ตน ไม่ยอมรับฟังความคิดเห็นใหม่ ๆ ไม่มีแผน ทำให้การพัฒนาไม่ตรงจุด เพราะมองปัญหาไม่ชัดเจน เนื่องจากขาดวิสัยทัศน์ ในการพัฒนา มีการแบ่งพรรคแบ่งพวกกัน ขาดการเชื่อมโยงบุคลากรจึงไม่สามารถทำงานร่วมกันเป็น เครือข่ายได้ ผลงานที่ออกมาจึงคลุมเครือไม่เป็นรูปธรรม คนจึงมองพระนักพัฒนาในปัจจุบัน เป็นพวก เสือกระดาษแต่ใช้งานอะไรไม่ได้ เนื่องจากไม่ปฏิบัติตามหลักธรรมในข้ออิทธิบาท 4

บทบาทใหม่ของพระสงฆ์นักพัฒนาควรเน้นการทำงานเป็นทีม ทำงานแบบมีส่วนร่วม คือ ร่วมคิด ร่วมวิเคราะห์ ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ จนถึงร่วมแก้ไขกันในเครือข่ายพระสงฆ์ เพื่อให้การทำงานมีทิศทางเดียวกัน โดยมีการบริหารจัดการอย่างเป็นระบบมีแบบแผนชัดเจน โดยต้องเน้นทำงาน เชิงรุกมากกว่าเชิงรับ จะทำให้งานที่ออกมามีประสิทธิภาพและมีความต่อเนื่องสอดคล้องกันนโยบาย ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9

หลักธรรมที่สอดคล้อง คือ อริยมรรค 8 ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่

1) สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ คือ เห็นอริยสัจ 4 หรือเห็นเหตุผลตามเป็นจริง
2) สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ คือ ดำริ หรือคิดออกจากสิ่งที่ทำให้เป็นทุกข์ ดำริในทาง ไม่พยาบาทมุ่งร้าย ดำริในทางไม่เบียดเบียน

3) สัมมาวาจา วาจาชอบ แสดงในทางเว้น คือ เว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากการพูดต่อเสียดให้ แตรกร้าวกัน เว้นจากการพูดคำหยาบ เว้นจากการพูดเพื่อเจ้าไม่เป็นประโยชน์

4) สัมมากัมมันตะ การงานชอบ แสดงในทางเว้น คือ เว้นจากการฆ่า การทรมาน การละเว้น จากการประพฤติดีกในกาม

5) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ คือ เว้นจากมิถนอาชีวะ (อาชีพผิด) สำเร็จชีวิตด้วยอาชีพที่ ชอบ

6) สัมมาวายามะ เพียรพยายามชอบ คือ เพียรระวังบาปที่เกิดขึ้นแล้ว เพียรทำกุศลที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น เพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้วมิให้เสื่อม แต่ให้เจริญยิ่งขึ้น

7) สัมมาสติ ระลึกรชอบ คือ ระลึกไปในที่ที่ตั้งของสติที่ดีทั้งหลาย เช่น ในสติปัฏฐาน 4 คือ กาย เวทนา จิต ธรรม

8) สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ คือ ทำใจให้เป็นสมาธิ (ตั้งมั่นแน่วแน่) ในเรื่องที่ตั้งใจจะทำในทางที่ชอบ

มรรคมืองค์ 8 นี้ เป็นทางเดียวในการแก้ไขปัญหาเพื่อดับทุกข์ และขอลงได้ในสิกขา (ข้อที่พึงศึกษาปฏิบัติ) คือ

- ศิลสิกขา สิกขาคือศิลปะ ได้แก่ วาจาชอบ การงานชอบ อาชีพชอบ พุดโดยทั่วไป มนุษย์เจริญขึ้นก็ด้วยปัญหาที่พิจารณา และลงความเห็นในทางที่ถูกที่ชอบ

- จิตตสิกขา สิกขา คือ จิต ได้แก่ เพียรพยายามชอบ ระลึกรชอบ ตั้งใจชอบ

- ปัญญาสิกขา สิกขาคือปัญญา ได้แก่ เห็นชอบ ดำริชอบ พุดโดยทั่วไปมนุษย์เจริญขึ้นก็ด้วยปัญหาที่พิจารณาและลงความเห็นในทางที่ถูกที่ชอบ

5. ปัจจุบันพระสงฆ์ดำเนินงานพัฒนาจำกัด ทำด้วยความลำบากเพราะไม่รู้กระบวนการและเทคนิคถ่ายทอดความรู้ใหม่มาประยุกต์ใช้กับหลักธรรม จึงทำให้พระส่วนใหญ่ทำงานพัฒนาที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของแต่ละรูป ทำให้งานพัฒนาที่ทำไว้ไม่มีความยั่งยืน ไม่มีผู้สืบสานงานต่อไป หลักธรรมที่สอดคล้องคือ สัปปริสธรรม 7 เป็นคุณธรรมสำหรับการพัฒนา (ดูรายละเอียด สัปปริสธรรม 7 หน้า 10)

6. ปัจจุบันพระสงฆ์จะแสดงศักยภาพไปในการพัฒนาด้วยวัตถุ ส่งผลให้ประชาชนเข้าใจในหลักธรรมที่ผิด ทำให้ปฏิบัติผิดทางจึงเกิดปัญหาเช่นที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน พระสงฆ์ควรมีบทบาทใหม่ในการพัฒนาเป็นองค์รวมและเหมาะสม พระสงฆ์ต้องเป็นผู้นำที่คอยชี้แนะ และเป็นผู้นำทางการปฏิบัติด้านการประพฤติปฏิบัติชอบแก่พุทธศาสนิกชน อันจะก่อให้เกิดความสามัคคีระหว่างบ้าน วัด ชำราชการ โดยเป็นแกนประสานในการทำงานเพื่อชุมชน สังคมให้เกิดความสุขและความเจริญขึ้น สอดคล้องกับหลักธรรม คือ สุขขิสังฆสสามัคคี (สุขิสังฆสะสามัคคี) จากวิสัยทัศน์ที่เสนอมามองว่าการพัฒนาในบทบาทใหม่ควรเน้นรูปธรรมที่เป็นประโยชน์ต่อการสร้างปัญญา และสำนักท้องถิ่น

การพัฒนาในบทบาทใหม่ที่มีความโปร่งใสเน้นรูปธรรมที่เป็นประโยชน์ สร้างปัญญา สร้างสำนักท้องถิ่น เป็นแนวทางของการพัฒนาศักยภาพคน โดยมีคนเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาไปสู่คุณธรรม ซึ่งสิ่งสำคัญ คือ การสร้างผู้นำที่สามารถวางแผนการทำงานที่ชัดเจนมีศักยภาพในการประสานทีมงานเป็นเครือข่ายพหุภาคีโดยเปลี่ยนวิธีการทำงานจากแนวตั้ง มาเป็นแนวราบ คือ ทำงานอย่างไม่มีทิวี่ไม่มียึดอัตรา (การเวตา) การพัฒนาที่ต้องเป็นรูปธรรมและมีอัตถประโยชน์ มีกองทุนมี

สัจจะ ออมทรัพย์ การพัฒนาสังคมต้องพัฒนาให้เข้าใจรู้ทันโลกและรู้ทางธรรมด้วย นั่นคือ ต้องแยกแยะถึงข้อดีและข้อเสียของพัฒนาการทางโลกด้านต่าง ๆ ได้อย่างชัดเจนว่าวัตถุเป็นของกลาง ๆ ถึงแม้จะให้ประโยชน์แต่ทุกคนจะต้องรู้จักและใช้ให้เป็น วิเคราะห์ให้เป็นความรู้ที่สอดคล้องกับบริบทของเรา หากเป็นไปได้เช่นนั้นแล้วก็ถือว่าบทบาทใหม่ของท่าน เกิดมาจากปณิธานอันแน่วแน่ที่แท้จริงภายในจิตใจ

การวิเคราะห์วิสัยทัศน์ บทบาทใหม่ของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชน โดย ทวีศักดิ์ นพเกษร และ ปานจิต อินทุโสภณ นั้น ซึ่งได้เสนอถึงบทบาทใหม่ของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชน คือ พระสงฆ์ต้องเน้นการพัฒนาที่คนมากกว่าทางด้านวัตถุ ต้องรู้เท่าทันทั้งทางโลกและทางธรรม ต้องทำงานเป็นเครือข่าย ต้องมีการสร้างตัวตายตัวแทน และต้องพัฒนาเป็นองค์กรรวม จากแนวคิดดังกล่าวนับว่าเป็นนิมิตหมายอันดีที่ส่งเสริมให้พระสงฆ์ได้เข้าใจการพัฒนาชุมชนที่เหมาะสม ซึ่งไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย อันเป็นผลให้พระสงฆ์บางรูปได้ปรับเปลี่ยนบทบาทการพัฒนาชุมชนใหม่ เช่น เน้นการทำงานเชิงรุก เน้นการพัฒนาที่คน และการทำงานเป็นเครือข่าย เป็นต้น แต่พระสงฆ์ส่วนใหญ่ยังคงยึดถือการปฏิบัติแบบเดิมอยู่ เช่น การทำงานตามลำพัง การทำงานเชิงรับ และเน้นพัฒนาด้านวัตถุ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม องค์กรที่เกี่ยวข้องควรเร่งขับเคลื่อนแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทใหม่ของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนนี้ให้เป็นรูปธรรมขึ้นมา เพื่อพระสงฆ์จะได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน ซึ่งจะส่งผลให้ชุมชนเข้มแข็งและพึ่งตนเองได้

จากการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทใหม่ของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชน ด้วยพุทธปรัชญา ผู้ศึกษามีความคิดเห็นว่า บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนมีสองแบบ คือ แบบที่หนึ่ง คือ การพัฒนาทางด้านจิตใจ แบบที่สอง คือ การพัฒนาทางด้านวัตถุ การพัฒนาทางด้านจิตใจ หรือทางปัญญา ซึ่งเป็นบทบาทดั้งเดิมของพระสงฆ์อยู่แล้ว ส่วนทางการพัฒนาทางด้านวัตถุพระสงฆ์ต้องกระทำโดยทางอ้อมเพื่อหลีกเลี่ยงการผิดศีลข้อบัญญัติ ซึ่งอาจเป็นข้อจำกัดต่อบทบาทในการพัฒนาทางด้านวัตถุ แต่เนื่องจากโลกเกิดการเปลี่ยนแปลงไป ทำให้ปัญหาในชุมชนมีความสลับซับซ้อนมากขึ้นตามการเปลี่ยนแปลงของโลก ด้วยเหตุนี้รูปแบบและวิธีการการพัฒนาชุมชนโดยพระสงฆ์จึงต้องเปลี่ยนตามไปด้วยเช่นกัน กล่าวคือ การเทศนาสั่งสอนอย่างเดียวคงไม่เพียงพอที่จะทำให้ชาวบ้านสามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ ดังนั้น พระสงฆ์จึงต้องมีเทคนิควิธีต่าง ๆ มาใช้ในการแก้ไขปัญหามหาชนด้วยเช่นกัน คือ พระสงฆ์ต้องมีบทบาททางด้านการเป็นผู้นำในการเสนอรูปแบบการพัฒนา และเป็นที่ปรึกษาตลอดจนการติดตามและประเมินผลในโครงการต่าง ๆ ด้วย เพื่อก่อให้เกิดการพัฒนาที่เป็นรูปธรรมและมีอัตรประโยชน์ ซึ่งถือได้ว่าบทบาทใหม่ของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนนี้ได้ดำเนินตามโลกอย่างรู้เท่าทันและไม่ลุ่มหลง อันจะส่งผลให้พระพุทธศาสนายังยืนสืบไป

2.8 ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

สุภาพร วนานุวัธ (2516) ศึกษาเรื่อง “แรงจูงใจที่ทำให้พระสงฆ์และสามเณรร่วมในการพัฒนาชุมชน ของอำเภอแก่งคอย จังหวัดสระบุรี” พบว่า พระภิกษุและสามเณรที่มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนนั้น ไม่ได้เป็นกลุ่มพิเศษแตกต่างไปจากภิกษุและสามเณรที่ไม่มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนชนบท ตามความเป็นจริงแล้วพระภิกษุและสามเณรที่มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนและไม่มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนมีความต้องการคล้ายคลึงกันมากในเรื่องของบุคลิก และทัศนคติ ลักษณะของการเป็นผู้นำ ถ้าจะพิจารณาความแตกต่างของพระภิกษุและสามเณรสองประเภทนี้แล้ว พบว่า จะมีความแตกต่างกันน้อยมาก สำหรับข้อเท็จจริงเกี่ยวกับความสามารถพระภิกษุและสามเณรในเรื่องของการทำงาน ทำความเจริญให้กับชุมชนนั้น พบว่า ไม่มีความแตกต่างกันในเรื่องของการทำความเจริญให้กับชุมชน ปัจจัยที่ค้น พบว่า มีอิทธิพลในเรื่องนี้ คือ อาชีพเดิม อายุ ระยะเวลาที่บวชเรียน และระยะเวลาที่อยู่ในวัด อย่างไรก็ตามการพัฒนาชุมชนให้เกิดประสิทธิภาพ และประสิทธิผลของพระภิกษุและสามเณร ก็ขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยที่เป็นอุปสรรคของการพัฒนาชุมชนของพระสงฆ์ด้วย

จากการค้นพบดังกล่าว สุภาพร วนานุวัธ ได้ให้ข้อเสนอแนะว่า (1) รัฐบาลควรที่จะแก้ไขเกี่ยวกับสาเหตุที่เป็นอุปสรรคในการพัฒนาชุมชนของพระภิกษุสงฆ์สามเณร ทั้งนี้ เพื่อให้การพัฒนาชุมชนของพระภิกษุสงฆ์และสามเณรประสบผลสำเร็จผลยิ่งขึ้น (2) ควรจัดให้มีการฝึกอบรมพระภิกษุสงฆ์และสามเณรให้มีความรู้เกี่ยวกับเรื่องการพัฒนาชุมชนด้วย เพราะในปัจจุบันพระภิกษุสงฆ์นอกจากจะมีความรู้ทางธรรมแล้ว ควรจะมีความรู้ทางโลกอีกด้วย จึงจะได้รับความเคารพนับถือและความร่วมมือจากชาวบ้าน (3) โครงการอบรมพระภิกษุเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น ทั้งของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ควรจะรับพระภิกษุสงฆ์และสามเณรเข้ารับการฝึกอบรมให้มากขึ้น ทั้งนี้ ก็เพื่อให้ท่านที่ผ่านการอบรมแล้วกลับไปเป็นผู้นำการพัฒนาชุมชนในท้องถิ่นที่ท่านอยู่ให้ได้ผลดียิ่งขึ้น

เจียมพงษ์ วงศ์ธรรม (2519) ศึกษาเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม” พบว่า กิจกรรมที่พระสงฆ์มีบทบาทต่อการพัฒนาสังคมแบ่งออกเป็น 3 บทบาท คือ บทบาทในด้านให้การศึกษาทั่วไป ทั้งทางโลกและทางธรรม บทบาทในด้านการเผยแพร่ธรรมะ และบทบาทในด้านการสงเคราะห์แก่ประชาชน และพบว่า พระสงฆ์ได้พยายามปรับปรุงบทบาทเดิมของตน เพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ดีของสังคม โดยการพัฒนาตนเองทางการศึกษาให้สูงขึ้นนอกเหนือจากการมีศีลและสมาธิ ซึ่งอาจยังผลให้ประชาชนมีความเป็นอยู่ดีขึ้นในด้านการศึกษา สุขภาพอนามัย ตลอดจนให้การช่วยเหลือการสงเคราะห์ช่วยเหลืองานต่าง ๆ และถือว่างานเหล่านี้เป็นบทบาทอันแท้จริงของพระสงฆ์

นอกจากนี้ เจียมพงษ์ วงศ์ธรรม ได้ให้ข้อเสนอแนะไว้ว่า การที่พระสงฆ์จะมีบทบาทในการพัฒนาสังคมมากขึ้นนั้นขึ้นอยู่กับโอกาส และการสนับสนุนของสถาบันทางสังคมและประชาชน กล่าวคือ สถาบันสงฆ์และสถาบันฆราวาสที่นับถือพุทธศาสนาในสถาบันนั้น ๆ จะต้องช่วยกันปรับปรุงสถาบันของตน โดยมุ่งให้แต่ละสถาบันมีส่วนร่วมสัมพันธ์กันในการเผยแพร่ในกิจการอันเป็นกุศลเพิ่มขึ้น โดยพิจารณาให้พระสงฆ์เข้าไปมีบทบาทร่วมด้วย ทั้งนี้ เพื่อผลดีแก่ส่วนรวม

กรณีการ โอมูณ (2526) ศึกษาเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาท้องถิ่น : ศึกษาเฉพาะกรณีโครงการสหบาลข้าวหมูบ้านท่าสว่าง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์” เพื่อศึกษาถึงปัจจัยต่าง ๆ ในตัวพระสงฆ์ คือ ความน่าไว้วางใจ ความสามารถในการสื่อสารระหว่างบุคคลของพระสงฆ์ กับประชาชนที่ทำให้ประชาชนเกิดการยอมรับ และเข้าร่วมเป็นสมาชิกในโครงการสหบาลข้าว ผู้ศึกษาได้ใช้วิธีการวิจัยเชิงสำรวจแบบวัดครั้งสุดท้ายครั้งเดียว โดยแบ่งประชากรออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่เข้าร่วมเป็นสมาชิกจำนวน 97 คน และผู้ที่ไม่เข้าร่วมเป็นสมาชิก จำนวน 65 คน ผลการศึกษา พบว่าพระสงฆ์เป็นสื่อบุคคลที่มีความสามารถทรงคุณค่าในการพัฒนาท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี เพราะประชาชนเห็นว่าพระสงฆ์ไว้วางใจ มีความสามารถในการติดต่อสื่อสารและความกระตือรือร้นในการพัฒนาท้องถิ่น

จากผลการศึกษา กรณีการ โอมูณ ให้ข้อเสนอแนะว่า องค์กรที่เกี่ยวข้องควรให้การสนับสนุนพระสงฆ์มีบทบาทในการเป็นผู้นำทางความคิดเพื่อนำการพัฒนาชุมชนชนบท

อุทิศ จินนิพนธ์สกุล (2528) ศึกษาเรื่อง “วิวัฒนาการเศรษฐกิจวัดไทย” พบว่า แม้วัดมิได้กำเนิดมาเพื่อเป็นสถาบันทางเศรษฐกิจ แต่วัดก็มีความเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจมาตั้งแต่สมัยโบราณในฐานะเป็นผู้ครอบครองปัจจัยการผลิตที่สำคัญ อันได้แก่ ที่ดินและแรงงานซึ่งวัดได้อาศัยปัจจัยเหล่านี้สร้างให้วัดกลายเป็นสถาบันทางเศรษฐกิจ ที่มั่งคั่งสถาบันหนึ่งในประวัติศาสตร์สังคมศักดินาไทย อย่างไรก็ตาม เนื่องจากเศรษฐกิจวัดมิได้พัฒนาขึ้นมาจากพลังเศรษฐกิจภายในของวัดเอง แต่มาจากการรับความอุดหนุนรัฐและราษฎรเป็นสำคัญ ประกอบกับพุทธจักรไม่เคยมีอำนาจเท่าเทียมหรือเหนือกว่าอาณาจักรอย่างศาสนจักรในยุโรปสมัยกลาง ทำให้เศรษฐกิจวัดไม่สามารถเป็นอิสระจากรัฐ และพัฒนาเป็นสถาบันทางเศรษฐกิจที่เข้มแข็งได้ดังวัดในยุโรปสมัยกลางการควบคุมจากรัฐ และกฎวินัยของสงฆ์เองก็กีดกันการพัฒนาเศรษฐกิจของวัด แต่วัดก็อาศัยความสัมพันธ์แบบพึ่งพา และอภิสิทธิ์จากรัฐรวมทั้งการเป็นผู้กุมเนื้อนาบุญอันเป็นหนทางไปสู่ชีวิตที่ดีกว่าของราษฎร มาเป็นเครื่องมือในการได้มาซึ่งผลประโยชน์ทรัพย์สินของวัด การสร้างระบบความเชื่อที่ว่าวัด และสงฆ์ คือ ความอยู่รอดของศาสนา ทำให้วัดสามารถดูดซับผลประโยชน์จากรัฐได้อย่างแนบเนียนและเต็มใจ ดังนั้น วัดจึงอาศัยบุญเก่าคือ ทรัพย์สินเดิมที่รัฐมอบให้กับการกumulหนทางไปสู่ชีวิตที่ดีกว่า สร้างเศรษฐกิจวัดให้มั่นคงขึ้นเป็นเหตุให้รัฐและราษฎรต้องเสียค่าใช้จ่ายในกิจการศาสนาสูงมาก ราชจ่ายทางศาสนาหรือภาษีวัดจึงเป็นราชจ่าย

ที่สำคัญของแผ่นดิน จากนั้นวัดก็อาศัยทรัพย์สินเหล่านี้สร้างฐานเศรษฐกิจต่อไปจนปรากฏว่าวัดบางส่วนในกรุงเทพมหานครสามารถพึ่งพาตนเองเกือบไม่ต้องอาศัยการอุดหนุนจากรัฐ และราษฎรการคูดกลืนผลประโยชน์จำนวนมากของวัดจากสังคม และถ่ายคืนให้แก่สังคมเป็นจำนวนน้อยในปัจจุบัน ทำให้วัดมีส่วนในการบั่นทอนเศรษฐกิจและสังคม แม้กระนั้นวัดก็มีคุณูปการทางจิตใจและสังคมอย่างยากที่จะมองข้ามไป เศรษฐกิจวัดเจริญเติบโตมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 จนบางวัดกลายเป็นสถาบันทางเศรษฐกิจที่มีการดำเนินงานทางธุรกิจ มีทรัพย์สินในครอบครอง และมีผู้จัดการผลประโยชน์ แม้วัดจะมีได้ดำเนินธุรกิจเองโดยตรงก็ตาม

จากผลการศึกษาดังกล่าว อุทิศ นิพนธ์สกุล แสดงความเห็นว่ ในปัจจุบันลักษณะทุนนิยมของเศรษฐกิจวัดยังปรากฏเด่นชัดมากขึ้น การดิ้นรนของวัดเพื่อความอยู่รอดภายใต้ระบบเศรษฐกิจศักดินาผสมทุนนิยมนี้ ทำให้วัดต้องละทิ้งหน้าที่และความบริสุทธิ์บางส่วน การเบี่ยงเบนไปจากจุดมุ่งหมายเดิมของวัดการกลายเป็นนายทุนน้อยน้อยของวัดในกรุงเทพมหานคร ในปัจจุบันกำลังเป็นสิ่งที่น่าวิตกกังวลเป็นอย่างยิ่ง

อำนาจ บัวศิริ (2528) ศึกษาเรื่อง “คุณสมบัติและบทบาทของเจ้าอาวาสวัดในพุทธศาสนาที่เอื้อต่อการพัฒนาชนบทยากจนในภาคเหนือ” พบว่า คุณสมบัติของเจ้าอาวาสที่มีลักษณะเด่นมีอยู่ 5 คุณลักษณะ คือ การสนับสนุนการรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมไทย การมีความประพฤติเรียบร้อย มีระเบียบเคร่งครัดต่อพระธรรมวินัย การมีเมตตาธรรมสูง การปฏิบัติงานด้วยความสุขุมรอบคอบ มีเหตุผลและมีการตัดสินใจสิ่งการและแก้ไขปัญหาได้ดี มีความยุติธรรม คุณสมบัติเหล่านี้เป็นสมบัติเด่นที่กลุ่มตัวอย่างระบุว่า เป็นคุณสมบัติที่เหมาะสมในการมีบทบาทในการพัฒนาชนบท ส่วนบทบาทของเจ้าอาวาสวัดที่ช่วยพัฒนาชนบทยากจนในภาคเหนือ ได้แก่ ด้านการปลูกฝังและส่งเสริมศีลธรรมแก่ประชาชน สนับสนุนกิจกรรมระดับหมู่บ้าน ซึ่งได้แก่ การสร้างแหล่งน้ำของหมู่บ้าน การสร้างธนาคารโค กระบือ จัดตั้งและดำเนินงานกลุ่มออมทรัพย์ สร้างธนาคารข้าว เป็นต้น

จากผลการวิจัยดังกล่าว อำนาจ บัวศิริ ให้ข้อเสนอแนะว่า สำหรับงานด้านบริการขั้น พื้นฐานเจ้าอาวาสควรจะมีบทบาทด้านการบริการขั้นพื้นฐานในเรื่องงานสาธารณสุขมูลฐาน งานโภชนาการงานบริหารด้านกฎหมาย จัดสร้างแหล่งน้ำสะอาด และงานผลิตหนังสือ เพื่อเป็นการส่งเสริมคุณภาพชีวิตและสังคม

ศรีทัตติม พานิชพันธ์ (2528) ศึกษาเรื่อง “อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่องานสังคมสงเคราะห์ พร้อมกรณีศึกษาในโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัยในวัดมหาธาตุ กรุงเทพมหานคร” เพื่อศึกษาประวัติพุทธศาสนาตลอดจนหลักธรรมของพุทธศาสนาที่ส่งเสริมให้คนไทยบำเพ็ญประโยชน์แก่ผู้อื่น รวมทั้งศึกษาถึงอิทธิพลพระพุทธศาสนาที่มีต่องานสังคม

สงเคราะห์ และการนำหลักธรรมไปประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารทางศาสนา และการวิจัยภาคสนามด้วยการเข้าไปมีส่วนร่วมกับกิจกรรมสงเคราะห์และกิจกรรมอื่น ๆ ของโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ผลจากการศึกษาพบว่า หลักธรรม คือ สังคหวัตถุ 4 พรหมวิหาร 4 เป็นหลักธรรมที่ส่งเสริมให้คนไทยบำเพ็ญประโยชน์ต่อสังคม และผลการศึกษาเกี่ยวกับอิทธิพลของพุทธศาสนาที่มีต่องานสังคมสงเคราะห์นั้น ปรากฏว่า พระพุทธศาสนามีอิทธิพลต่องานสังคมสงเคราะห์เป็นอย่างมาก เพราะพุทธศาสนามีแนวทางในการแก้ปัญหาต่าง ๆ โดยการใช้หลักอริยสัจ 4

จากผลการศึกษาดังกล่าว ศรีทับทิม พานิชพันธ์ ได้มีข้อเสนอแนะว่า การแก้ปัญหาสังคมจะต้องใช้หลักธรรม โดยได้เสนอหัวข้อธรรมเพื่อใช้ปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ และใช้ในการแก้ปัญหาที่สลับซับซ้อนในสังคมด้วยหลักศีล 5

พินิจ ลากธนานนท์ (2529) ศึกษาเรื่อง “บทบาทพระสงฆ์ในการพัฒนาชนบท” พบว่า ปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้พระสงฆ์เข้ามามีบทบาทในการพัฒนาชนบท คือ การที่พระสงฆ์พัฒนาได้พบเห็นสภาพปัญหา และความทุกข์ยากของชาวบ้านจึงต้องการเข้ามาแก้ปัญหาให้แก่ชาวบ้าน จากการศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระสงฆ์ที่ดำเนินกิจกรรมสังคมพัฒนา จำแนกออกเป็น 4 ลักษณะ คือ (1) บทบาทผู้สงเคราะห์พัฒนา คือ บทบาทที่พระสงฆ์พัฒนาดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ โดยที่ตนเองเป็นผู้จัดหาทรัพยากรและบริหาร โครงการต่าง ๆ ด้วยตัวตนเอง (2) บทบาทผู้นำการพัฒนา เป็นบทบาทที่พระสงฆ์เป็นผู้นำชาวบ้านเข้ามาทำกิจกรรมสังคมพัฒนา หรือติดต่อโครงการพัฒนาต่าง ๆ มาดำเนินการ (3) บทบาทผู้ประสานงาน โดยกิจกรรมและโครงการสังคมพัฒนาต่าง ๆ มักจะเป็นการดำเนินการโดยพยายามชักนำความร่วมมือและความสนับสนุนจากหลายฝ่าย และพยายามร่วมมือกับผู้นำชุมชนในการชักจูงชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาตนเอง (4) บทบาทที่เป็นพี่เลี้ยงสนับสนุนในการพัฒนาในหมู่บ้าน โดยมีชาวบ้านเป็นผู้มีส่วนร่วมในการพัฒนาตนเองอย่างสำคัญ พระสงฆ์พัฒนา มีบทบาท เป็นเพียงพี่เลี้ยงที่คอยให้คำแนะนำปรึกษา และประสานการสนับสนุนจากภายนอกตามที่ชาวบ้านเห็นชอบร่วมกัน

ข้อเสนอแนะของ พินิจ ลากธนานนท์ ต่อแนวทางสังคมพัฒนาชนบท มีดังนี้ คือ (1) ควรพัฒนาจิตใจควบคู่ไปกับการพัฒนาวัตถุ (2) ควรจะเน้นการพัฒนาบุคคล (3) ควรเน้นการพึ่งตนเองของชาวบ้าน (4) ควรจะสร้างทายาทในงานสังคมพัฒนา (5) ควรประสานงานสังคมพัฒนาในที่ต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลา (6) การทำงานของพระสงฆ์พัฒนาในแต่ละชุมชนควรสร้างแบบแผน การประสานงานที่เหมาะสมกับผู้นำชุมชนและข้าราชการหรือองค์กรเอกชน และ (7) ควรจะมุ่งเน้นการพัฒนาเพื่อเสริมสร้างศักยภาพของชาวชนบท

สุมัธยา ศรีวรเพชร (2529) ศึกษาเรื่อง “การศึกษาคำสอนและแนวปฏิบัติด้านการบริการสังคมของวัดในพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีกรุงเทพมหานคร” พบว่า ในอดีตวัดมีบทบาทที่มีความสำคัญยิ่งหลายด้าน กล่าวคือ เป็นศูนย์กลางของการบริการสังคมแทบทุกด้าน เป็นสถาบันทางการศึกษา เป็นเผยแพร่หลักคำสอน เป็นสถานสงเคราะห์ประเภทต่าง ๆ เป็นบ่อเกิดศิลปวัฒนธรรมประจำชาติ เป็นต้น ซึ่งต่อมาเมื่อวัฒนธรรมตะวันตกแพร่กระจาย และนำเอาสถาบันความเจริญแบบสมัยใหม่เข้ามาแทน บทบาทของวัดที่เคยมีอยู่ได้ลดน้อยลงหรือหมดไป มีผลทำให้ประชาชนรุ่นใหม่ห่างเหินจากวัดและพระสงฆ์ยิ่งขึ้น สถานะความเป็นผู้นำทางปัญญาที่ได้รับการยอมรับน้อยลงจากอดีตมาก แต่วัดก็ได้ปรับปรุงให้มีบทบาทใหม่เพิ่มขึ้น เช่น เป็นผู้นำในการพัฒนาอารยธรรม การรับเลี้ยงดูแลเด็กกำพร้า การเปิดสอนเด็กก่อนเกณฑ์หรือโรงเรียนราษฎร์ของวัดขึ้น การจัดตั้งโครงการธรรมจาริก โครงการอบรมสามเณร ภาคฤดูร้อน โรงเรียนพุทธศาสนาวินิจฉัยการตัดสินตัดสินห้อมเป็นมุมสงบพักผ่อนภายในวัด การอบรมวิปัสสนากรรมฐาน การตั้งพิพิธภัณฑ์และห้องสมุดขึ้นในวัด

จากการศึกษาดังกล่าว สุมัธยา ศรีวรเพชร เสนอว่า ควรช่วยกันส่งเสริมให้วัดในกรุงเทพฯ ได้มีบทบาทในการพัฒนาสังคมและประเทศชาติก็จะเป็นผลดี ทั้งนี้ เพราะวัดและพระสงฆ์ยังเป็นกำลังสำคัญในสังคม จึงไม่ควรละเลยและมองข้ามไป

สมชาย สุรชาติ (2530) ศึกษาเรื่อง “บทบาทพระสงฆ์ไทยในการส่งเสริมการใช้สมุนไพรเพื่อการพึ่งตนเองของชาวชนบท : ศึกษาเฉพาะกรณีจังหวัดอุบลราชธานี” พบว่า พระสงฆ์มีความสามารถในการแนะนำการใช้สมุนไพรได้เป็นอย่างดี เนื่องจากการดำรงอยู่ในฐานะที่ประชาชนศรัทธาเชื่อถืออยู่แล้ว นอกจากนี้เชื่อว่าพระสงฆ์อาจเป็นผู้นำในการแจกเมล็ดพันธุ์ และเป็นผู้ดำเนินการปลูก

จากการศึกษาดังกล่าว สมชาย สุรชาติ ได้ให้ข้อเสนอแนะว่า ควรเผยแพร่ความรู้ทางด้านสาธารณสุข และการใช้สมุนไพรแก่พระสงฆ์ และใช้สถานที่วัดเป็นศูนย์กลางในการอบรมเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับสมุนไพร หรือสหการประจำหมู่บ้าน และการผลิตบุคลากรทางการแพทย์แผนโบราณอย่างได้ผลถูกต้องปลอดภัย และพึ่งตนเองได้ในที่สุด

สมบูรณ์ สุขสำราญ (2530) ศึกษาเรื่อง “การพัฒนาตามแนวพุทธศาสนา:กรณีศึกษาพระสงฆ์นักพัฒนา” งานพัฒนาของพระสงฆ์ช่วยให้พระสงฆ์รักษาสถานภาพและบทบาทของตนไว้ ในสถานการณ์ที่สังคม การเมือง ได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว นอกจากนั้นโครงการพัฒนาเหล่านี้ยังได้ทำให้มีการพัฒนาความรู้สึกที่มีความผูกพันต่อสังคม ซึ่งเป็นพื้นฐานสำหรับการพัฒนาความสำนึกทางการเมือง และความรู้สึกในการมีส่วนร่วมทางการเมือง และด้วยความรู้สึกและความสำนึกแบบนี้จะก่อร่างสร้างตัวเป็นรูปแบบประชาธิปไตยในอนาคตได้ เสถียรภาพและความมั่นคงของพุทธศาสนามีนัยยะสำคัญทางการเมืองมากในความคิดของคนไทย “ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์” มีความเกี่ยวพันกันอย่างใกล้ชิดกับความเป็นอยู่ของสังคมไทย พุทธศาสนาเป็นที่มาแห่งศีลธรรมและพลังทาง

สังคม ส่วนพระมหากษัตริย์เป็นตัวแทนของความยึดเหนี่ยวภายในชาติ ยิ่งกว่านั้นสถาบันทั้งสามนี้ยังก่อให้เกิดความผูกพันทางศีลธรรม และความเป็นปึกแผ่นภายในสังคมไทย และเป็นสัญลักษณ์แห่งเสรีภาพ นอกจากนี้พุทธศาสนายังเป็นสัญลักษณ์สำคัญที่สุดในความรู้สึกรักของความเป็นชาติและเป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรม ดังนั้น ความเจริญรุ่งเรืองของชาติจึงมีความเกี่ยวโยงกับความเจริญรุ่งเรืองของศาสนาพุทธด้วย เสถียรภาพของชาติและของพุทธศาสนาจึงเป็นสิ่งคู่กันที่แยกกันไม่ออก

จากผลการศึกษา สมบูรณ์ สุขสำราญ ให้ข้อเสนอแนะว่า ถ้าพระสงฆ์จะทำการพัฒนา พระสงฆ์ไม่ควรอยู่ภายใต้อำนาจหรือการบงการของหน่วยงานใด ๆ แต่ควรจะเป็นผู้ริเริ่มโครงการพัฒนาด้วยตนเอง บทบาทเช่นนี้จะทำให้พระสงฆ์เองมีความมั่นใจในตนเองและมี “คุณค่า” ในสายตาของชาวบ้าน หากองค์การ มูลนิธิ หรือรัฐบาลจะสนับสนุนควรจะเป็นด้านความรู้และวัดดูตามที่พระสงฆ์เห็นจำเป็นต่อการวางแผนโครงการ การริเริ่มไม่ควรไปกำหนดหรือสั่งการว่าพระสงฆ์ควรทำหรือไม่ ทำอย่างไรเกี่ยวกับการพัฒนา เมื่อชาวบ้านรู้เข้า พวกเขาจะคิดว่าพระสงฆ์คกเป็นเครื่องมือของบุคคลอื่น ก็จะนำไปสู่การถอยห่างออกจากโครงการพัฒนาได้เหมือนกัน นอกจากนั้นถ้าพระสงฆ์ทำโครงการพัฒนาด้วยแรงผลักดันอย่างใดอย่างหนึ่ง ในสถานการณ์ยังไม่เอื้ออำนวย เป็นต้นว่า การตั้งสหกรณ์ร้านค้า โครงการแบบนี้จะประสบความสำเร็จได้ยาก และพระสงฆ์จะตกอยู่ในภาวะเสี่ยงภัยต่อการขาดศรัทธาของชาวบ้านโดยไม่จำเป็น ความสนับสนุนทุกด้านควรจะให้หลังจากที่พระสงฆ์ได้คิดริเริ่มงานพัฒนาต่าง ๆ เรียบร้อยแล้ว ด้านพระสงฆ์เองก็ควรจะมีระดับระวางด้วยว่า โครงการต่าง ๆ ที่แนะนำชาวบ้านนั้นควรจะเป็นโครงการที่เป็นไปได้

คณินิตย์ จันทบุตร (2530) ศึกษาเรื่อง “สถานะและบทบาทของพระพุทธศาสนาในประเทศไทย” พบว่า คุณค่าของพระพุทธศาสนาในอดีตสูงมาก เนื่องจากคุณพิเศษหลายประการที่ศาสนามีต่อสังคม โดยเฉพาะด้านการศึกษา ในอดีต วัดเป็นแหล่งประสิทธิ์ประสาทวิทยาการ ภิกษุเป็นผู้นำแห่งปัญญาชน จนกลายเป็นประเพณีที่ผู้ชายไทยทุกคนต้องบวชเรียน เพื่อรับการศึกษาและอบรมจริยธรรม คุณธรรม สถานะบทบาทของพุทธศาสนาเริ่มทรุดต่ำในยุคการเปลี่ยนแปลงเป็นสมัยใหม่ มีการรับวัฒนธรรมตะวันตกอย่างเป็นรูปแบบ จนละเลยจริยธรรม คุณธรรมทางศาสนาที่เป็นวัฒนธรรมพื้นฐานของสังคม สถานภาพของพุทธศาสนาทรุดต่ำ ประชาชนขาดศรัทธาในพระพุทธศาสนา ความประพฤติของภิกษุสงฆ์ย่อหย่อนจากธรรมวินัย และเป็นที่ติติงของผู้อื่นที่ได้พบเห็นความเสื่อมโทรมของสถาบันสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ก่อให้เกิดความคิดที่จะปฏิรูปศาสนา ดังปรากฏสำนักสงฆ์ที่เกิดใหม่หลายสำนัก อาทิ สวนโมกขพลารามของท่านพุทธทาสภิกขุ สำหรับสงฆ์วัดหนองป่าพงษ์ สันติอโศก ธรรมกาย และสังฆะโลกุตตระ ทุกสำนักมีจุดมุ่งหมายร่วมกัน คือ เพื่อปฏิรูปพระพุทธศาสนาให้กลับมาเป็นศูนย์รวมศรัทธาประชาชน บางสำนักอาจเน้นการปฏิบัติศีลอย่างเคร่งครัด เช่น สันติอโศก บางสำนักเน้นสมาธิภาวนา เช่น สำนักวัดพระธรรมกาย บางสำนักเน้นทั้งศีล ทั้งสมาธิ เพราะถือเป็น

การปฏิบัติที่ดี ปฏิบัติชอบของภิกษุสงฆ์ เช่น สำนักวัด หนองป่าพง บางสำนักเน้นการเผยแผ่ธรรมะทางตำรา เพราะถือเป็นอาหารทางปัญญา เช่น สวนโมกขพลารามของท่านพุทธทาสภิกขุ บางสำนักไม่เน้นทั้งศีล ปัญญา สมาธิ แต่เน้นที่การอุทิศแรงงานเพื่อทำประโยชน์ต่อชุมชน เช่น สำนักสังฆะโลกุตตระ รูปแบบที่แตกต่างกันเหล่านี้เป็นเรื่องของอุปนิสัย ความถนัด ความชำนาญพิเศษของเจ้าสำนักแต่ละสำนัก ซึ่งเป็นการดีที่แต่ละสำนักที่มีความถนัดไม่เหมือนกัน ยังผลให้สำนักสงฆ์ที่เกิดขึ้นใหม่มีลักษณะหลากหลายของการปฏิบัติธรรม

จากผลการวิจัยดังกล่าว คณินันต์ จันทบุตร ให้ข้อเสนอแนะไว้ว่า ในปัจจุบันสถานะและบทบาทของพระพุทธศาสนาดีขึ้น ดังปรากฏว่าคนหนุ่มสาวเขวachsen เริ่มหันมาศึกษาหลักธรรมปฏิบัติธรรมและเข้าวัดมากขึ้นกว่าเดิม ประกอบกับการมองเห็นข้อผิดพลาดของการพัฒนาประเทศตามระบบทุนนิยม ซึ่งยิ่งพัฒนาไปมากเท่าไร ประชาชนยิ่งยากจน เป็นหนี้เป็นสิน ข้าราชการและปัญญาชนขาดคุณธรรมในการดำรงชีพเกิดการเอารัดเอาเปรียบ ทุจริต นอ้รราษฎรบังหลวงมากขึ้น วิธีที่จะแก้ปัญหาสังคมไปตามวิถีทางธรรมชาติอันเรียบง่าย ปลอดภัยสบายและสิ่งเสพติด โดยยึดถือพระพุทธศาสนาเป็นแกนนำทางจิตใจประชาชน

ทวีป ศิริรัศมี (2534) ศึกษาเรื่อง “สถานภาพและบทบาทของพระสงฆ์ในด้านการให้การศึกษากับพัฒนาชุมชน : การศึกษาเฉพาะกรณีวัดโคกบารุงราษฎร์” กล่าวคือ พระสงฆ์ในวัดโคกบารุงราษฎร์ส่วนใหญ่มีพื้นฐานการศึกษาต่ำ (จบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4) ในส่วนของระดับความคิดเห็นของบุคคลกลุ่มต่าง ๆ กล่าวคือ กลุ่มพระสงฆ์ กลุ่มครู กลุ่มหัวหน้าครอบครัว และกลุ่มสมาชิกในครอบครัวที่มีต่อบทบาทของพระสงฆ์ในด้านการดำรงสมณเพศ ด้านการศึกษา และด้านการพัฒนาชุมชนนั้น พบว่าการดำรงสมณเพศของพระสงฆ์นั้นทุกกลุ่มมีความเห็นว่าพระสงฆ์ควรดำรงสมณเพศให้เหมาะสม และสอดคล้องกับพระธรรมวินัย ยกเว้นกลุ่มครูที่มีความเห็นว่าพระสงฆ์ควรปฏิบัติตามพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด บทบาทในด้านการศึกษาของพระสงฆ์นั้นทุกกลุ่มมีความเห็นสอดคล้องกันว่าพระสงฆ์ควรมีบทบาทในการศึกษาพระธรรมและการให้การศึกษแก่คนในชุมชน ส่วนบทบาทในด้านการพัฒนาชุมชนนั้น กลุ่มต่าง ๆ มีความเห็นขัดแย้งกันในบางข้อและมีความเห็นว่าควรมีบทบาทในบางด้านเท่านั้น นอกจากนี้ยังพบว่า เจ้าอาวาสของวัดนี้ได้รับความนับถือศรัทธาจากชาวบ้านเป็นอย่างสูง และชาวคริสต์มีความสัมพันธ์ที่ดีกับชาวพุทธในชุมชนแห่งนี้

จากผลการวิจัยดังกล่าว ทวีป ศิริรัศมี ให้ข้อเสนอแนะว่า บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชน ประชาชนคาดหวังวัดจะเป็นศูนย์กลางของชุมชน จึงเห็นสมควรที่จะให้เจ้าอาวาสเป็นกรรมการศึกษาของโรงเรียน จัดให้มีการเขียนป้ายคติเตือนใจให้ประชาชนประพฤติดี ควรจะมีหอกระจายข่าวในวัด เป็นต้น เพื่อให้วัดเป็นศูนย์กลางของชุมชนอย่างแท้จริง ตามความต้องการของชาวบ้าน วัดจะต้องจัดบริหารวัดและสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ภายในวัดให้สามารถบริการ ประชาชนได้อย่างมี

ประสิทธิภาพ ซึ่งจะเป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชน และเนื่องจากพระสงฆ์ส่วนใหญ่จะเป็นพวกกึ่งหัวเก่ากึ่งหัวใหม่ สิ่งนี้เป็นสิ่งที่น่าเป็นห่วง เพราะว่าเราคาดหวังจะให้พระสงฆ์เป็นผู้นำชุมชนสามารถอบรมสั่งสอนชาวบ้านให้เป็นคนดี เป็นนักพัฒนา แต่พระสงฆ์ยังมีศักยภาพในการเป็นนักพัฒนาต่ำอยู่ จึงจะต้องเร่งรัดพัฒนาพระสงฆ์ให้เป็นคนที่ทันสมัยเพิ่มมากขึ้น เพื่อที่จะให้ก้าวทันสังคม ฉะนั้น จึงเป็นหน้าที่ของเจ้าอาวาส มหาเถรสมาคม และรัฐบาลที่จะต้องตระหนักในปัญหานี้ สิ่งที่จะเร่งรัดให้พระสงฆ์เป็นผู้ที่ทันสมัยได้ คือ การจัดการศึกษานอกโรงเรียนให้พระสงฆ์ในวิชาสามัญให้พระสงฆ์เรียนรู้สังคมมนุษย์มากยิ่งขึ้น ให้พระสงฆ์เรียนรู้ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี จะได้เป็นผู้ที่ทันโลกทันเหตุการณ์และทันสมัย

ภัทรพร สิริกาญจน์ (2535) ศึกษาเรื่อง “เจ้าหน้าที่รัฐที่มีความเห็นต่อบทบาทของพระสงฆ์” พบว่า เจ้าหน้าที่รัฐมีความเห็นต่อบทบาทพระสงฆ์ว่า พระสงฆ์ควรมีหน้าที่พัฒนาชุมชนโดยวิธีการดังนี้ คือ การช่วยเหลือชุมชนทางด้านจิตใจเป็นหน้าที่หลัก เนื่องจากวัดเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาจิตใจและปลูกฝังจริยธรรมตามแนวทางของพุทธศาสนาให้กับชาวบ้านการพัฒนาจิตใจย่อมเป็นพื้นฐานในการพัฒนาชุมชนและพัฒนาบุคคล เผยแผ่พุทธธรรม เป็นแบบอย่างที่ดีแก่ประชาชน มีบทบาทเป็นผู้นำชุมชน จัดกิจกรรมที่ชาวบ้านมีส่วนร่วมได้ ประสานงานด้านพัฒนาชุมชนกับหน่วยงานราชการ ซึ่งรับผิดชอบโดยตรงเพื่อป้องกันคำครหาว่า พระสงฆ์ทำงานพัฒนาเพิ่มประโยชน์ส่วนตัว

จากผลการวิจัยดังกล่าว ภัทรพร สิริกาญจน์ ให้ข้อเสนอแนะว่า พระสงฆ์ควรทำหน้าที่พัฒนาชุมชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการศึกษา เพื่อให้ชาวบ้านสามารถนำความรู้ไปประกอบอาชีพเลี้ยงตนเองได้ ด้านสาธารณสุข เช่น การรักษาโรค การพัฒนาที่อยู่อาศัย และการรักษาความสะอาด ด้านการพัฒนาเด็กและเยาวชน ด้านศิลปกรรม ควรพัฒนาประชาชนให้มีศิลปกรรม และคุณภาพชีวิต

พระวิเชียร สีหาบุตร (2537) ศึกษาเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม : ศึกษาเฉพาะกรณี พระธรรมมหาวิริญฺญ์ วัดไร่ขิง อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม” พบว่า พระธรรมมหาวิริญฺญ์ เป็นพระสงฆ์ที่มีบทบาทเกื้อกูลต่อการพัฒนาสังคม โดยมีบทบาทด้านการ ปกครอง การศึกษาและการศึกษาสงเคราะห์ การเผยแผ่สาธารณูปการและสาธารณสงเคราะห์ การฟื้นฟูและอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม และการทำนุบำรุงสิ่งแวดล้อมและแก้ปัญหาผลกระทบ จนเป็นที่ยอมรับของสังคมโดยทั่วไป อย่างไรก็ตามการทำงานของท่านก็ยังมีอุปสรรคอยู่บ้าง คือ การทำงานของท่านยังขาดคณะทำงาน ขาดการวางแผน ขาดแผนงานที่เป็นรูปธรรม การตัดสินใจเป็นการตัดสินใจของท่านแต่เพียงผู้เดียว ขาดการรับฟังความคิดเห็นและข้อเสนอแนะจากคนอื่น จึงทำให้งานไม่บรรลุตามวัตถุประสงค์เท่าที่ควร

พระวิเชียร สีหาบุตร ให้ข้อเสนอแนะว่า จากที่พระสงฆ์ได้รับความอุปถัมภ์ด้านปัจจัยสี่จากประชาชนนั้น พระสงฆ์จึงมีหน้าที่หลัก คือ การบำเพ็ญเพียรฝึกฝนอบรมตนเอง เพื่อพัฒนาไปสู่

เป้าหมายอันสูงสุดนั้น ในช่วงเวลาที่กำลังฝึกฝนอบรมอยู่นั้น เมื่อเห็นสังคมประสบปัญหา ประชาชนได้รับความเดือดร้อน จากจิตสำนึกห่วงใยที่ประกอบด้วยเมตตาธรรม พระสงฆ์จึงมีบทบาทในด้านการพัฒนาสังคมจากตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แม้ในปัจจุบันสภาพสังคมจะมีความสลับซับซ้อนมากขึ้นเพียงใดก็ตาม หากพระสงฆ์มีความมุ่งมั่น รู้จักในการปรับตัวเองให้เหมาะสมสอดคล้องกับยุคสมัย มีความเมตตาธรรม มีปณิธานอันแน่วแน่อยู่แล้วซึ่งที่จะสามารถดำเนินบทบาทในการแก้ปัญหาของสังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น การแก้ปัญหาความไม่รู้ด้วยการให้การศึกษา การแก้ปัญหาความยากจนด้วยการฝึกวิชาชีพ การบรรเทาความเจ็บป่วยด้วยการจัดให้มีสถานที่บำบัดพยาบาล การพัฒนาด้านสาธารณสุขไป เป็นต้น

ดุสิตา กระวานชิต (2543) ศึกษาเรื่อง “บทบาทในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติของพระสงฆ์ในจังหวัดนครราชสีมา” พบว่า พระสงฆ์มีบทบาทในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมด้านกิจกรรมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในระดับปานกลาง กิจกรรมส่วนใหญ่ ได้แก่ การปลูกป่า การดูแลรักษาความสะอาดแม่น้ำ และจัดบริเวณวัดให้ร่มรื่น และมีบทบาทในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมด้านการอบรมสั่งสอนประชาชนเรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในระดับมาก ธรรมะที่พระสงฆ์นำมาใช้ประยุกต์สอนเป็นประจำ ได้แก่ หมวดธรรมคัมภีร์มรรค 8 และกัตถุญกตเวทิตะ และตัวแปรด้านลักษณะส่วนบุคคลที่ทำให้บทบาทในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมด้านกิจกรรมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของพระสงฆ์ในจังหวัดนครราชสีมาแตกต่างกัน ได้แก่ จำนวนพรรษา และการศึกษาปริยัติธรรมแผนกธรรม ตัวแปรที่ทำให้บทบาทด้านการอบรมสั่งสอนประชาชนเรื่องการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของพระสงฆ์ในจังหวัดนครราชสีมาแตกต่างกัน ได้แก่ จำนวนพรรษา ระดับการศึกษา และการศึกษาปริยัติธรรมแผนกธรรม

ดุสิตา กระวานชิต ให้ข้อเสนอแนะว่า หน่วยงานด้านสิ่งแวดล้อมควรสนับสนุนบทบาทด้านอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของพระสงฆ์โดยถวายความรู้และร่วมมือในกิจกรรมต่าง ๆ การวิจัยที่ควรศึกษาต่อไป คือ พระสงฆ์กับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมด้านอื่น ๆ ควรร่วมมือในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมระหว่างพระสงฆ์กับประชาชน และการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของผู้นำทางศาสนาอื่น ๆ

พระบุญเลิศ ต้นทอง (2543) ศึกษาเรื่อง “การศึกษาบทบาทพระธรรมจาริกในการพัฒนาสังคมชาวเขาในพื้นที่ภาคเหนือ” พบว่า พระธรรมจาริกที่ปฏิบัติงานในโครงการพระธรรมจาริกส่วนใหญ่เป็นพระหนุ่มอายุในวัยกลางคน มีอายุพรรษาสูง จบนักธรรมเอก และมีวุฒิทางการศึกษาทางโลก ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3-6 เป็นส่วนใหญ่ รองลงมา สูงกว่า ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 บทบาทของพระธรรมจาริก ส่วนใหญ่จะเป็นในด้านจัดการศึกษา รองลงมา คือ การเข้าไปสอนจริยธรรมในโรงเรียน การเปิดสอนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ การแนะนำให้ชาวเขารู้จักการไหว้พระ สวดมนต์ อบรมธรรมในวันพระหรือวันสำคัญทางศาสนา การออกเยี่ยมบ้าน สนทนาธรรม บทบาทด้านการสงเคราะห์ พบว่า พระธรรมจาริกได้ให้การสงเคราะห์ชาวบ้านในด้านการให้คำปรึกษามากที่สุด โดยเฉพาะปัญหา

ด้านสุขภาพ รองลงมา การสงเคราะห์ผู้ป่วยโดยการแจกจ่ายยารักษาโรค เป็นยาสามัญประจำบ้าน และ ยาสมุนไพร บทบาทในด้านการพัฒนาสิ่งสาธารณูปการ ได้แก่ การก่อสร้างเสนาสนะในอาศรมและ นอกอาศรม พระธรรมจาริกมีความคิดเห็นว่า บทบาทด้านการสงเคราะห์ ด้านการศึกษา และด้าน สาธารณูปการเป็นการปฏิบัติ เพื่อการแก้ปัญหาเพื่อสนองความจำเป็นพื้นฐานตามแต่ละพื้นที่

จากผลการวิจัย พระบุญเลิศ ต้นทอง มีข้อเสนอแนะว่า การต้องการให้มีการพัฒนาคุณภาพ ของพระธรรมจาริกให้มีคุณภาพยิ่งขึ้น ทั้งในด้านธรรมของพระและคุณธรรมในการปฏิบัติงาน งบประมาณสำหรับเป็นค่าใช้จ่ายต่าง ๆ ในการจัดกิจกรรมน่าจะมีการสนับสนุนให้มากกว่าที่เป็นอยู่ นอกจากนี้น่าจะมีการจัดอบรมวิชาการแนะนำ สำหรับพระธรรมจาริก เพื่อพัฒนาแนวทางการให้ คำปรึกษาที่ถูกต้องตามหลักวิชาการ อันจะส่งผลให้พระธรรมจาริกให้คำปรึกษาได้ถูกต้องและเกิด ประโยชน์ และในด้านอนามัยที่พระธรรมจาริกให้การสงเคราะห์อยู่เป็นจำนวนมาก หน่วยงานด้าน สาธารณสุข ซึ่งรับผิดชอบด้านนี้โดยตรงควรมีส่วนเข้าไปดูแลชุมชนร่วมกับพระธรรมจาริก หรือให้ การสนับสนุนการปฏิบัติงานของพระในชุมชน โดยการถวายความรู้ด้านการให้บริการชุมชนด้าน เวชภัณฑ์ เพื่อให้พระธรรมจาริกสามารถให้ยาได้อย่างถูกต้องมากขึ้น

ชัตติยา กรรณสูต (2544) ศึกษาเรื่อง “รูปแบบและความเป็นไปได้ในการจัดสวัสดิการโดย ภาคชุมชน : กรณีการศึกษากลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์เพื่อพัฒนาคุณธรรมครบวงจรชีวิตของพระอาจารย์ สุบิน ปณีโต จังหวัดตราด” พบว่า พระอาจารย์สุบิน ปณีโต ได้นำแนวคิดสำคัญมาประยุกต์ใช้ ได้แก่ เศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ การอยู่ร่วมกันของมนุษย์และสิ่งแวดล้อม ค่านิยมและวัฒนธรรม ภูมิปัญญา เครือข่ายและการเชื่อมโยงในสังคมไทย ที่พระอาจารย์สุบิน ได้นำมาบูรณาการเข้ากับความรู้ทางธรรม เป็นหลักการสำคัญของกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ฯ พระอาจารย์สุบิน ปณีโต เน้นเรื่องการประยุกต์ หลักธรรมมาสู่การปฏิบัติมากกว่าการเรียนรู้เพียงตัวหลักธรรมเอง และใช้เงินเป็นสื่อกลางในการยึดโยง ชาวบ้านให้เข้ามาร่วมกันได้อย่างต่อเนื่อง และเมื่อมีเงินแล้วก็สามารถจัดทำกิจกรรมต่าง ๆ ที่จะ เป็นประโยชน์ต่อพวกเขา และต่อส่วนรวมได้ กิจกรรมดังกล่าวย่อมจะดึงดูดให้ชาวบ้านได้ร่วมพลังกัน ใน การแก้ไขปัญหาในวงกว้างขึ้น และอย่างยืนยาวยิ่งขึ้น ผลงานของกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ฯ ได้แก่ การ แก้ปัญหาหนี้สิน ความแตกแยก และการทำมาหากิน และมีผลงานที่เด่นชัดในระดับกลุ่ม คือ เรื่อง สวัสดิการ โดยเน้นการรักษาพยาบาลและการฌาปนกิจ รวมถึงการสร้างเครือข่ายกับจังหวัดใกล้เคียง ในภาคตะวันออกเฉียง

ชัตติยา กรรณสูต เสนอแนะว่า รูปแบบของสัจจะสะสมทรัพย์จะนำไปสู่สังคมสันติสุข ทางด้านเศรษฐกิจพอเพียงและสังคมคุณธรรมได้นั้น จะต้องมีการประยุกต์ใช้รูปแบบของสัจจะสะสม ทรัพย์ นอกจากนี้ต้องหารูปแบบที่เหมาะสมอื่น ๆ ในด้านต่าง ๆ มาสังเคราะห์และหาทางให้ปฏิบัติการ ร่วมกัน

พระถนอม ปัญญาอักโข (2545) ศึกษาเรื่อง “ความต้องการและความคาดหวังของประชาชนต่อบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม” วัตถุประสงค์ของการศึกษา คือ เพื่อศึกษาความต้องการและความคาดหวังของประชาชนต่อบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาทางการศึกษา การเผยแผ่ธรรมะ การสังคมสงเคราะห์ และการส่งเสริมและอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม ผลการศึกษา พบว่าประชาชนมีความต้องการต่อบทบาทของพระสงฆ์ในด้านต่าง ๆ คือ ประชาชนต้องการบทบาทของพระสงฆ์ในการส่งเสริมและอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม มากเป็นอันดับที่หนึ่ง รองลงมา คือ การเผยแผ่ศิลปวัฒนธรรม การศึกษา และอันดับสุดท้าย คือ การสังคมสงเคราะห์

พระถนอม ปัญญาอักโข ให้ข้อเสนอแนะว่า ผู้ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องควรเร่งปรับแผนแนวทางการกิจกรรมของคณะสงฆ์ทั้งในเขตเมืองและชนบท เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการและความคาดหวังของประชาชน นอกจากนี้ยังต้องพัฒนาบุคลากรฝ่ายสงฆ์ ให้มีบทบาทในการพัฒนาช่วยเหลือสังคมอย่างมีประสิทธิภาพอีกด้วย ซึ่งจะส่งผลให้เกิดการเอื้อประโยชน์ต่อสภาพสังคมในปัจจุบันและอนาคต

วิเชียร เจนจบเขต (2547) ศึกษาเรื่อง “บทบาทของพระสังฆาธิการในการพัฒนาวิถีชีวิตไทยในจังหวัดนครปฐม” พบว่า บทบาท หลักธรรม และกุศโลบายของพระสังฆาธิการที่นำมาใช้ทางการศึกษาในการพัฒนาวิถีชีวิตไทยในจังหวัดนครปฐม ส่วนใหญ่จะเน้นการศึกษาด้านปริยัติธรรม แผนกธรรม ควบคู่ไปกับการปกครองบุคลากรภายในวัด อีกทั้งยังใช้ความเพียรพยายามเผยแผ่พระธรรมคำสอนด้วยกิจกรรมการเทศนา การอบรม การประชุม แก่ประชาชน อุบาสก อุบาสิกา ทำการสงเคราะห์ด้านสาธารณูปการด้วยการก่อสร้าง สิ่งก่อสร้างต่าง ๆ และยังให้การสาธารณสงเคราะห์เป็นที่พอใจแก่ประชาชนในจังหวัดนครปฐม

วิเชียร เจนจบเขต ให้ข้อเสนอแนะไว้ว่า จำเป็นต้องใช้องค์ความรู้ หรือองค์ธรรมของ ปัจเจกบุคคลเป็นองค์ประกอบ จึงก่อให้เกิดทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งการใช้องค์ธรรมของพระสังฆาธิการนั้นย่อมแตกต่างกันออกไป ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับความรู้ความสามารถในการบริหารจัดการงานด้านต่าง ๆ รวมทั้งผู้บริหารระดับผู้ปกครองจะดำเนินการตามบทบาทหน้าที่ให้สำเร็จตามความมุ่งหวังไว้ จะต้องรักษาองค์ธรรมให้ตลอดและมั่นคงเสมอ และในอนาคตบทบาทพระสังฆาธิการควรจะต้องปรับเปลี่ยนวิธีการบริหารจัดการด้วยเหตุปัจจัยทางเศรษฐกิจ ทางการศึกษา ทางศาสนา ทางวัฒนธรรม ทางการติดต่อสื่อสาร จึงส่งผลให้พระสังฆาธิการต้องพัฒนาบทบาท เพื่อรักษาวัฒนธรรมของชาติในยุคข้อมูลข่าวสารไร้พรมแดน

สรุปผลจากการทบทวนวรรณกรรมข้างต้น พบว่า วัด พระสงฆ์ ประชาชน และชุมชนมีความสัมพันธ์สอดคล้องกันอย่างแนบแน่นตั้งแต่อดีตจนกระทั่งถึงปัจจุบัน พระสงฆ์เป็นแกนกลางสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาตามหลักคำสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ให้ประชาชนพึงทำความดี ละเว้นความชั่ว ทำจิตใจให้บริสุทธิ์ผุดผ่อง โดยมีหลักอริยสัจสี่เป็นทางแห่งการดับทุกข์และ

มรรคแปดเป็นวิธีการที่จะดับทุกข์ พระสงฆ์ได้อบรมสั่งสอนหลักธรรมคำสอนดังกล่าว เพื่อหวังให้ประชาชนหลุดพ้นจากความทุกข์นี้ คือ บทบาทของพระสงฆ์ในพัฒนาทางด้านจิตใจ นอกจากนี้ พระสงฆ์ยังได้นำกุศโลบายต่าง ๆ มาใช้เพื่อชักจูงประชาชนให้มาร่วมมือกันพัฒนาทางด้านวัตถุอีกด้วย อย่างไรก็ตามบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาทางด้านจิตใจของประชาชนก็มีความสำคัญมากกว่าการพัฒนาทางด้านวัตถุ การพัฒนาทางด้านวัตถุนั้น คือ เป็นการนำสิ่งของไปให้ หรือไปสร้างไว้ให้ประชาชนก็เป็นฝ่ายรับไว้เปรียบเสมือนกับเด็กที่โตไม่เป็น พ่อสิ่งของ วัตถุ หมดไป เสื่อมไป ก็ต้องรองจนกว่าจะมีคนมาให้ก็อย่างนั้นหรือ ดังนั้น พระสงฆ์ต้องเป็นผู้นำทางจิตใจ ศรัทธาและปัญญาเพื่อยกระดับจิตใจของประชาชนด้วยหลักธรรม ให้สามารถมีชีวิตอย่างเป็นสุข มีศรัทธา และปัญญาที่ถูกต้อง เมื่อเกิดสติปัญญาก็สามารถวิเคราะห์ และวินิจฉัยปัญหาได้ แล้วสามารถตัดสินใจเลือกทางเลือกที่เหมาะสมได้ด้วยตนเอง สิ่งนี้เอง คือ “การพัฒนาที่แท้จริง”

2.9 กรอบแนวคิดในการศึกษา

จากแนวคิด ทฤษฎี ผลงานวิจัยและเอกสารที่เกี่ยวข้อง สามารถสรุปแนวคิดในการศึกษา คือ ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยด้านการขับเคลื่อนวิถีพุทธของ พระสุบิน ปณีโต พุทธปรัชญา ปรัชญา เศรษฐกิจพอเพียง และบริบทชุมชนในอดีต กับวิถีชีวิตของชุมชนในปัจจุบัน และผลกระทบอันสืบเนื่องมาจากการขับเคลื่อนวิถีพุทธของพระสุบิน ปณีโต สำหรับบริบทชุมชนในอดีตได้รับผลกระทบมาจากพัฒนาแบบทันสมัยกับบริโคนิยมและนโยบายของรัฐ ส่วนผลกระทบอันสืบเนื่องมาจากการขับเคลื่อนวิถีพุทธของพระสุบิน ปณีโต ได้แก่ การปรับเปลี่ยนวิถีคิดและพฤติกรรม การแก้ปัญหาหนี้สิน การส่งเสริมด้านอาชีพ การเอื้ออาทร การสร้างเครือข่าย และการพึ่งตนเอง ดังแผนภูมิที่ 2.1

แผนภูมิที่ 2.1
กรอบแนวคิดในการศึกษา

